

מכתבי

חזון איש

צורת אות צ'

עם לקט וביאור

פשר חזון

וע"י

יהונתן בלאאמו"ר

הרב עוזיאל

מועלם

ע"י

ישראל בלאאמו"ר

הג"ר מרדכי

רוטנברג

מנוחה נכונה

לנפש רוח ונשמה

של המנוח

רבי יחיא בן עזיזה ז"ל

איש תם וישר ירא אלקים וסר מרע

נלב"ע ח' כסלו תשע"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

מועלם

רשב"י 40
מודיעין עילית

רוטנברג

קצות החשן 19
מודיעין עילית

אין מטרת הקונטרס לברר הלכה,
שהרי מנהגי הקהלות ידועים, נהרא
נהרא ופשטי', וכל אחד נוהג כמנהג
אבותיו ורבותיו. ולא באנו אלא
להבין ולהשכיל בדברי תורה,
ופשטיא דאורייתא טבין.

כבה הנר

שהצית אש טהרה בלבות אלפים שהלכו לאורה

בעמלה של תורה עיונה ובירור הלכותי

הגאון רבי חיים שאול גריינימן זללה"ה

נלב"ע בשביעי של פסח תשע"ה

ת.נ.צ.ב.ה.

יקרתם הגיעני,

ואמנם חמורה היא ההלכה ^זולא ניתנה להיקבע ע"פ סיפורים, אלא העיקר ^ההעיון בגמ' ופוסקים ומסירת נפש להבין קשט אמרי אמת. ואמנם הנידון של צ' ביו"ד הפוכה ^אאין הכשרו מוכרע, ^הכי

^אלא הדפסנו כמתכונתם את מכתבי ההשגות שנשלחו לחזו"א, כי המכתבים שנדפסו בספר צדקת הצדיק אינם מועילים להבנת הענין, כי תשובות החזו"א אינם קשורות להשגות שנדפסו שם לפניהם, ואולי המכתבים שם גם נדפסו שלא כסדרם, ולא הצלחנו לעמוד על סדר הדברים. לכן הדפסנו את ששת המכתבים מצדקת הצדיק כסדרם, ואחריהם ג' מכתבים שלא הדפיס שם, (ונד' בספר שו"ת וחיידושים חזו"א סי' י"ז-כ"ד) ובהערות כתבנו מה שניסינו לחפש בספר ובהערות צדקת הצדיק ובמכתבים, על מה נסובו דברי החזו"א.

^ב**זולא ניתנה להקבע ע"פ סיפורים.** רבינו מתייחס כאן לטענת רא"ל פרידמן (מחבר ספר "צדקת הצדיק" להצדיק את הצדיק שבכתב האריז"ל), שפקפק בסיפורים על הגר"א שפסל צ' ביו"ד הפוכה. שבאמת אי משום הא לא איריא, אלא שהנידון הוא לפסול מצד הדין. וכך כתב במכתבים "כל זה אינו עיקר" "והאגדות הסובבות אינם עיקר בזה" "אף אם לא נקבל את סוף הסיפור", וממילא אין שום נ"מ אם הסיפור הי' או לא הי', כי האחרונים והחזו"א לא בנו את פסקם על סיפורים, ולא ישנו את פסקיהם ע"פ סיפורים.

^ג**העיון בגמ' ופוסקים.** עיין במכתב ג' שכתב שההכרעה בצורת אותיות מה הן עיקריות ומה הן הניתנות להשתנות, הן גופי תורה מפני שהן בנויות על גמ' ופוסקים ומדרשים, והגאון ברוך שאמר לא כתב ספרו ע"פ מסורה יבשה אלא ע"פ מקורים בש"ס ופוסקים כמבואר בספרו, ע"ש.

^ד**אין הכשרו מוכרע.** לשון זו היא תגובה למכתב צדקת הצדיק שכתב שהשינוי של הצ' אינו מצד ההלכה כי מצד ההלכה כשר הצ' הן בתמונת יו"ד ישרה והן בתמונת יו"ד הפוכה כמ"ש הנו"ב. ועי' השיבו רבינו כי מה שכתבת שאין בזה נושא הלכתי אינו נכון, אבל באמת לכאוי' דעת רבינו לפסול בהחלט, וכדמוכח מתוך דבריו בשאר המכתבים שכתב "יש לנו דברי ר"ש בעל ברוך שאמר שכותב בפשיטות ששינוי זה פסול ומחטיאים את הרבים, הנה בטלה דעתם של אחרונים ז"ל נגד הוראת ראשון שהעיד עליו מהרי"ל לסמוך עליו, ולפ"ז בני אשכנזים צריכים לנהוג לפסול דיעבד". "אותן הנוהגים בצ' ישר צריכים לנהוג כן לעיכובא וכדעת הברוך שאמר, וכן מבואר בחת"ס אהע"ז חלק ב' סי' ח' וכו', ודעתו דלנהוגים בצ' ישר הוא לעיכובא בסת"ס". (ואולי מכתב זה קדום הוא, ולכן כתב בלשון ספק, ואחרי שראה דברי הברוך שאמר והחת"ס החמיר יותר).

^ה**כי מש"כ הנו"ב.** מהדו"ק יו"ד סי' פ', בענין מ"ם סופית שהסופר הרחיב את הגג בלבד לצד שמאל, וכתב עי' הנו"ב שיש כאן ב' נידונים: א', שבב"י כתב צורת מ"ם סופית כ' ו' והוא עשה כ' ר', ועי' כתב להכשיר משום דכל התמונות שבב"י לא לעיכובא נאמר רק למצוה דמה שאינו מבואר בתלמוד אינו מעכב. ופוק חזי כתב ספרדי הנקרא וועלי"ש יש

מש"כ הנו"ב דשינויים שלא הוזכרו בגמ' אינם פוסלים אינו אלא בדברים שאינם מעיקר תמונת האות, אבל אות יו"ד שכתב רגלה בשמאל "ודאי פסולה, וא"כ הנידון כאן אם יו"ד של הצ' פוסל בה היפוך "כשאר יו"ד, ועל זה י"אין לנו ראייה.

בהם כמה שינויים נגד המבואר בב"י. ב', שאין זה צורת אות, וע"ז כתב להכשיר ע"פ המג"א באות ה' שהאריך את גגה לצד שמאל שאי"ז שינוי צורה קל וחומר בזה. עכת"ד. ויש ללמוד מדבריו לנידון"ד שאע"פ שהוזכר בראשונים ובב"י ושו"ע (סי' ל"ב סכ"ה) נו"ן יו"ד אי"ז אלא למצוה אבל מ"מ כיון שאינו מבואר בתלמוד אינו מעכב.

מעיקר תמונת האות. יש שתי נקודות בטענה זו שכל שינוי שהוא מעיקר צורת האות לא הכשיר בו הנוב"י. במכתב זה טענת רבינו היא דכיון שנתנו סימנא על צורתו ביו"ד שלנו אם לא עשו צורה זו חסרה צורת הצ', כלומר שכל חלק אות שהוא בצורת אות אחרת, מעכבת הצורה בחלק האות כמו שהיא מעכבת באות הבודדת. (צ"ל שאין זה אלא בחלק אות שיש לו את צורת האות כמו י' שבצ', כל' שבכה"ג היד צריכה להיות יוד לכל דיני, אבל בגוף הא' שנתנו לו צורת ו' לא שייך לומר טענה זו). אמנם במכתב ג' נראה מדברי רבינו טענה אחרת בזה שיש שינויים קטנים הפוסלים דיעבד. שהכלל שכלל הנו"ב דכל התמונות שבב"י לא לעיכוב נאמר אינו כלל גדול, דיש יוצאים מן הכלל, והם כל אלו שצורת אותיותיהן המוזכר בב"י הם מעיקר תמונת האות, ואין למדין מן הכללות. ושאלת כתיבת מ"ם סופית כ' ר' תחת כ' ו' היא רק ברוחב האות, והרבה אותיות אנחנו מרחיבים בסת"ם ובגט. משא"כ היפוך אותיות שהוא שינוי גמור בצורה הפרטית של חלק תמונת האות. וכן כתב במשנ"ב צורת אות פ' בשם הפמ"ג שאם הנקודה הפוכה לצד חוץ צ"ע אפי' דיעבד. ומקור דברי רבינו הוא במג"א סי' ל"ב סקכ"ו שם הביא בשם מהר"ם גלאנטי סי' קכ"ד להכשיר כף פשוטה שעשאה למעלה כעין ד', וכל דבר שאין לו שורש בגמ' כשר בדיעבד. וע"ז כתב המג"א שבשו"ת מהרי"ל משמע לפסול וכמבואר בר"י אסכנדרני בשם הברוך שאמר ובב"י והסכים לזה. וכן כתב החת"ס יו"ד סי' רסט בזה"ל דודאי לאו דוקא לאות אחר אלא לשום תמונה בעולם, אע"פ שאין אותה תמונה מאותיות הא"ב. ע"כ. וע"ש עוד שמביא ע"ז ראייה מהגהות מיימוני.

שכתב רגלה בשמאל ודאי פסולה. יש כאן חילוק בין פסול דאות ו' שהאריך גגה לצד שמאל שיש לדון האם היא פסולה מצד עצמה או רק מכח מה שדומה לר', דא"כ י"ל במ"ם סופית דאין השינוי מו' לר' מעיקר תמונת האות, משא"כ בנידון דידן בצ', שהרי יו"ד הפוכה במקום שצריך לכתוב יו"ד היא פסולה מצד עצמה משום שאינה יו"ד כלל ולא מצד שדומה לאות אחרת, ומשו"ה י"ל דגם בצ' צורת יו"ד ישרה היא מעיקר תמונת האות.

ודאי פסולה. ואל יקשה בעיניך הא דמשמע מתוך מש"כ רבינו כאן דאף להנוב"י אפשר דפסול צ' הפוך וסותר לכא' למש"כ במכתבים ה' וו' שהנוב"י מכשיר יו"ד הפוך באלף וה"ה לצדיק כי באמת ישנן ב' תשובות להנוב"י האחת זו והשניה בתנינא יו"ד סי' קע"א ששם הכשיר האלף. וע"ע לקמן במכתבים הנ"ל מה שנכתוב בענין דעת הנוב"י.

הנידון כאן הוא אם יוד של הצדיק פוסל בה היפוך. יש סברא גדולה בנידון צורות האותיות, כיון שא"א למסור צורת כתב מדויקת מדור לדור, וכל מעתיק משנה את צורת

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

ז

"אין כונת הזוהר רק על "אותיות שנבראו קודם בריאת שמים וארץ והם ענינים רוחניים ע"פ חכמת עשר ספירות. ואותיות דידן

הכתב כפי אופיו וסגנונו, וא"כ ע"כ לא יתכן למסור את הכתב האשורי כפי שנכתב בימי מרע"ה או עזרא, וע"כ שבהלכה של כתב אשורי נאמר ששינויים דקים שאינם מעיקר צורת האות אינם מעכבים. אמנם מה שפירשו במסורה בכללי צורות האותיות אינו בכלל זה, כי ודאי אפשר למסור הלכות בצורת האותיות כמו בכל חלקי התורה שנאמרו בהם פרטי דינים בתורה שבע"פ, ולכן מה שנתבאר בגמ' מעכב בצורת האותיות. ועפ"ז אפשר לבאר מה שדן רבינו שכל אות שצורתה מורכבת משני צורות, מעכב בה שתהי' צורתה עלי'. כיון שבה יש מסורת מדויקת על צורת הכתיבה, והמסורת הזו נשמרת ע"י כתיבת אות י'. ולכן המדרשים והראשונים פירטו את חלקי האותיות שמהם מורכבת כל אות, שע"ז נדע את צורת הכתיבה המדויקת.

^א **"יו"ד של הצדי"ק.** עי' בספר התמונה תמונה ב' שיש שם צד שעיקר הצ' היא הי' והנון אינה אלא מושב ובסיס לי' זו, ובזה יש חיזוק לסברת רבינו שיו"ד הפוכה בצדיק זה שינוי עיקרי בצורת אות.

^א **כשאר יוד.** ובמכתב ז' ביאר יותר כוונתו וז"ל שינוי של יו"ד הפוך בצ' הוא שינוי גדול ולא משום שצריך יו"ד ואינו יו"ד אלא כיון שנתנו סימנא על צורתו ביו"ד שלנו אם לא עשו צורה זו חסרה צורת הצ'. עכ"ל. וכן מבואר במש"כ במכתב אחר לבעל צדקת הצדיק בענין יו"ד הפוך באלף שדעתו ז"ל לחלוק על פמ"ג שמצריך אפי' קוצו של יו"ד דר"ת ביו"ד של האלף. אבל בקוצו השמאלי נוגע בגופו, ורגל ימיני אין לו, ודאי פסול, ואילו הפנים מאירות והנו"ב היו מביאים דברי המג"א וחלקו הלכה כבתראי, אבל כיון שלא הביאוהו יש להחמיר כהמ"א, והנידון בדאורייתא. (כיון שכח ההכרעה כבתראי הוא מכח ההכרח שהי' להם לשקול את ב' הסברות כדי להכריע, ואם אמרו כן מדעתם ולא מחמת שהכריעו דלא כמג"א, יש להחמיר בדאו' כדעת המחמיר כמ"ש בע"ז ז' א').

^א **"אין לנו ראייה.** להכשיר.

^א **"אין כונת הזוהר.** ז"ל הקדמת זוה"ק "עאלת את צ' אמרה קמ". רבון עלמא ניחא קמך למיברי בי עלמא, דאנא בי חתימין צדיקין ואת דאתקריאת צדיק כדכתיב "כי צדיק ה' צדקות אהב" ובי יאות למברי עלמא. אמר לה צדי צדי וצדיק אנת, אבל אנת צריך למהוי טמירא, לית אנת צריך לאתגליא כל כך בגין דלא למיהב פתחון פה לעלמא, מ"ט נ' איהי, אתיא י' דשמא דברית קדישא ורכיב עלה ואתאחד בהדה. ורזא דא, כד ברא קב"ה לאדם הראשון דו פרצופין בראו. ובגין כך אנפוי דיו"ד מהדר לאחורא כגוונא דא ולא אתהדרו אנפין באנפין כגוונא דא. אסתכל לעילא כגוונא דא. אסתכלת לתתא כגוונא דא. אמר לה קב"ה: תו, דאנא זמין, לנסרא לך ולמעבד לך אפי' באפין, אבל באתרא אחרא תסתלק. נפקת מקמיה ואזלת". ובמכתב צדקת הצדיק כתב בשם הפרדס מהרמ"ק שער האותיות פ' כ"א שהביא בשם הזוה"ק הנ"ל שהיו"ד צריכה להיות מהופכת פניה מהנו"ן, וע"ז השיב רבינו כאן שאין כונת הזוהר לענין הלכה, ולשון הפרדס שהיו"ד הופכת פניה מן הנו"ן לרמוז אל דו פרצופין, הכוונה פ"י הזוהר ולא בהלכה, ובכל שער האותיות הפרדס אינו עוסק בהלכה. (וע"ע בספר זכר אברהם ח"א סי' כ"ז שאין מהזוה"ק ראי' להיפוך היוד בצדיק, ופי' דברי הזוה"ק בפי' אחר, ע"ש).

הם רומזים על מידות ידועות בעולמות העשר ספירות, ^טובם יש שינוי ^{טז}לפי זכיות העולם ותיקוניו. ויו"ד נו"ן שבצדיק בעולם המחשבה והאצילות אפשר שימצא בתמונת עורף מול עורף ^צ ובתמונת פנים כנגד פנים ^צ. ובשעה שבאה הצ' לבקש לברוא בה העולם היה עורף כנגד עורף ^צ "ולאחר התיקון נהפך פנים כנגד פנים. ^{יח} אבל הכתיבה ^{יט}בעולם המעשה שלנו ^כאין בה

---

^טאותיות שנבראו קודם בריאת שמים וארץ. זה שהזוה"ק מדבר על האותיות שנבראו קודם בריאת שמים וארץ זה ודאי כונת הזוה"ק ולא נחלק בזה אדם, אלא הנידון הוא האם עלינו להתנהג בעולם המעשה כפי עמידת הענינים הרוחניים בעולם האצילות שלה אין רמז בזוה"ק, ועי' כתב רבינו שאין קשר בין הדברים.

^{טז}ובם יש שינוי. הכוונה במידות שבעולמות הי' ספירות, שאליהן רומזות אותיות דידן. ^{טז}לפי זכיות העולם ותיקוניו. בספר אוצר הכבוד במס' חגיגה לרבינו טודרוס הלוי כתב כי בצורת האותיות נרמז כמה סודות כמוסים וכו', ואכתוב לך צורת הלמד לבדה וכו', ודע כי צורה זו רומזת דוקא בזמן שביהמ"ק קיים, ועכשיו שאיו השם שלם ואין הכסא שלם יש שינוי דק בצורתה המורה על החורבן והגלות, ואיני רשאי לצייר משום כבוד אלקים הסתר דבר.

^{יז}ולאחר התיקון נהפך פנים כנגד פנים. בגוף הנידון יל"ע כי התיקון כאן הוא תיקון בריאת העולם, ולפי"ז יש לשאול על האחרונים שהעמידו את טעם כתיבת הצ' ביוז הפוכה מפני שכך עמדה קודם בריאת העולם, מה הטעם לכתוב צ' בצורה שכבר איננה קיימת, ואדרבה, כתיבת הצ' הבאה לעורר את הצ' העליונה להשפיע בהשתלשלות העולמות צריכה להיות דוקא בצורתה היום, ומה טעם יש לכתוב כעת בצורת הצ' שקודם בריאת העולם. ונראה שמי שהנהיג כתיבת צ' הפוכה עי"פ הזוה"ק פ"י שהפיקת הצ' פנים כנגד פנים זה תיקון שיהי' לעתיד לבוא, ולכן כיום אף שהיה מקום לכתוב כתיקון לעתיד, כדי לעורר את כח התיקון שלעת"ל, דעת האריז"ל שיש לכתוב ביו"ד הפוכה כדי לעורר את מידת הצ' שקודם התיקון שהיא צורתה כיום בעולם האצילות. (ובפירוש הגר"א לספרא דצניעותא מדבר על ב' התיקונים גם תיקון זו"נ דבריאת העולם וגם תיקון או"א דלעת"ל. וכוונתו שכפי סדרי העולמות והשתנותם במעמדם, יש בכל זמן תיקונים של תהו ושלעת"ל, נעי בהגת נפש החיים שער א' פרק ב', דד' יסודין עלאין, הרכבתם בכל עת ורגע אינו מושג כלל, והוא ית' מחדשם כל רגע כפי רצונו). ובכל הזמנים עומדת איזו בחינה של אחור באחור בצ', ולדעתו שאין אנו באים להוציא מהזוה"ק צורה קבועה לכתובת תפילין בעולם המעשה, אין בזה קושיא).

^{יח}אבל הכתיבה בעולם המעשה שלנו אין בה שינויים. בכתבי האריז"ל לא מבואר הנימוק להפיכת היו"ד, אבל בספר דעת קדושים ובספר כתוב לחיים כתבו שהמנהג כן עי"פ הזוה"ק, ובמכתב ה' כתב רבינו "וכשנפתטה חכמת הקבלה עי"פ האריז"ל ז"ל, שנחתדשו כמה דברים, נתחדשה עי"פ הזוה"ק צ' הפוך". "הרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב דוקא

שינוים, וכפי דברי הב"י אנו כותבין כ"א פנים כנגד עורף ז' כ"ב כתיבה זו לא הזכרה בזוהר כלל. ולפי קבלתנו צריכים לכתוב נו"ן יו"ד כ"ז סתמו כפירושו כ"ד ככל יו"ד.

כ"ז מש"כ דכתיבת הב"י כלאחר התיקון תמוה דא"כ היה צריך לכתוב פנים כנגד פנים ז' כ"א כ הדבר ספק מנקודת ההלכה.

ביו"ד הפוך ע"פ הזוהר" מבו' דהבין דשינוי האריז"ל והמנהג הוא ע"פ הזוהר. ונראה כוונתו לאו דוקא בענין צ' ב"י הפוך, אלא הנהגה כללית שנתפשטה בכלל ישראל ע"פ האריז"ל לנהוג בכל מעשה ובכל תנועה ע"פ סדר המידות העליונות.

^ט בעולם המעשה. ע"י נפש החיים שער ב' פרק ט"ז שהאותיות הם בחינת נפש שהוא בחינת עולם המעשה.

^ז אין בה שינוים. כאן יש לטעון טענה חדשה בסברא, שבמידות הידועות של עולמות ה' ספירות יש שינויים לפי זכיות העולם ותיקוניו, ואם כי היה שינוי בבריאת העולם בענין הצ', אי"ז השינוי היחיד בצ', וכל זכיות העולם ותיקוניו משפיעות על הזיווגים ומידות העליונות, וא"כ היה צריך בכל יום להניח תפילין כפי מצב התיקון שבאותו יום, וזה ודאי שבעולם המעשה יש צורה קבועה. וסברת האחרונים שתלו את צורת הכתיבה בדברי הזוה"ק היא שיש תיקונים עיקריים כמו בריאת העולם ותיקון העתיד, וכמש"נ בהערות הקודמות.

^{כא} פנים נגד עורף. לפי האריז"ל מורכב צורת הנון שבצדיק היא צורת ו', וע"ז מתאים הלשון נגד עורף. אבל למנהגינו שראש הנון הוא כראש הז' ז', צ"ע אם זה נקרא נגד עורף.

^{כב} וכתיבה זו לא הזכרה. בספר כתוב לחיים (כתיבה תמה וברורה) הביא מהע"ח שער המלכים שער י"א פ"ח שהוא מונה ד' מדרגות, אחור באחור ואחור בפנים, ופנים באחור ופנים בפנים וכו' ונמצא עתה שעומדים בפנים ואחור שהיא מדרגה ג' וחסר מהם מדרגה ד', ולפ"ז מיושבת קושיית רבינו, ע"ש היטב.

^{כג} וסתמו כפירוש. בכתבים הישנים ישנם ב' סגנונות כתיבה, האחד הוא בצורה המתאימה לפרקים המצויינים בראשונים ו' י' וכו'. והשני הוא כמו ריבוע בכל מקום שכתוב בראשונים כעין י', קו במקום ו' או ז' וכו'. ונ"מ בצורת אות ג' ג' בת זוגה של בצ' בסוגיית הגמ' שבת ק"ג ב'. או בצורת אות ה' ה' (ע"י בס' מסורת האותיות). ולפ"ז כוונת הראשונים שיש אחורי הצ' כעין ו' הכוונה לריבוע כזה ז' או כזה ז' ובצורה זו החילוק בין יוד ישרה ליוד הפוכה הוא חילוק יותר דק, ואם כי הדיוק של רבינו מהברוך שאמר מוכיח הא גופא שצורת הצ' היא ביו"ד ממש, ועכ"פ בריבוע המחובר בצד ימינו כיו"ד ז'. מה שהוכיח רבינו שסתמו כפירושו ככל יוד (ובפ"י הגר"ח"ק האריך להביא לשונות הראשונים עד"ז) אולי אינו מוכרח לפי מסורה זו דכעין יוד פירושו ריבוע.

^{כד} ככל יו"ד. וז"ל רבינו לקמן במכתב ז' שינוי של יו"ד הפוך בצ' הוא שינוי גדול ולא משום שצריך יו"ד ואינו יו"ד אלא כיון שנתנו סימנא על צורתו ביו"ד שלנו, אם לא עשו צורה זו חסרה צורת הצ'. עכ"ל.

והנוהגים בהפיכת היו"ד כקבלתם לא שייך לומר דעושים שלא כדין ל"ד כיון שהורו להם חכמי הדורות ל"ה ועל דעת כן נתנו המצוות לישראל, וגם הפנים מאירות מכשיר ל"אף אם זה שינוי. ל"אבל מי שמהדר אחר כתב הב"י אין מזניחין אותו.

המסורה שיוד ישר הוא כנוסח הב"י וההפוך כנוסח האר"י, אף שמרן הב"י והאר"י היו ספרדים, ואין מי שיקבע את שינוי היו"ד לשינוי מנהג ספרד ואשכנז.

^{כב} **והשינויים שבכתב וליש.** בספר חיים ביד סי' פ"ג כתב כי בודאי אנחנו בני ספרד קבלה בידנו על תמונת וועליש שככה נתנהגנו מימי עולם זמן הרבה קודם מרנא הרב ב"י ז"ל.

^{כג} **אפשר שאינם בעיקר צורת האות.** היינו, מה היה הכתב של הראשונים הספרדים קשה לברר, ומה שמוכח מהכשר כתב וועליש אע"פ שהוא כתב שונה מכתב ב"י, אינו ראיה משום ד"ל דכל השינויים שבכתב וועליש הם פחות משנים בצורת האות מיו"ד הפוך שבצ' (במכתבים הבאים תתבאר בעז"ה דעת רבינו מהו כתב וועליש, האם בכתב וועליש הצ' היא ביו"ד הפוך ודברי האחרונים בזה).

^{כד} **כיון שהורו להם חכמי הדורות.** דעת רבינו כאן דבמנהג נגד מרן לא שייך לומר שעושים שלא כדין, אלא שאין מזניחין מי שנוהג כמרן, ואף שדעת האר"י נגד מרן, דעת רבינו כמבוי במכתבים כאן שבמח' האר"י ומרן יש לנהוג כמרן, שהרי הוא חוזר כ"פ על כך שיש לעשות כמבוי ב"י אף שידוע שהאר"י ציוה לכתוב אחרת. וחכמי הספרדים בדור האחרון נח' בב' הענינים הנ"ל יש שהכריעו לנהוג כמרן גם נגד האר"י והמנהג ובפרט בא"י. ויש שהתחשבו יותר במנהג וכדעת רבינו ואפ"י לכתחילה. אמנם כאן יש נידון האם המנהג הוא קודם מרן, דא"כ י"ל דבזה כו"ע מודו לילך אחר המנהג גם נגד מרן, ע"פ דברי מרן בהקדמת הב"י שאינו מכריע נגד המנהג.

^{כה} **ועל דעת כן נתנו המצוות לישראל.** ע"י בפי' הרמב"ן עה"ת פי"ז י"א ובאור ישראל מכתבי הגר"י ס' בהע' למכתב ל'. ומבוי בדברי רבינו כאן שאף להחסידיים שבשאר השאלות עליהם לנהוג כראשוני אשכנז המחייבים דקדוק בצורת האותיות, יכולים לסמוך על רבותיהם בשאלת הצדיק, והמנהג מקיים את אמיתת ההוראה כמ"ש החזו"א בספר אור"ח סי' ל"ט סק"ח.

^{כז} **אף אם זה שינוי.** כלוי שלהפנים מאירות צורת הצ' היא ביו"ד ישרה, ורק בדיעבד הכשיר ביו"ד הפוכה, ואעפ"כ ס"ל שאין שינוי זה פוסל, וא"כ יש דעת פוסק כזה שאפשר לסמוך עליו, אמנם במכתב ו' כתב שאילו היה רואה הפנים מאירות את דברי הברוך שאמר היה חוזר בו. ונראה, דאעפ"כ זו טענה כלפי הדין, אבל ביחס לשאלת הנוהגים בהפיכת היו"ד כקבלתם, סו"ס יש דעה באחרונים להכשיר בדיעבד. וע"ע לקמן בהוספה למכתב ו' מה שנכתוב בענין דעת הפנים מאירות, וע"י במכתב ח' ובמש"כ שם.

^{כח} **אבל מי שמהדר אחר כתב הב"י.** משמע כאן מדברי רבינו שאפילו להנוהגים בהפיכת היו"ד, אינו שולל שיהדרו אחר כתב הב"י, וראה במכתב ט' "אין מי שמערער לפוסל, אבל גם המדקדק ישכון בטח". ומשמע שם שגם לספרדים המדקדק ישכון בטח. ויש כיום מדקדקים מבני ספרד שכותבים בפרשיותיהם כתב וועליש עם צ' ביוד ישרה, כשם ששינו

פשר חזון

ויש לשאול על המכשירים יו"ד הפוכה בצ' ^{לח}למה פוסלין אם ^{לט}פני הנו"ן הפוכה הלא גם זה לא נזכר בגמ' לפסול. ^מוגם איתא בזוהר דאין היו"ד והנו"ן אנפין באנפין משמע דהתיקון שתהיינה אנפין באנפין וראוי להכשיר אנפין באנפין ולא שמענו להכשיר בזה.

ער"ה תשי"א

מכתב ב

יקירי וחביבי שליט"א

כוח"ט בסשצ"ג.

השגחתו ית' הוא בכל דור ודור ^{מא}על היחידים ששתלן בכל דור

בדור האחרון כמה פרטים בצורת האותיות בכתב וועליש, כדי להתאימם עם כל השיטות, וכן הי' מורה הגר"ש אלישיב זצ"ל לשואליו מבני חסידים ומבני ספרד, שינהגו בפרשיות התפילין ככתב הביי שהוא כשר לכו"ע. (שמעתי שגם הגר"ש וואזנר זצ"ל הורה לשואלים אפי' ממשפחות חסידיות מדורי דורות, שיחליפו את פרשיות התפילין לכתב ביי, ועדיין לא בררתי מה היו החילוקים בהוראותיו בזה).

^{נח}למה פוסלים אם פני הנו"ן הפוכה. זה תוספת למש"כ בתחילת המכתב, כי גם שינויים שלא הוזכרו בגמ' פוסלין כשהם שינוי צורה, שגם המכשירים יודו כשפני הנו"ן הפוכה שזה שינוי צורה גדול, ואף שלא נזכר בגמרא, וא"כ אין להביא ראיה מזה שלא נזכר בגמרא גם ביחס לשאלת היו"ד ההפוכה האם זה שינוי צורה.

^טפני הנו"ן הפוכה כוונת רבינו לתמונת פנים כנגד פנים כמו שכתב למעלה, (ובעל צדקת הצדיק חשב שכוונת רבינו לתמונה חדשה שהנו"ן הפוכה לגמרי, ולפי' השיב לו, ולק"מ).

^פוגם איתא בזוהר. זה השלמה למש"כ לעיל לדחות את הראיה מהזוה"ק, ומדברי רבינו נראה שפירש כאן הראיה מהזוה"ק שכל התמונות המוזכרות בזוה"ק כשרות, ולכן כותבים בצורת הצ' כפי שבאה לפני הקב"ה, וא"כ היה צריך להכשיר גם אנפין באנפין, דכשר גם עכשו עכ"פ בדיעבד דומיא דפנים באחור שכשר לדעתם.

^{מא}על היחידים. נראה דרצון רבינו בהקדמתו כאן, להשיב על דברי צדקת הצדיק שהביא כו"כ גאונים שכתבו בצ' הפוכה, וע"ז השיב רבינו שההלכה נקבעת בעיקר ע"פ יחידים, הן בשבת הן באישות הן בשאר הלכות החמורות, וא"כ את עיקר הדעת יש ליתן על דברי הברוך שאמר והביי שהם רבותינו בהלכות צורת האותיות.

להורות חוקיו ומשפטיו לישראל, וכשהן מעמיקין בהלכה הן בשעה זו כמלאכים ורוח ממרום שורה עליהן, ועל פיהן נקבעו הלכות באישות החמורה ובשבת ובשאר הלכות החמורות, ורוח חזק לפעמים מפומהון נפיק ^{מב} בדברים חוצבי להבות, וכל זה חביב לפניו ית'.

אם ^{מג} בספר ברוך שאמר שזכה חלקו בהלכות אותיות, ומרן הב"י, לא הזכירו שתי תמונות בצדי"ק ולא שמעו זה, וגם הפנים מאירות דן ביוד הפוך כעל שינוי ^{מד} ולא שמע כלל נוסח זה, עלינו מנקודת ^{מה} הלכה הגלוי' להתחשב עם זה, מצד שני תופעה מפליאה שרבבות ישראל מחזיקים תמונה אחרת, ^{מו} ומיחסים להאר"י ז"ל שצוה לשנות.

---

^{מב} **בדברים חוצבי להבות.** כוונת רבינו ללשונות הברוך שאמר שהם מחטיאים את הרבים, ואם הי' לי כח הייתי מסלקם מן הכרם.

^{מג} **בספר ברוך שאמר.** אולי הכוונה לספר ברוך שאמר האחרון לריו"ט מילהויזן, שהרי בהגהות ברוך שאמר לר' שמשון ברוך שאמר הזכיר צ' הפוכה וצווח עלי'.

^{מד} **ולא שמע כלל נוסח זה.** כך הבין רבינו ממה שהובא בפתחי תשובה, אבל במכתב ח' הביא מדברי התשובה בפנים שהכשיר ביוד הפוך מכח המנהג.

^{מה} **הלכה הגלוי'.** הכוונה להלכה היוצאת מן הסוגיות והפוסקים ולא לבחינה היוצאת מן הסודות.

^{מו} **ומיחסים להאר"י ז"ל.** בספר זכר אברהם (לרבי אברהם בער בערקאוויץ) סי' כ"ז, פקפק על היחס להאר"י ז"ל, כיון שבספר מעין חכמה להאר"י ז"ל סי' ז' ח' פ"י שנקראת אחר באחר מחמת שמקבלת מצד שמאל, דבחינת שמאל הוא בבחינת אחוריים. ובספר שערי גן עדן דרך אמת דרך ו' כתב סוד יוד דאתא ורכיב על נון, והנון הופכת פני' מן היוד, הרי מוכח בדבריו שהיוד לא הופכת פני' מן הנון, וע"כ מחמת טעמו שכתב שם שהחכמה לא הפכה פני' לאחור, כל' שלעולם אין מצב של חכמה לאחור. וכן מוכח מדברי האר"י ז"ל על גילופי אתון שם באות צדיק, דצריך היוד להיות ביושר. בספר לקוטי אמרים מהאר"י ז"ל על תמונת האותיות באות צ' שמסיים א"כ זהו הציור נאה ויאה פני היו"ד לאחורי הנון ע"ש באורך. לכן כתב בזכר אברהם שם, שהוראה זו בשעה"כ אינה ממחרת"ו, אלא מתלמיד האר"י ר' צמח.

פשר חזון

^{מז}נשמות בני אדם משתנות, והרגילים בעמל התורה ועיניהם נשואות תמיד למרום לזכות לאסוקי שמעתא, הם המה המלאכים היוצאים מעמל התורה, וכך הם חובתם לעשות כפי רוח התורה הניתן לבן אדם.

אם הנו"ן יו"ד שבצדי"ק שבעולם האצילות ^{מח}יוכל להתחלף, אבל בעולם המעשה אחר מתן התורה, ההלכה נצחית, ^{מט}ויו"ד הפוך הוא ענין חמור מאד, ומטיל ספק בקיום מצות תפילין ומזוזה, ולא מצאנו מקור השינוי, והאגדות הסובבות³ אינם עיקר בזה, והסיפור שהגר"א אמר שנתאמת לו שאינו מהאר"י ז"ל ^{נא}לא יתכן על

^{מז}נשמות בני אדם משתנות. כוונת רבינו כי שאלת ההכרעה אם אחרי נקודת ההלכה הגלויה דהיינו סתימת הפוסקים והשמטתם או אחר ההלכה היוצאת מן המנהג תלוי במורי ההוראה הרגילים בעמל התורה, והכרעות כגון אלו אינם ניתנות לדיון או להסבר, ורבינו מייחס הכרעות אלו לרוח התורה הניתנת לבני אדם, (ובאמת במכתבים אחרים מכריח רבינו את דעתו בראיות מדברי הברוך שאמר ועוד טענות, ולפי"ז אינו צריך למה שכתב כאן, אלא ס"ל שהוא טעות בדיון, ומה שרובבות ישראל נוהגים בצ' הפוכה פי' במכתב הראשון כשיטתו דע"ד כן ניתנו המצוות לישראל ויוצאים בזה יד"ח).

^{מח}יוכל להתחלף. אף שזהו הנידון מהי ההלכה הנצחית, צריך לומר שהנחת רבינו היא כי ברור שבשעת מתן תורה היתה צורת הצ' פנים באחור, שהרי אותיות התורה הם רוחניות מתייחסות בצורתם אל פנימיות נשמתם כדברי הפרדס, והראשונים כתבו נון ויוד וע"כ שכן ה' בשעת מתן תורה, וא"כ ע"כ כשאמר האריז"ל לכתוב צ' אחור באחור, אי"ז מטעם שכן היתה הצ' בשרשה כשבאה לפני הקב"ה לברוא בה את העולם, שהרי אין זמן זה קובע, אלא צורת הצ' בשעת מתן תורה, וע"כ שטענת האריז"ל היא מחמת התחלפות ושינוי, וע"ז טענת החזו"א היא שהתחלפות ושינוי בעולם האצילות אינו מביא שינוי בעולם המעשה שבו ההלכה היא נצחית וצריך מקור כדי לשנות.

^{מט}נשמת בצדקת הצדיק, והוספנו ע"פ הנד' בשו"ת וחיידושים.

³והאגדות הסובבות. במכתב הראשון שבספר צדקת הצדיק הביא שקראו בס"ת של וועליש לפני רבינו הנפש החיים, ושהי' לו שיר השירים ומגילת אסתר כאלו, ובמכתב ד' כ' החזו"א כן א"א לדעת אם כתב ווליש הנזכר בסיפורים ה' היום הפוך, ובמכתב ה' כתב שאם עלו לתורה הוא משום ששמכו על הרמב"ם דאף אם נשתנה אות מברכים עליו, אין מי שיספר שהניחו תפילין בצ' הפוך, ובמכתב ז' כ' שיתכן שלא ידע את דעת הגר"א לפסול בזה.

^{נא}לא יתכן על צ' כפוף. אפשרות זו הציע בצדקת הצדיק בספרו פרק י"א סק"יג (בהקדמת הספר כתב שכתבים אלו היו אצל מרן החזו"א, ותשובות החזו"א הם גם על האמור

צדיק כפוף שלא שמענו על אודות זה בשם האריז"ל רק על יו"ד הפוך ואין הספר תחת ידי ^{נב}אבל כל זה אינו עיקר. ועד כמה בלבי קבוע להקפיד על זה, הוא ממסירה תמידית לקפידת דקדוק ההלכה, ^{נא}ואיני רשאי לזלזל בזה, ^{נד}הגהת הגר"א ז"ל ^{נא}אפשר דהיתה בזקנותו, כי ההגה' מעידה על

בספר). שהסיפור שהגר"א פסל "הצד"י כפופין ועקומין מאחוריהן" הכוונה היא לא על היוד כפופה אלא על הנון של הצד"י, כי בספר אמרי שפר מביא בשם המצת שימורים שתמונת הצד"י היא כפ ושני יודין, ועל צד"י כזה שייך הלשון כפופין ועקומין מאחוריהן, ועל זה השיב החזו"א שהרי השמועה היא שהגר"א אמר שנתאמת לו שאינו מהאריז"ל, והרי צורה זו חידש המצת שימורים, וא"כ אין זה מהאריז"ל. - רבינו לא בדק את הדברים בפנים, כי בשער הכוונות למהרח"ו כתב באות צ' כולם יהיו שני ראשים, כעין שני יודין, והימיני יהי כעין יוד הפוכה לאחריו, ושמאלי כעין נון כפופה למטה, ויוד ישרה על ראש הנון כפופה. (וכך צורת הצדיק בכת"י מהרח"ו המקורי שהובא לעיל). וכן האמרי שפר בכלל ה' אות א' כתב בזה"ל "ובתמונת כתבי האריז"ל כתב המצת שימורים שבתפילין יש קצת שינויים" ובתיקונים לכלל ה' כתב כי בתמונת כתב האריז"ל צ"ל הצדיק בתמונה זאת, אמנם שם באות ד' בענין נון שבור כתב שלפי דעת המצת שימורים צריך להיות שבור בתמונתו שני יודין וכפ תחתיהן או נו"ן תחתיהן, אבל מש"כ "דעת המצת שימורים" זו שיגרא דלישנא.

^{נב}אבל כל זה אינו עיקר. כיון שאין ההלכה נקבעת ע"פ סיפורים כלל.

^{נא}ואיני רשאי לזלזל בזה. כונת רבינו כי אפי' אם יש מקום להכשיר צ' ביוד הפוכה, כיון שיש קלא דלא פסיק שהגר"א חלק ע"ז, דקדוק ההלכה מחייב להחמיר בזה, וקרוב לזה כתב במכתב ד', כי אין לנו הלכה ברורה בהנידון, ולכן אני מחמיר לקחת צ' ביוד ישר שלא ערער עליו אדם, ונראה שכל זה נכתב כלפי הכותב שיש בסיס להכשיר צ' ביוד הפוכה, שחובתינו שיהיו הסת"ם כדן מחייב אותנו להחמיר ולחשוש לדעת הגר"א גם אם לטעמך יש מה לפלפל בה, ואם כי במקום שאפשר להכריע בבירור לקולא יש לברר את הדין עד תומו, אבל כאן שלהכשיר בודאות לא נוכל, כיון שאין כאן מקום עיון בש"ס ופוסקים, אין מה לגבב פקפוקים וטענות על פסול הצ', אבל החזו"א פסל בהחלט ע"פ הברוך שאמר וכמשנ"ת במכתבים האחרים.

^{נד}הגהת הגר"א ז"ל. בספר כתוב לחיים כתב כי שמע שהגר"א אמר שעיקר הגירסא בזוהר מהדר לאיסתחרא ולא לאחורא ומאידך לשון הגר"א ז"ל בביאורו לספרא דצניעותא פרקא קדמאה א"ל צדי, צדי את וצדיק את אבל את צריך למיהוי טמירא כו' ורזא דא כד ברא קוב"ה לאדה"ר דו פרצופין בראו ובגין כך אנפוי דיו"ד מהדר לאחורא ולא איתהדרו אנפין באנפין. ע"כ. וע"ע לקמן מכתב ה'.

^{נה}אפשר דהיתה. בתחילת ספר תשובות וכתבים יש הערה מהגר"ק שליט"א על תשובה זו, "זה תשובה על מה שהכותב רצה לטעון שהגהת הגר"א בזוהר מזוייפת מכיון שהגר"א בספרא דצניעותא העתיק כהנוסח הישן, וע"ז השיב מרן דאפשר דהגה"ה זו כתבה בזקנותו

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

עצמה¹¹ שֶׁמִּמְקוֹר קָדוֹשׁ הִיא.

כוח"ט בסשצ"ג

הדו"ש אי"ש

מכתב ג

החזו"א כתב במכתב א' שהשינויים בכתב וועליש אפשר שאינם בעיקר צורת האות, וע"ז כתב בצדקת הצדיק "זה ברור כי השינוי ביו"ד, בין אם הוא כותב ביוד ישרה ובין אם הוא כותב ביוד הפוכה אינה משנה כלום בצורת האות וצורת צדיק עלי", דגם תינוק קורא אותה צדיק כמ"ש החת"ס באה"ע סי' ח', וע"ז מוסבים דברי החזו"א במכתב זה.

אחדשה"ט וש"ת באה"ר

בטבע הצורה שיש בה מבט עיקרי ונקודות הניתנין להשתנות ואין הצורה הכללית נשתנה על ידן, וההכרעה בצורת אותיות¹² מזה הן עיקריות ומה הן הניתנות להשתנות, הן גופי תורה וניתנו

ולכן בספד"צ עדיין לא הגיה, ועל מה שכי' שהוא מזויף השיב שההגהה מעידה על עצמה שממקור קדוש היא".

¹¹ **שממקור קדוש.** יתכן שה"מקור קדוש" שבכוונת רבינו הוא ההרחקה מהשבתאים שבזמן הגר"א, שיסדו את דבריהם על אלו דברי הזוה"ק, ולכן "הגיו" הגר"א. (ולפ"ז אין מזה הוכחה על דעתו, אלא סימנא בעלמא).

¹² **מה הן עיקריות.** בספר התמונה תמונה ב' כתב על הצ' ולא ידענו אם מצד שמניי (בינה) אם מצד העשירי (מלכות) אם הוא מצד שמניי אז היוד עם הנון להיות שניהן צורת הצדי, ואם מצד העשירי היוד לבדה והיא צדק. ביאור דבריו שעיקר אות צ' הוא היוד והנון היא רק מושב והשלמה לצורת היוד, ויש בזה סמך לדברי רבינו שהיפוך של היוד שבצדיק הוא שינוי בחלק עיקרי בצורת האות.

נח' לאלו הלנין בעיון ההלכה שנשמתן משתעשעת בעוה"ז בשכליות שבחב"ד, מפני שהן בנויות על גמ' ופוסקים ומדרשים. הגאון ברוך שאמר לא כתב ספרו נ"ע"פ מסורה יבשה אלא ע"פ מקורים בש"ס ופוסקים כמבואר בספרו, והב"י העתיק את צורת הא"ב, ואח"כ העתיק את המקורות שכתב הברוך שאמר על כל אות ואות ואח"כ שב מרן הב"י ודן על כל אות ואות. י"ש שינויים קטנים לפי דעת בני אדם ופוסלים דיעבד, ויש להיפוך, ס"והכל

נח' לאלו הלנין בעיון ההלכה. זו תשובה לטענה שגם תינוק קורא אותה צדיק, כי השינויים המעכבים בצורת האות הם אפי' כשתינוק קורא אותם כיאות, כמ"ש ברמ"א סי' ל"ב סעיף ט"ז ובמ"ב שם ס"ק נ"ב ומש"כ החת"ס זה בגט שכשר בכל כתב, וכדעתו שם דאין דין כתיבה תמה בגט אם אות מיהא הוה אלא סגי שיהא התינוק קורא אותה. וע"ע בסוף המכתב שהביא רבינו עוד ראיות לזה מהמשנ"ב. ולענין דעת החת"ס עיין בדברי רבינו בהוספה שנדפסה אחרי מכתב ו'.

ט" ע"פ מסורה יבשה. כוונת רבינו שכל הסוגיא של צורת האותיות איננה מסורת הסופרים בלבד (כמו מסורה של חסירות ויתרות או פתוחות וסתומות), אלא ענין עיוני הנתון להכרעת שיקול הדעת ככל גופי תורה, ויעידו על כך הספרים הרבים שיש בידינו על צורת האותיות מחז"ל ומהראשונים בדרך מדרש ובדרך פסק, ולכן צריך לבחון את הנידון מכח היסודות העולים מש"ס ופוסקים, וא"א להסתפק בטענה שכך המסורה.

ס' י"ש שינויים קטנים לפי דעת בני אדם. בגמ' מנחות כ"ט א' א"י ואפי' כתב א' מעכב בסת"ס, פשיטא, דאות אחת מעכבת דכתיב וכתבתם כתיבה תמה, לא נצרכה אלא לקוצה של יוד, והא נמי פשיטא, וכתבו התוס' דרש"י פירש רגל ימיני של היו"ד וקשה דהא פשיטא דאין זה אות, ומפרש ר"ת שהוא ראשו כפוף ע"ש, ופי' החת"ס יו"ד רס"ה שהכוונה לזוית מרובעת למטה לאפוקי עגולה, והחזו"א נחלק עליו וכתב באו"ח סי' ט' סק"ג דהאי קוץ דר"ת היינו בליטת קוץ ממש ולא סגי בזוית ריבועי שהרי קרוי קוצו של יוד וקרוי ראשו כפוף ובפסיקתא קרי ל' נקודה וכלשון כל הראשונים עכ"פ מבואר ברהיטת דברי הגמ' שאי"ז חידוש מסויים בקוץ של יוד, דאל"כ לא היתה הגמ' משתמשת בזה לבאר מתני' דאפי' כתב אחד, ולא היתה מקשה ע"ז פשיטא, ומבואר מזה דיש שינויים קטנים לפי דעת בנ"א ופוסלים דיעבד, וכן הבאנו במכתב א' מדברי המג"א שפסק כהר"י אסקנדרני והב"י לפסול כף שעשה ראשה כד', אמנם בתשב"ץ ח"א סי' נ' פי' דברי הרמב"ם פ"א מסת"ס הי"ט שאין האות נפסלת עד שתדמה לצורת אות אחרת בענין שתינוק קורא אותה כצורת האות האחרת, ואע"פ שאינה נכתבת כהלכתה.

ס"א והכל נלמד בסברה המתלווה כו'. וכיון שהדבר תלוי בסברה המתלווה כו' א"כ אין להביא ראיה ממקומות בהם הכשירו הפוסקים שינויי צורה באותיות אחרות כי בדבר זה אין להביא ראיה מאות לאות ולזה כיון רבינו שכתב לקמ"י שאין להוכיח מהרא"ש והמאירי כי לא ידענו על מה נסובו דבריהם.

פֶּסֶחַ חֲזוֹן

נלמד בסברא המתלווה עם לימוד הגמ' כמבואר למעיין בגמ' מנחות ופרק הבונה, והכל ברוה"ק השורה על כל העמל בתורה לאסוקי שמעתא, שינוי של הפיכה ברגל היוצא מהגוף ^כהוא בסברא מדברים הפוסלים, ^ככמו יו"ד ^א או ^ב וכיו"ב. ובצדיק נשתבשו סופרים והפכו את היו"ד מפני שנוח להם הכתיבה בהפיכת היוד, ונמשכו אחריהם עוד סופרים הגונים שחשבו שכן נהגו, ואין כאן שום ראי' לא מדפוס ולא מכת"י, ואין זה נוסח ספרד ולא בשינוי הארצות רק נשתרבב שיבוש, ואין לדיין אלא מה שענינו ראות, אף שהוא נגד רבותינו האחרונים ז"ל. ואילו היו מעידים שזה נוסח ספרד ^כהיתה חובתנו לקבלה, אבל אחרי

^כ הוא בסברא מדברים הפוסלים. בגדרי הפרקים היוצאים מן האותיות צריך להבחין בין סוגי הספרים בראשונים. כי הברוך שאמר מדקדק מאד שאם ל' זה כ' ו' אז צריך להיות כ' ו'. וכשמביא דעה של זה ד' ו' הוא מאריך בפרטי דעה זו, ואינו פוטר את עצמו לומר שצורת הדי' שבאות ל' היא סימנא בעלמא אלא רואה בזה מח'. משא"כ כשמביא מהספרים המדברים בסודות התורה כמו ספר שערי אורה, שגוף הא' הוא ו', אינו רואה בזה קושיא, כי מצד סוד האותיות, פעמים ציינו לצורה הכללית של אותו פרק באות. ונ"מ בזה שהרבה ראשונים כתבו שהצ' היא נ' י', אבל אין הראי' שזה בכולם, כי אם י' בצ' היא כמו ו' בא' או ב' ויין בדי' וכיו"ב, גם יוד הפוכה יש בה סימן ורמז ליוד.

^כ כמו יוד. כלומר דגוף היוד הוא ריבוע, ויוצא ממנו רגל קטנה בימין, ואם יוציא את הרגל הקטנה בשמאל הוא בסברא מדברים הפוסלים, ה"נ יש בצורת הצדיק פרק היוצא מראשו הימני, והוא פרק חשוב וגדול מרגל היוד, והנידון הוא להעתיק פרק זה היוצא מראש הצדיק לשמאל ולהוציאו מצדו השני לימין.

^כ היתה חובתנו לקבלה. כוונת רבינו לקבלה ביחס לבני ספרד שעליהם לנהוג כרבותיהם, אבל לדין שהברוך שאמר פוסל, א"א לנו לסמוך על הראשונים הספרדים המכשירים דעלינו לנהוג כרבותינו, אמנם אולי ייתכן שכשכתב רבינו דברים אלו עדיין לא ראה דברי הברוך שאמר, וא"כ פ"י דבריו במש"כ שהי' חובתנו לקבלה היינו גם לדין, וכטענת צדקת הצדיק מי יכול להפסיק ולהוכיח איזה נוסח הי' קודם, אולי היתה תמונת הצדיק ביד הפוכה קודם והנוסח האשכנזי שינה, ועי"ז השיב רבינו כאן. ועוד אפשר לבאר שכונתו לא ככונת צדקת הצדיק אלא שאם השינוי תלוי בנוסח ספרד ואשכנז א"כ ודאי שאחד הנוסחים שינה הכתיבה, ושמע מינה דיש כת ראשונים דס"ל דאין זה שינוי צורה, ועי"ז כתב שהיתה חובתנו לקבל סברת הראשונים ז"ל ולבטל דעתנו מפניהם ולהכשיר בדיעבד. (ועי"ד שאמרו חולין נ' א' אינהו מיכל אכלי ולדין מיסתם לא סתים). וקאי על מה שכתב לעיל מינה שפוסל אף שהוא נגד האחרונים ז"ל.

שיש לנו עדות ממרן הב"י שלא כתב כן אין זה נוסח ספרד. ואמנם אם רבבות ישראל עושין כן, ^{ס"ה}לנו לכפוף ראשנו ולא להרהר על זה, אבל אל לנו לנטות ממנהג אבותינו אנו.

החת"ס או"ח סי' קצ"ז כתב ^{ס"ו}שהאר"י היה ספרדי, ושמעתי שכתב בשם הגדולים שהיה ממשפחת מהרש"ל, אין זה מכריע. בכל אופן ^{ס"ה}הי' נוהג במנהג ספרד שהרי נוסחו בתפלה ^{ס"ה}לא היה נוסח אשכנזי וכמש"כ החת"ס שם, ואין ראוי להזכיר ^{ס"ט}דברי

---

^{ס"ה} לנו לכפוף ראשנו. ביחס לבני ספרד, נראה כוונת רבינו כאן רק שאין להרהר על מנהגם, ואע"פ שדעתו שאין לו מקור, אמנם במכתב ו' כתב כי מוסכם שהספרדים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם, ומשמע מזה שהנידון במש"כ אבל אל לנו, אינו ביחס לספרדים, אלא ביחס לאשכנזים וכלשונו כי אל לנו לנטות ממנהג אבותינו אנו.

^{ס"ו}שהאר"י הי' ספרדי. בכתבי הקורות כתבו שהאר"י נולד בשנת רצ"ד בעיר העתיקה בירושלים לאביו האשכנזי, רבי שלמה, ולאמו הספרדיה, אחותו של מחזיק המכס במצרים, רבי מרדכי פראנסיס. האריז"ל עקר למצרים לאחר פטירתו של אביו, שם למד במחיצתו של גאון ישראל רבי בצלאל אשכנזי, בעל ה"שיטה מקובצת", שהיה מתלמידי הרדב"ז. רוב שנות בחורו ורובי תורתו נרכשו אצל חכמי הספרדים, ולפיכך רכש הוא, כנראה, את נוסח תפילתם ומרבית מנהגיהם הקדושים.

^{ס"ז} הי' נוהג במנהג ספרד. ע"פ ההבחנה שערך רבינו בין נוסח ספרד לבין מנהג רבבות ישראל, שנוסח ספרד מחייב את כל ישראל להכשיר אותיות אלו, אבל המנהג אינו אלא לנהוגם בו, כתב כאן שאין לנו הכרעה מהאריז"ל בזה, כיון שהוא נהג במנהג ספרד, נהג כמנהגם גם בצדיק.

^{ס"ח} לא הי' נוסח אשכנזי. צ"ע בראיית רבינו, שהרי נוסחו גם לא הי' נוסח ספרד אלא נוסח חדש. לדעת היחזקאל סופר ^{ס"ז}נוסח האריז"ל אינו נוסח חדש, אלא הוספות שהאר"י חידש בהם כוונות לנוסח ספרד, נוסח בו היה רגיל כפי מנהג אבותיו. אולם לדעת הי'משנת חסידים' נוסח האריז"ל הוא רק רובו מנוסח הספרדים ולא כולו, וכפי שכתב המגיד ממעזריטש (מגיד דבריו ליעקב קמ"א) שהאר"י תיקן "סדר מלוקט ממספר נוסחאות כידוע לבקיאים". וע"ע בשו"ת דברי חיים ח"ב סי' ח'.

^{ס"ט} דברי הרא"ש ומאירי. בספר צדקת הצדיק פרק ג' אות ט' כי בשם תשובת הרא"ש כלל ג' סי' י"א כי צורת האותיות אינם שוות בכל המדינות, הרבה משונה כתב ארצנו מכתב הארץ הזאת ואין פסול בשינוי הזה אלא שלא יעשה ההין חתין כפין ביתין וכמו שמפורש בגמ', ובמאירי שבת ק"ד שצורות האותיות משתנות קצתם בדיבוק ובתלי' ובשאר צורות ממקום למקום מצרפת לספרד וכן משאר מקומות, ואם כן עכ"פ אתה פוסל בזה מה שאתה מכשיר בזה, אלא דברים אלו לא לפסול נאמרו כלל אלא להישייר הכתיבה, וע"ז השיב רבינו שהרי ודאי א"א ללמוד מדבריהם שאין שום פסול בשינוי צורת האותיות, אלא

פשר חזון

הרא"ש ומאירי כי צריך לספור ולמנות כל שינוי ושינוי שעליהם יסבו דבריהם, אבל שינוי שלא נתאמת לנו שהוא בכלל דבריהם אין ללמוד מדבריהם כלום, "וכבר נתבאר במשנ"ב סי' ל"ו דברים שצריך לגעור במנהג הסופרים שפוסלים דיעבד, "אכן בלמ"ד נזהרין שלא לעשות כ' ולכך מקצרין קו התחתון ובמ"ב הביא כן בשם הקהלת יעקב בשם הגר"א "הרמב"ם פרט את השינוין של ספר התגין. ולא הזכיר יוד הפוך בצ'.

הדוש"ת אי"ש

מכתב ד

אחדשה"ט וש"ת באה"ר

שמחתי מאד על דבריו היקרים המעמיק להבין דבר דבור על אפנו, אבל ממה שקראתי בין השטין ראיתי לא למותר לבאר

שהיו כמה מנהגים בזמן הראשונים בסגנון צורת האותיות, אבל לא למדנו מזה שהיפוך היוד בצדיק היא מנהג קדום.

^ל"וכבר נתבאר במ"ב כו'. היסוד העולה מדברי המשנ"ב סי' ל"ב ול"ו הוא שאין הכרח ממנהג הסופרים, וישנם דקדוקי צורות שפסל בהם המשנ"ב דיעבד, כמו אורך מושב הלי היפוך הווי שבפי' וכיו"ב. ועל פי זה כתב רבינו, נהי שהפמ"ג והמשנ"ב לא הזכירו פסול בהיפוך היוד שבצ', ע"ז יש לדון בפ"ע, אבל בגוף הנידון האם כתיבת סת"ם סובלת חוסר דיוק, נתבאר במשנ"ב להחמיר.

^{טז}כן בלמ"ד נזהרין כו'. פי' דדבר זה הוי לעיכובא לדעת הגר"א ואע"פ שאין הצורה הכללית של הלמ"ד נשתנה ע"י זה ואע"פ שהתינוק קורא אותה למ"ד.

^{עב}הרמב"ם פרט את השינוין כו'. יש לבאר כוונת רבינו שצורת הצדיק המקורית המבוארת בכל הראשונים היא נ' י'. אלא שיש להכשיר היפוך היוד, ולומר שהוא כעין סלסול באות, כמו פ' שנמסר בה ליפוף, וא"כ ה"י צריך להמסר סלסול כזה במסורה וה"י על הרמב"ם לפרט סלסול זה. (ועוד יתכן לפרש בדוחק שענין דקדוק יו"ד הפוך בצ' הוא יותר ראוי להזכירו מענין השינוין הנ"ל, וא"כ מוכח דלא שמיעא ליה להרמב"ם ז"ל האי שינויא צדיק וא"כ אין זה נוסח ספרד. וע"ע במכתב ד' שכתב רבינו ראה זו באריכות יותר).

עמדתי בזה. **ע"קשה להעמיק בכל הלכה והלכה, ומצוות המעשיות היומיות הזמניות והמקריות דורשות פתרון במפגיע, וע"כ אנו מחמירים בספקות ולפעמים סומכים על ספרים ידועים לנו לרבותינו המובהקים, וכמו כן אין לנו הלכה ברורה בהנידון, ובפרט שאין כאן מקום עיון בש"ס ופוסקים, ולכן אני מחמיר לקחת צ' ביו"ד ישר שלא ערער עליו אדם, וכן אני מיעץ לאחרים.**

ולענין מכתבו, אין אני רגיל בחיפושים ובחקר קדמוניות, **ע"ואני מתנגד לדרך זו ע"כי איננה בטוחה, וכמדומה לי שכל דבריו בזה ערבובי'. הספרדים עד זמן הב"י והאר"י היו כותבים יו"ד ישר, כפי הרגיל בפי המסורה שיו"ד ישר הוא כנוסח הב"י וההפוך כנוסח האר"י, אף שמרן הב"י והאר"י היו ספרדים, ואין מי שקבע**

---

^{עב} **קשה להעמיק.** דעת רבינו בכמה מכתבים מבוארת להחמיר בזה בהחלט, ולפי"ז צ"ל שנקט כאן לשון ענוה, לשכנע את הרב צדקת הצדיק דגם אם אינו סבור כמוהו עליו לנהוג כדעתו, כיון שהנושא אינו ניתן להוכחה מש"ס ופוסקים, ולא נידון בספרי ההלכה המקובלים, עליך להסכים שאין כאן הלכה ברורה ולהחמיר לקחת צ' ביו"ד ישר שלא ערער עליו אדם ולייעץ כן לאחרים.

^{עד} **ואני מתנגד לדרך זו.** בקוב"א ח"א ר"ו כ' זכורני שהי' משפט על התלמידים שהשלו את הפרופסור, שהטמינו כת"י בארץ כדי שימצאו בשעת חפירה והפרופסור (יוהן ברינגר) חיבר ספר שלם על הכת"י הנמצא וכמה שנות זקנתו.

^{עה} **כי איננה בטוחה.** רבינו הבהיר כאן את שיטתו בקביעת הלכה, שהיא ע"פ היוצא מספרי הראשונים והאחרונים המקובלים בבית המדרש, ולא ע"פ ספרי תורה ישנים, שהערך הראיתי שלהם לא גדול, כמ"ש במכתב ט' כי לא ידענו מי כתבם ושפיר י"ל דכתב הסופר כמו שהוא רגיל. ובפרט בנידון דידן שהברוך שאמר מעיד שפשטה הטעות בענין זה, כמ"ש רבינו בהוספה למכתב ו', וא"כ ידוע על מציאות של ספרים כאלו, ונגדם בדיוק לחם הברוך שאמר, וא"כ מה יועיל שנמצא עוד כמה ספרים כאלו. ונהי שאם נוכל להוכיח שאכן כך היו גם ספרי התורה שנכתבו ע"י הראשונים, או התפילין שהניחו, תהי' זאת ראיה שהיו חולקים על הברוך שאמר, או אולי אם הי' יודע הברוך שאמר שיש מנהג שלא כדבריו הי' חוזר בו, אבל למרות הס"ת שיש בזמננו, עדיין קשה לומר שאנחנו בקיאים במנהגי הראשונים טפי מהברוך שאמר.

את שינוי היו"ד לשינוי מנהג ספרד ואשכנז, "וכתב ווליש הוא ענין אחר כי יש קבלת איש מפי איש בעשיית תגין חוץ משעטנ"ז ג"ץ, ואותיות משונות לפופות ועקומות, והזכיר הרמב"ם פ"ז מה' ס"ת ה"ח, והיו ביד החת"ס הובא בספרו יו"ד סי' רס"ה, ומפני שאין התמונות האלו מעכבות לא נהגו בהם ונפל בלבול בהם כמבואר בחת"ס שם, אבל אין בקבלה זו שינוי בצורת האות העיקרי, ואם נמצא בכתב וליש צ' ביו"ד הפוך אין זה בשביל הקבלה, אלא סופר הכותב היה רגיל בצ' של יו"ד הפוך. ואם נמצא בספר של ראשון מודפס צ' כזה, נעשה זה בדפוס ואין זה מקורי, ואילו הי' זה, "הי' הרמב"ם מזכירו והיה הרמב"ם נוהג כן ואילו היה הרמב"ם נוהג כן היו "כל בני מצרים ובני א"י נוהגים

---

^{עו} **וכתב ווליש.** במכתב ז' כתב בנוסח אחר, בנוגע לכתב ווליש, אין אנו יודעים באיזה זמן הופיע כתב זה ואי כתבו, ואם הוא כעין תגין ורמזים ע"פ הסוד, ע"ש.

^{עו} **הי' הרמב"ם מזכירו.** לכאורה צ"ע דברי רבינו שדייק דעת הרמב"ם בהיפוך הצ' שהרי הרמב"ם לא הזכיר שום פרט בצורת האותיות. ונראה דעיקר כונת רבינו להוכיח שנוסח ספרד לא כולל שום דקדוק בצורת הצ' לא ישר ולא הפוך ולאפוקי מטענת צדקת הצדיק שהוא דוקא ביו"ד הפוך ודעת רבינו דודאי דלדעת הרמב"ם כל הצורות כשרות כ"ז שירוף הקורא בהן ובכלל זה צ' הפוך אלא שבזה לא נתקבלה דעתו להלכה כמבואר בפוסקים בדוכתי טובא שפוסלים צורות שכשרות להרמב"ם אבל מ"מ מודה הרמב"ם ז"ל שיש לדקדק לכתחילה בצורת האותיות המסורה לנו מסיני ולכן פרט ומנה הדקדוקים שמצא בספר התגין ואת זה החשיב הרמב"ם למסורת שצריך לדקדק בה לכתחילה וא"כ כיון שנחת לפרש הדקדוקים שבצורת האותיות כלפופות וכיו"ב סבירא ליה לרבינו דאם איתא שהיה מסורת בידו על עוד דקדוקים ואפילו שהם רק לכתחילה ודאי לא היה נמנע מלפרטן ומוכח מזה שלא היה לו מסורת קבועה בענין היו"ד שבצ' לא ישר ולא הפוך שהרי ממי"נ אם היה מקובל על זה או זה היה מזכירו וא"כ פשיטא שאין זה נוסח ספרד המקובל אצלם איש מפי איש כשאר הדקדוקים שבספר התגין והשתא כיון שאין לנו ראיה מה היה כתוב בס"ת של הרמב"ם טפי מסתבר לומר שהיה ביו"ד ישרה כיון שמרן הב"י לא הזכיר יו"ד הפוך. ומי"מ יש כאן ראיה שאי"ז נוסח ספרד.

^{עו} **כל בני מצרים ובני א"י נוהגים כן.** צ"ע מנלי' דלא נהגו כן. ואפשר שעיקר הראיה היא ממה שמרן הב"י לא הזכירו. ועדיין צ"ע.

כַּן עֹמֶרֶן הַבִּי בְּכָלֶלֶם,
וּבִסְפָר מַגְדֵּל עֹז צִיֵּן עַל דְּבָרֵי הַרְמַבָּם הַנִּלֵּל בִּסְפָר תִּגְיִן, וְהֵנָּה
מִקּוֹר דְּבָרֵי הַרְמַבָּם מִסְפָּר הַתִּגְיִן, וְהֵנָּה מִנְאֵן וּפְרִטָן הַרְמַבָּם
וְהַזְכִּיר לַפּוֹפּוֹת אוֹתִיּוֹת עֲקוּמוֹת וּבִתְגִיֵּן, ^פוְלֹא הַזְכִּיר דְּקֹדֶק
בְּהִיפּוֹךְ הַיּוֹדֵד שֶׁל צ', וְזֶה עַד נֶאֱמַן כִּי הִפִּיכָת הַיּוֹדֵד הוּא בִּמְקָרָהּ,
וְנַעֲשֶׂה בְּזִמְנָן מֵאוֹחֵר בְּדָפּוֹס בִּסְפָר הַנְּדַפֵּס אוֹ עִי סוֹפֵר שֶׁנֶּהֱגַ
בְּכַתֵּב הָאֲרִי ז"ל.

כַּן הֶגְאוֹן פָּנִים מֵאִירוֹת וְהַפִּתָּה שֶׁהֵבִיאוּ בִּיּוֹדֵד סִי רַעֲדֵד סִקָּה,
שֶׁדָּנוּ אִם שִׁנּוּי הִפִּיכָת הַיּוֹדֵד הוּא שִׁנּוּי גְּמוּר לַפִּסּוּל, לֹא יָדְעוּ
לִיחֹס זֶה לְשִׁנּוּי מִנְהָגִים שֶׁל סִפְרָד אֲשַׁכְנֹז.

כַּן אִי אֶפְשֶׁר לְדַעַת אִם כָּתֵב וּוְלִישׁ הַנִּזְכָּר בְּסִיפּוּרִים, הִיָּה הַיּוֹדֵד
הַפּוֹךְ, ^{פא}וּבְכָל אֹפֶן אֵינּוּ בְּכָלֶל כָּתֵב וּוְלִישׁ אֲלֵא נִידוֹן בִּפְעֵע.

^{פב}בְּלִבִּי מִצְטִיִּיר ^{פג}שֶׁהִסְפּוֹר בְּשֵׁם הַגֵּרָא עַל אוֹדוֹת הִפִּיכָת הַיּוֹדֵד
אִמֵּת, וְאֶפְשֶׁר ^{פד}שֶׁהִגֵּרָח וְהַפִּתָּה הַשְּׁלַחֵן לֹא יָדְעוּ מִזֶּה, כִּי תִלְמִידֵי

^{עט} וּמֶרֶן הַבִּי בְּכָלֶלֶם. כֵּךְ דִּיֵּק רַבִּינוּ מִדְּהַעֲתִיק דְּבָרֵי הָרֵאשׁוֹנִים שֶׁדִּקְדָּקוּ בְּצוּרַת הָאוֹתִיּוֹת
וְכָתְבוּ צוּרַת צ', נִי י', וְכָתֵב רַבִּינוּ בְּמִכְתָּב בַּעֲנִין קוּצוֹ שֶׁל יוֹד, וְחִלְלִיהָ לּוֹמֵר שֶׁהֵבִיִּי לֹא
הֵבִיאוּ בְּשׁוּיֵעַ מִשּׁוֹם דְּלֵא סִיִּל, וְכוּ', וְגַם אֵין זֶה מִמֵּדֶת מֶרֶן לִלְמַד דַּעַת בְּהַשְׁמָטָה וְאִדְרָבָה
הִי מֵבִיא הַדִּין לְהַכְשֵׁר, אֲבָל הָאִמֵּת שֶׁמֶרֶן לֹא הֵבִיא כָּל דְּקֹדֶק הָאוֹתִיּוֹת לְפִרְטִיהֶן וְסִמֵּךְ עַל
מִשְׁיִיכַּ בְּיִי וְזֶה מִצּוֹי הָרַבָּה בְּשׁוּיֵעַ שֶׁקִּיצֵר וְסִמֵּךְ עַל מִשְׁיִיכַּ בְּיִי, וּבִנְדוּיִד גַּם בְּשׁוּיֵעַ הַזִּזְכָּר
בְּדֶרֶךְ אֲגַב שְׁצוּרַת הַצִּי הִיא נִי י' בְּסִי לִיִּב סִכִּיָּה. (הֵבִיִּי אֵינּוּ מִלְקָט, וְהָרַבָּה מֵאֵד מִדְּבָרֵי
הָרֵאשׁוֹנִים שֶׁהָיוּ לוֹ אֵינּוּ מֵבִיא, וְמָה שֶׁמֵּבִיא בְּיִי הוּא מֵה שִׁיִּל כֵּן, וְאִם לֹא הִי סִיִּל דְּבָרֵי
הַבְּרוּךְ שֶׁאִמֵּר, לֹא הִי מֵבִיאָם, וְעִכְיָפִי הִי מַעִיר שִׁישׁ חוֹלְקִים. וְגַם בְּשׁוּיֵעַ בְּכֵמָה מִקּוּמוֹת
מוֹכַח שֶׁהַשׁוּיֵעַ מִחֲמִיר בְּשִׁנּוּיִים בְּצוּרַת הָאוֹתִיּוֹת, אִף שֶׁאֵינָה דּוֹמָה לָאוֹת אַחֲרֶת).

^פוְלֹא הַזְכִּיר דְּקֹדֶק בְּהִיפּוֹךְ הַיּוֹדֵד. עֵינֵק כּוֹנֵת רַבִּינוּ לְהוֹכִיחַ שֶׁנּוֹסַח סִפְרָד לֹא כּוֹלֵל שׁוֹם
דְּקֹדֶק בַּעֲנִין הַיּוֹדֵד שֶׁבְּצִדִּיק לֹא יֵשֶׁר וְלֹא הַפּוֹךְ וְלֵאפּוֹקִי מִטַּעֲנַת צְדָקָה הַצִּדִּיק שֶׁהוּא דּוֹקָא
בִּיּוֹדֵד הַפּוֹךְ.

^{פא}וּבְכָל אֹפֶן אֵינּוּ בְּכָלֶל כָּתֵב וּוְלִישׁ. דֵּהִינּוּ שֶׁאִף לְכַשְׁתִּיל שֶׁהָיוּ צְדִיִּין מִהוֹפְכִין בְּכָתֵב וּוְלִישׁ
אֵין זֶה מִמְסוּרַת כָּתֵב וּוְלִישׁ הַקְדּוּם אֲלֵא שִׁנּוּי מֵאוֹחֵר שֶׁנִּכְנַס אֲצֵל הַסּוֹפְרִים שֶׁנֶּהֱגוּ בְּכָתֵב
וּוְלִישׁ. וְעִיֵּעַ בְּמִכְתָּב ז'.

פשר חזון

הגר"א לא למדו לפני הגר"א רק בקרו אותו לתכופות ימים מספר, ולא קבלו רק ענינים בודדים כפי ההזדמנות.

הדוש"ת אי"ש

מכתב ה

בצדקת הצדיק פרק י' כתב "דעת האריז"ל בפע"ח ושער הכוונות ועו"ת שצריך לכתוב בתפילין צדי"ק ביו"ד הפוכה. האם האריז"ל חידש משהו בהלכה זו, לפי כל הנזכר לעיל יוצא שהאריז"ל לא חידש כלום בענין תמונת הצדי"ק. תמונה זו של צדי"ק ביו"ד הפוכה נזכרה בדברי הראשונים מאות שנה לפני האריז"ל. האריז"ל רק אמר, שתמונת הצדי"ק ביו"ד הפוכה צריך לכתוב בכל הכתבים אף בס"ת כתב אשכנז מטעם הכמוס על פי הקבלה", וע"ז מוסבים דברי רבינו במכתב זה.

אחדשה"ט וש"ת באה"ר

מכתבך הגיעני, ראיתי שבא להכחיש את הידוע פ"ד שנינו כתיבת הצ' נעשה ע"פ קבלת האר"י וצוק"ל וכמש"כ החתם סופר סי'

^{פב} כ"ז נשמט בצדקת הצדיק, ונוסף ע"פ הנדפס בשו"ת וחידושים.

^{פג} **שהספור בשם הגר"א.** במכתב ז' כתב "המסופר לפסול", אבל לשונו כאן משמע שכל הסיפור שקרע את הפרשיות מצטייר בלבו אמת, כי באמת השבתאים הקפידו על הפיכת היוד. (אלא שהסיפור הוא גם שטעות נפלה בכתבים, ועדות זו בטלה מקצתה). וע"כ שקריעת הפרשיות אינה מדקדוק הלכה אלא ממלחמתו בכפירה, וא"כ אין קושיא מתלמידי הגר"א שהכשירו סת"ם בכתב וועליש (עם צ' ביוד הפוכה), כיון שהגר"א לא פסל מצד הלכה, אלא מצד דעות הסופרים שכתבו כן בזמנו, וא"כ אין פסול זה אלא למקומו ולשעתו.

^{פד} **שהגר"ח.** בצדקת הצדיק הביא מספר תולדות הגר"י מסלנט תלמיד הגר"ח, שהגר"ח הכשיר כתב וועליש.

^{פה} **דשנינו כתיבת הצ'.** דזה כו"ע מודו דעד האריז"ל לא הוזכר בשום ספר שיש לכתוב צ' הפוכה כמ"ש החת"ס. "הנני שולח לו מכתב מהאי ספרא דוקא דידן שלמדנו עמו תמונת אותיות של הרב בית יוסף, ומה שיראה ימיני הצדיקין מהופכין, הוא ע"פ קבלתי ממורי

פשר חזון

כה

רס"ו וכמסופר בשם הגר"א [אף אם לא נקבל פ"א את סוף הסיפור] וכמו פ"ש מקובל בדינו מאבותינו, פ"ה והרהיב בנפשו להעיד עדות שקר כי צ' הפוך הוא נוסח ספרד בזמן הרי"ף והרמב"ם וכל רבותינו הראשונים ז"ל. והנה הוציא לעז על רבנו שמשון ברוך שאמר פ"ז ל' שהעז פניו נגד כל הראשונים ואמר שכל רבותינו הקדושים הספרדים אינם מניחים תפילין ושינה כתיבתם בארץ אחת וכתב דידו נטוי לבער את המכשול מן הכרם, ואיש כזה "מזכירו מהרי"ל לשבח, הנשמע חוצפת שקר כזה להעליב אחד מן הראשונים, הוציא לעז צ"על מרן הב"י שג"כ לא נשא פנים

זצ"ל ע"פ קבלת האריז"ל. – אמנם כל זה הוא ביחס לאשכנזים, כי ביחס לספרדים לא שמענו מי שיחס את השינוי לאריז"ל.

^פ **את סוף הסיפור.** הכוונה להגהת בעל פאה"ש וסוף הסיפור היינו שהגר"א ז"ל חתך פרשיות כאלו והיה אומר גמירא לי דהא טעות בכתבים, ע"י תלמידי הצבי שבור שהעתיקו בתוך כתבי האריז"ל.

^פ **שמקובל בדינו.** שצ' ביד הפוכה הוא מהמנהגים ע"פ קבלה שחידש האריז"ל.

^פ **והרהיב בנפשו להעיד.** הרב צדקת הצדיק פ"י מה שכתב בספר חיים ביד סי' פ"ג כי בוודאי אנחנו בני ספרד קבלה בדינו על תמונת וועליש שככה נתנהגנו מימי עולם זמן הרבה קודם מרנא הרב ב"י ז"ל, וא"כ אי לנו להניח קבלתינו בתמונת אותיותינו שהוא וועליש משום תמונת קונטרס "ברוך שאמר", שכי"ז קאי גם על צ' ביד הפוכה, וע"ז השיג החזו"א שא"א לכלול בזה גם דין צ' הפוכה שהברוך שאמר כותב ע"ז בחימה שפוכה, וע"כ שלא היתה בזה שיטה קבועה מהראשונים הספרדים, שא"כ לא הי' כותב שמחטיאים את הרבים וכו'.

^פ **רבינו שמשון ברוך שאמר.** משמע כאן שלא היו דבריו בהעלם מרבינו, ואולי לא הדגיש את דברי הברוך שאמר במכתבים הקודמים, משום שסו"ס דבריו אלו לא הובאו בראשונים ובב"י, אבל עכ"פ מוכח מדבריו ממה שפסל צ' ביד הפוכה או צורה דומה לה שמדבק פני היוד לצואר הצדיק, שלא היו מרבותינו הראשונים שחיבו לכתוב בצורה כזו :

^ז **מזכירו מהרי"ל לשבח.** בתשובה קל"ז, דבריו הובאו בא"ר סי' ל"ב סקמ"ט, וכמו"כ הביאו רבינו בתוספת למכתב ו' ע"ש. ועי' במבוא הנדמ"ח לספר ברוך שאמר שהאריך להביא מהאחרונים עוצם גדולת הברוך שאמר. (לשון רבינו בחזו"א או"ח סי' ז' "ספר ברוך שאמר שזכה בהלכות כתיבת סת"ם להיות מורה הוראה לישראל" ע"ש).

^{זא} **על מרן הב"י.** באמת שיטת הב"י להלכה צ"ע, כיון שדרכו לפסוק כהרמב"ם והרא"ש, ובתשב"ץ סי' נ' כתב ששיטת הרמב"ם היא שאין פסול בשינוי צורת האותיות, (ולא הסכים עמו), והב"י לא הביאם, ומאידך האריך טובא בפרטי צורת האותיות והביא כל דברי

פֶּסֶחַ חֲזוֹן

לכל רבותינו הראשונים ^{צ"ב} ושינה מן המסורה שבידו שהצ' הפוך וכתב צ' ישר, והעלים כל הדבר ולא הזכירו כלל בב"י, ^{צ"ז} וכן ברוך שאמר האחרון שמסר נפשו על כתיבת האותיות לא הזכיר כלל שינוי הצ' בין הספרדים לאשכנזים, וכן ^{צ"ח} הפנים מאירות ^{צ"ה} והנו"ב שדנו בזה לא ידעו כלל שזה פלוגתא בין הספרדים לאשכנזים. אבל האמת ^{צ"כ} כמבואר בברוך שאמר הראשון ^{צ"ה} שהמקובל היה צ' ישר בסת"מ רק במחזורים לא הקפידו כי לסופר נוח לכתוב צ' הפוך, וכשנתפשטה חכמה הקבלה ע"פ האר"י ז"ל ^{צ"ח} שנתחדשו כמה דברים, נתחדשה ע"פ הזהר צ' הברוך שאמר וכו'. ויש להסתפק בכוונתו האם כיון שלהרמב"ם והרא"ש אין קפידא, ס"ל דבכה"ג צריך להחמיר כהחולקים. או דכיון דשינוי צורה גמור פסול לכו"ע, ע"כ צריך ללמוד וללמד מהי צורת האותיות, כדי להוודע מהו שינוי גמור הפוסל לכו"ע.

^{צ"ב} ושינה מן המסורה שבידו. יתכן שכוונת רבינו ששינוי המסורה שבב"י מן המסורה שבידו (כלו' שהב"י העתיק בב"י את הכתב האשכנזי, אף שהיעב"ץ החיד"א חיים ביד ושאר גדולי הספרדים מעידים שהכתב הספרדי שונה), הוא בדברים התלויים במנהג, אבל שינוי כמו שאלת צורת הצ' אם ביד ישרה או הפוכה, לא ייתכן שיכתוב אחרת ממה שכתב בבית יוסף, אבל יותר נראה שרבינו הבין שהב"י החמיר ככל צורת האותיות שכתב בב"י, וע"כ שסבר שמנהג קבלתם בתמונת האותיות, לא הי' קבוע ע"פ הראשונים, (ולכן עד היעב"ץ לא טרח אף אחד לברר פרטיו), ושפיר דמי לנהוג כקבלת ראשוני אשכנז שצורותיהם בנויות על גמי' ופוסקים ומדרשים.

^{צ"ג} וכן ברוך שאמר האחרון. הכוונה לספר אלפא ביתא לרי"ט מילהויזן, שנקרא בפי המחברים ברוך שאמר האחרון, ודבריו הובאו בב"י.

^{צ"ד} הפנים מאירות. סי' ס"ו.

^{צ"ה} והנו"ב. תנינא סי' קע"א הכשיר א' בהיפוך יודין.

^{צ"ו} כמב' בברוך שאמר הראשון. כונת רבינו לספר תיקון תפילין לרבינו אברהם (המכונה ברוך שאמר הראשון), שכתב הי"ד שבצדיק פניה כלפי מעלה שמורה על בוראה שהוא צדיק והזנב של היוד ימשוך לצואר הצדיק. עכ"ל. ולמד מזה רבינו שאכן נהגו כך.

^{צ"ז} שהמקובל הי' צ' ישר בסת"ם. לשון הברוך שאמר הוא "לאפוקי מאותם שמדבקין פני היוד לצואר הצדיק כמו שכותבים במחזורים" ובחזו"א או"ח סי' ט' (שנד' אחרי מכתב ו') כתב רבינו הנה נתגלה שכבר פשטה הטעות לפני שש מאות שנה ולא הי' כח ביד הברוך שאמר לבטלו, כלומר שכוונת רבינו כאן, שהמקובל עד שפשטה הטעות הי' צ' ביד ישרה.

^{צ"ח} שנתחדשו כמה דברים. הכוונה להנהגה כללית ע"פ האריז"ל לנהוג בכל מעשה ובכל תנועה ע"פ סדר המידות העליונות.

הפוך, ^{צט}והראו לי קספר כתוב לחיים וכתוב שם קא דהגר"א הגיה בזוהר, וכן קלא דלא פסיק דהגר"א חלק על זה.

^{קכ}וכפי המקובל גדולי אשכנזים מחזיקים שאין להם רשות להניח תפלין של צ' הפוך, ואם עלו בתורה, משום קי"שסמכו על הרמב"ם דאף אם נשתנה אות מברכין עליו, אין מי שיספר שהניחו תפלין בצ' הפוך, שיראים כולם לשנות מסורתם מאבותיהם. הדוש"ת אי"ש

---

^{צט} והראו לי. עיין לעיל סוף מכתב ב' בדברי רבינו ובביאורים שם.

^ק ספר כתוב לחיים. מכוונה גם כתיבה תמה וברורה, שם כתב כי שמע מהרב הגי' ר' אלעזר משה נ"י משמ"י רבינו הגר"א מוילנא זללה"ה שאמר שעיקר הגירסא בזוהר "מהדר לאסתחרא" ולא לאחורא, והראה לי הרב הנ"ל נ"י הגירסא כן בדפוס ישן, ואולי כוונתו הקדושה דמהדר לאסתחרא ר"ל שפני היוד מהדר וסובב את עצמו סחור סחור מן הנון כלפי מעלה קצת, וכמבוי' גם להלן בזוהר דאסתכל לעילא שפירשו מפרשי הזוהר דאסתכל לעילא קאי על יוד של הצדי שהופך פניו כלפי מעלה עכ"ל, והנה רבינו החזיק מהגהה זו, וכתב לעיל במכתב ב' (לא ברור סדר המכתבים) כי ההגהה מעידה על עצמה שממקור קדוש הוא. וצ"ע כי לפי"ז יש כפילות מיותרת בזוהר מהדר לאסתחרא ובהמשך הדברים כותב ואסתכל לעילא, שזה כפל ענין במילים שונות, ועוד יש להקשות על ראית הכתוב לחיים מלשנא דהסתכל לעילא שהרי בזוה"ק איתא א"ל צדי צדי אנת וצדיק אנת כו' ובגין כך אנפוי דיו"ד מהדר לאחורא כגוונא דא ולא אתהדרו אנפין באנפין כגוונא דא אסתכל לעילא כגוונא דא אסתכלת לתתא כגוונא דא. ע"כ. ואי פירסם שבדק את דפוסי הזוהר הישנים עד אותה תקופה, ולא מצא לגיר' זו, ובזה אם אכן אמר הגר"א שעיקר הגיר' כן, יש בכחו להג"י גם אם אין גיר' כזו, אבל הדבר תימה שלא נמצא הדפוס ישן הנ"ל, ובעיקר נאמנותו של הספר כתוב לחיים, בדקו אחריו בדורינו, ומצאו מקומות שהוא משנה ומוסיף בדברי הפוסקים כפי דעתו, וא"כ אף אם יש להחשיב את פסקיו וחידושיהו שהתקבלו באחרונים, אבל יש לבדוק אחרי עדותו במה שמביא.

^{קא} דהגר"א הגיה בזוהר. יתכן שלא כתב רבינו כל זה אלא לדבריו דהרב צדקת הצדיק אבל באמת ס"ל לרבינו שאין ראיה כלל מהזוה"ק וכשנ"ת במכתב א'.

^{קב} וכפי המקובל כו'. הרי כאן עדות מרבינו שכך היה מסורת בידו מגדולי אשכנזים שצ' הפוך בתפלין פסול.

^{קג} שסמכו על הרמב"ם. זה תשובה לטענת צדקת הצדיק שהגר"ח מבריסק בירך על ס"ת בצ' הפוך.

פשר חזון

מכתב ו

אחדשה"ט וש"ת באה"ר

יקרתך הגיעני, רצוני לבהר הדברים מה הם המוסכמים ומה הן הספיקות, ^{קד}מוסכם שיש מחלוקת בין הספרדים לאשכנזים בצורת הצ' לכתחלה, ^{קה}מוסכם שהספרדים צריכים לנהוג

^{קד} **מוסכם שיש מח' בין הספרדים לאשכנזים.** הכוונה בלי להכנס לשאלת זמן המנהג ואפי' מתוך הנחה שזו אכן מחלוקת קדומה ששרשי' בשינוי מנהגים בין הראשונים הבבליים והמערביים, שעפ"ז ג"כ צריכים בני אשכנזים לנהוג לפסול דיעבד, שכך הדין במחלוקות הראשונים בני אשכנז ובני ספרד, ולפ"ז גם החסידים צריכים לפסול דיעבד, כיון שהם מבני אשכנזים ונגררים אחרי ראשוני אשכנז, ואולי משום כך המליץ רבינו גם לחסידים להחליף את התפילין, ועי' להלן.

^{קה} **מוסכם שהספרדים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם.** נראה מדברי רבינו כאן שהוא דימה את המנהג הספרדי למנהג האשכנזי, וסבר שכשם שמנהג אשכנז בצ' ישרה כך כתב וועליש ביו"ד הפוכה, אבל בס"ת הישנים מכתב וועליש נראה שלא הקפידו על היפוך היוד שבצדיק ובשאר האותיות, ולא הקפידו כלל על דקדוק צורתם, ועי' בלי' רבינו להלן שכתב וליש אפשר שהיו ביד ישר וביוד הפוך כל סופר כמנהגו, ומנהגם שלא צריך להקפיד על דקדוקי צורות האותיות, ויתכן שהוא ע"פ חכמים, שפי' את הגמ' במנחות ובשבת ק"ג ב' רק בשינוי צורת האות או שנדמית לאחרת, ולכן לא סידרו ולא כתבו כלום על צורת האותיות, ולא כתלמידי מהר"ם מרוטנבורג שקבלו בפירוש דברי הגמ' הרבה פרטים המעכבים בצורת האות, והנהיגו קפידא בפרטי צורת האותיות, ועי' לא שייך הלשון שהספרדים צריכים לנהוג כמנהגם אלא שרשאים לנהוג כן, משום דזה ודאי שלא היתה קפידא בכתב וועליש שלא לכתוב צ' ביד ישרה, והרבה פעמים הצדיקים בסת"ם הישנים והעתיקים היא ביד ישרה, אפי' בספרים שיש בהם גם צ' ביד הפוכה, ויש מקום לדברי רבינו על שינוי כתב וועליש באופן כללי וכמ"ש בשו"ת חיים ביד סי' פ"ג, דאחרי שכתב הב"י אינו לעיכובא לדידהו, על הספרדים להחזיק במנהגם ולכתוב בכתב וועליש, ובאמת כך נוהגים הספרדים בזמננו שבסגנון הכתב הכללי הם אווזים במנהגם, אבל קפידות הפוסקים כחטוורת הח' רגל השין עוקץ היו"ד וכיו"ב, נתפשטו גם בקהילות הספרדים, אבל מה ששמע מדברי רבינו כאן שבהיפוך הצ' אין לספרדים ענין להקפיד על חומרת הברוך שאמר, הוא מתאים רק אם הי' מנהג לכתוב בדוקא בהיפוך, אבל אחרי שהמנהג בדוקא הוא רק על כלליות הכתב שיהי' בצורת וועליש, י"ל דכשם שהמדקדקים הספרדים שינו את צורת הח' ושין ויוד ולא ראו בזה שינוי מהמנהג, כך מי שאינו רואה חשיבות בדקדוק הכתב ע"פ האריז"ל יכול לשנות גם באות צ'. (ובאמת יש ספרדים המחמירים גם כדעת המחמירים בהיפוך הצ', וכך המליץ הגרי"ש אלישיב זצ"ל לספרדים ולתימנים שבתלמידיו).

פסוק חזון

כט

לכתחלה כמנהגם ^{ק"ו}ומעולם לא אמרתי ח"ו פסול עליהם [והרבה פעמים באו לפני בשאלות בפרשיות הספרדיות ואיני מעורר כלום, ואם הדבר הנשאל אפשר להכשיר אני משיב להכשיר], מוסכם ג"כ שדעת הספרדים שגם נוסח הב"י כשר, אך מקום הספק בדעת האשכנזים, אם מסורה שלהם לפסול את צ' הפוך או לא, הספק הזה אינו מחמת שהספרדים עושין כן לכתחלה, אלא הספק הוא כיון ^{ק"ז}שהיו"ד הוא רק חלק מהאל"ף או מהצ' נמצא שאין צורת האלף והצ' משתנים כל כך בהפיכת היו"ד, הפנים מאירות והנו"ב הכשירו, שהחליטו בסברא שאין זה שינוי צורה, ושינויים קלים ששינוי ממה שדקדק הב"י אינם מעכבים, וראי' מכתב וליש. מבואר בדבריהם דנידון זה של הפיכת יו"ד ^{ק"ח}אינו בכתב וליש, אלא מדמים מלתא למלתא, אחרי שינויים קלים אינם מעכבים מסתבר להו דגם שינוי זה מן הקלים, ולעומת זה יש לנו דברי רבינו שמשון בעל ברוך שאמר שכותב בפשיטות ובחימה שפוכה ^{ק"ט}שינוי זה פסול ומחטיאים את

---

^{ק"ו} **ומעולם לא אמרתי כו'.** בספר ארחות רבינו ח"א מעיד עמ' ל"ח משמ"י דמרן הקה"י זצוק"ל שכשהגיע רבינו ארצה היה פוסל צ' מהופך לכולם ואח"כ חזר בו מזה. וא"כ זה מתאים עם דברינו לעיל שדברי רבינו כאן לא קאי על צ' מהופך אלא על נוסח ספרד בכללות. אבל יותר נראה שהמעתיק בארחות רבינו לא דק, כיון שהחזו"א כותב כאן ובמכתב ח' שהי' מכשיר לשואלים פרשיות בכתב ספרדי, ואם היתה חזרה בדעת החזו"א זה ביחס לחסידים.

^{ק"ז} **שהיו"ד הוא רק חלק מהאלף או מהצ'.** במשנ"ב סי' ל"ו סק"ג כתב שבספר מעשה רקח הביא לדינא בשם תשובת מהרא"י סי' א' שכתב דאפילו אם רק מקצת האות נדמה לאות אחר פסול, ומדברי הגר"א בסי' ל"ב סי"ח לא משמע כן, וכן כתב הפר"ח.

^{ק"ח} **אינו בכתב וליש.** כך גם משמעות תשובת תלמיד ר"ש וורטהיימר (נד' בישורון ל"א עמ' תשצ"א).

^{ק"ט} **שינוי זה פסול.** רבינו העמיד בבהירות את הנידון, ברור שצורת הצ' היא נון ויוד כפי שהביא הברוך שאמר מספר הבהיר שאלו לו מאי צדיק זה נון יוד והיינו דכתיב צדיק יסוד עולם, ומלשון רבי יהודה החסיד שדן ביוד שאחורי הנון, והברוך שאמר שהקפיד בחריפות גדולה על צורת הצ' כפי שהיא, ודאי סבר שא"א לראות את הנידון כחלק מהצ' שאינו משנה

הרבים, הנה ^קבטלה דעתם של אחרונים ז"ל נגד הוראת ראשון שהעיד עליו מהרי"ל לסמוך עליו, ולפ"ז יהי כאן ^{ק"י}מחלוקת הספרדים והאשכנזים כפלוגתת המערבים והבבלים ^{ק"ב}בחלב דאיתרא וכיו"ב נהרא נהרא ופשטי' ובני אשכנזים צריכים לנהוג לפסול דיעבד.

הנידון השני אם נוסח ספרד ^{ק"י}שהזכירו החיד"א והגר"עב"ץ כונתם בזמנם והוא ^{ק"ד}ע"פ הקדוש האר"י ז"ל שהנהיג כן ע"פ

את צורת הצ' כל כך, ואין נ"מ אם ידבק את פני היוד עם רגל או בלי רגל, כי היוד שבצדיק צריכה להיות יוד כפי שהיא וכל דיבוק שינוי או היפוך פוסל. ועי' מה שנכתוב להלן בעז"ה בענין הראיה מהברוך שאמר.

^ק **בטלה דעתם של אחרונים.** בקונטרס השיעורים (או"ח סי' ל"ט סק"ח) כתב רבינו לענין קביעת השיעור דעל האחרונים לקבוע לפי דעתם, ואף אם דעתם לא היתה מתאימה עם דעת הרמב"ם, קביעות האחרונים קיימת. שאין כאן הוראה מהרמב"ם ששומעים לראשונים. וס"ל שצורת האותיות היא בכלל הוראה ולא בכלל קביעה, כמו שמבאר במכתבים.

^{ק"א} **מחלוקת הספרדים והאשכנזים.** בשע"ת סי' ל"ו סק"א הביא בשם ברכ"י תשובת מהר"ם בן חביב מכת"י שס"ת של ספרדים פסול לאשכנזים, ושל אשכנזים פסול לספרדים.

^{ק"ב} **בחלב דאיתרא וכיו"ב.** בחלב דאיתרא עצמו פסק השו"ע ביו"ד סי' ס"ד סי"ד שאיסורו לבני בבל הוא ממנהג שנהגו בו איסור, ולפ"ז גם כאן אין צריכים אלא לנהוג לפסול, דמדינא לא שייך לחלק בין בני בבל לבני א"י וע"כ דלכו"ע שרי, ואיסור שנהגו בני בבל הוא רק ממנהג (ועי' בהקדמת היש"ש) וא"כ בנידו"ד י"ל דלהחסידיים אין אפי' מנהג, כיון שנשתנה מנהגם בזה, אפי' אם נשתנה שלא כדון, וביותר משום שנשתנה ע"פ האריז"ל וגדולי רבותיהם, א"כ סו"ס אין להם מנהג להחמיר, וכיון דלא שייך חילוק מנהגים בדבר שאסור מדינא, לפ"מ שסבר רבינו שהספרדים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם, ע"כ שמדינא היפוך הצ' אינו פוסל, ופסול בני אשכנז אינו אלא ממנהגא, ואם לא נהגו לא נהגו. וכוונת רבינו לפי' הר"ן ר"פ מקום שנהגו למ"ד מדינא הוא דאסור, שהוא כרבם שתלמידיו ואנשי מקומו נוהגים כמותו בין לקולא בין לחומרא.

^{ק"י} **שהזכירו החיד"א והיעב"ץ.** החזו"א לא בדק אחריו, אבל באמת היעב"ץ והחיד"א כתבו נ"ל יותר שהיו"ד הימנית צ"ל כראש האלף עם ירכו, כל' שלא יהי כעין יו"ד הפוך.

^{ק"ד} **ע"פ הקדוש האריז"ל.** הגר"עב"ץ בהדיא מדבר ע"פ הקדוש האריז"ל וכך לשונו ריש סי' ל"ו "אחפש אחר הספרים המדברים בצורת האותיות האשוריות הספרדיות ובטעמיהן, שוב נזדמנו לידי ספר מגן דוד לרדב"ז וספר מצת שמורים לר"נ שפירא וכיו", הרי שקרא למצת שימורים שצייר ע"פ האריז"ל, צורת האותיות האשוריות הספרדיות.

הקבלה, ולא נכנסו כאן לחקירת הזמן, או אם הם מעידים על כל רבותינו הראשונים הספרדים.

והנה יש לנו שני עדים היותר נאמנים שלפני זמן האר"י ז"ל לא היה היו"ד בצ' מהופך. ^{קט"א} ממה שהעידו שהב"י כתב צ' ישר וכמש"כ בב"י שלא הזכיר כלל שיש כאן שתי נוסחאות, ואחרי שהב"י היה ספרדי, ודאי לא היה משנה ממנהגו. ^{קט"ב} עדותו של

^{קט"ו} א. ממה שהעידו שהב"י כתב צ' ישר. נראה שרבינו קיבל עדות זו מהשמטת הב"י לצ' הפוכה, אבל לפמש"כ בשו"ת חיים ביד סי' פ"ג ובספר פחד יצחק לר"י לאמפרונטי בערך מזוזה האחרון שהב"י לא הביא צורת האותיות של הספרדים כיון דלא מעכבי (ודוק דהיחיד שסידר צורת האותיות של הספרדים הי' היעב"ץ, שהורגל ע"פ דקדוק ראשוני אשכנזי, וכותב "אשר לא ימלט ספר חובר לה ולא ראיתיו עד הנה", אבל באמת הספרדים נקטו כהראשונים שא"צ לחוש לדקדוק צורת האותיות, ולכן לא טרחו לפרש משפטם על ספר), אין שום רא"י מהשמטת הב"י, דבמקום ששיטת הרמב"ם והרא"ש היא לאו דוקא, ושיטת הרמב"ן הר"ן והראשונים האשכנזים היא בדוקא, ודאי שיש מקום להביאם בב"י ולחוש לדעתם במה שהקפידו לעיכובא, אבל בעיקר הצורה לכתחילה שפיר י"ל שהמשיך לכתוב כמנהגו שלא בהקפדה, והרי דברי הברוך שאמר הנ"ל לא הובאו בב"י ולא הביא אלא דברי הראשונים שצורתה נון יוד, ולשיטתו שפיר מתפרש שהוא כעין יוד כשר. ונראה שכל דברי רבינו אמורים רק כלפי דעת צדקת הצדיק שנוסח ספרד לכתוב בדוקא צ' הפוך וע"ז השיבו שאם כדברך לא היה הב"י משנה ממנהגו, אלא ודאי שאצל הספרדים לא היה מנהג קבוע בזה. (אמנם יתכן טעם אחר, אף אם נאמר שאין חולקים להקל על הברוך שאמר, אעפ"כ לא כתבו הרמב"ם וסייעתו צורות האותיות בפרטות ובדקדוקיהם, כיון שבארצות הספרדים היתה כתיבת הסת"ם מסורה ביד גדולי ישראל, וכיון שגדולי ישראל עצמם עסקו בכתיבת סת"ם, נשמרה מסירת צורת האותיות בדקדוק ע"י כתב ידם, ורק בארצות אשכנז שכתבת סת"ם היתה מוזנחת ומזולזלת, הוצרכו הראשונים לטרוח לבאר צורת האותיות ומשפטיהם על ספר, וכך נתגלגלו הדברים שהב"י לא הביא אלא דברי הברוך שאמר).

^{קט"ז} ב. עדותו של ר"ש ברוך שאמר. צ"ע מנ"ל שהברוך שאמר ידע דעת גדולי הראשונים הספרדים, הרי לא כתבו את צורת האותיות, והסת"ם שלהם לא הגיעו לכל הארצות, ואדרבה, י"ל דהמנהג שנתפשט בארפורט לכתוב צ' הפוך באמת הגיע מהשתלשלות סת"ם של הראשונים הספרדים, אבל מחמת ריחוק המקומות, לא ידע הברוך שאמר את מקור המנהג, ודימה שהיפוך היד שבצדיק נתחדש ע"י מחטיאי הרבים. ומיהו אפשר לדעת רבינו שלמרות קושי הקשר בין הארצות הרי ר"ש ברוך שאמר עורר ע"ז בארצות אשכנז וביטל המנהג בארץ לוזיץ ולא היה כח לבטלו בארץ ביירן וא"כ אם איתא שזה היה נוסח ספרד קשה לשמוע שלא היה אחד מהנהגים בצ' הפוך שיביא ראיה להכשיר מנוסח ספרד וכי יעלה על הדעת שכל בני הארצות ההן לא ידעו כלל מנוסח ספרד.

רבי שמשון ברוך שאמר שכותב ובוזה הם פסולים ומחטיא את הרבים, ואם היה לי כח הייתי מסלקם מן הכרם. וגם מכנה את הצ' הפוך ק"כ כמו שכותבים במחזורים, ואילו היה כאן פלוגתת הספרדים והאשכנזים היה כותב בלשון חכמים דלאשכנזים ראוי להחמיר, ולא היה תולה בכתב מחזורים וח"ו לחשדו שבי' על כתב ספרדי מחטיא את הרבים ואם היה לי כח... ואחר עדות זו אין להטיל שום ספק כי ודאי צ' הפוך הוא ק"ע"פ התפשטות חכמת הנסתר וכמש"כ החת"ס שהוא על פי קבלת האר"י ז"ל, ומעכ"ת שליט"א לא הביא שום אחד שיאמר שהוא מוקדם, קיט ולא שייך לפ"ז ליחד שם האר"י על זה, כי שרפי מעלה אדירי התורה רבותנו הספרדים הראשונים א"צ הסכמה.

ק"לדינא אין נ"מ דנהרא נהרא ופשטי', אלא נ"מ ביוד הפוך באלף, וביוד הפוך בצ' לאשכנזים. הגר"א היה כותב בתפלין שלו

ק"י כמו שכותבים במחזורים. בהגדת נירנברג א', כ"י אשכנזי (אולי מביהם או מוראביה)

ממחצית המאה ה-15, מופיעה צורה זו: **י** ואולי אפשר ללמוד מזה על כוונת הבי"ש. ק"ע"פ התפשטות חכמת הנסתר. באמת מה שנתחדש מהאר"י ואילך, הוא קפידא לכתוב דוקא ביוד הפוכה שבצדיק, ובס"ת האשכנזיים שנכתבו בכתב הארז"ל ניכר הדבר, שהם כותבים בצורות שציווה הארז"ל שעד עתה היו מצויות בספרים הספרדיים, ואם כי בספרים הספרדים ניכר שהדקדוק אינו עיקר, בספרים שנכתבו ע"פ כתב הארז"ל נתחדש דקדוק וקפידא בצורות אלו.

קיט ולא שייך לפ"ז ליחד שם האר"י. לפמש"כ נתבאר אף שהוראת היתר צ' ביוד הפוכה היא ע"פ שרפי מעלה אדירי התורה, שייך ליחד שם האר"י על הדקדוק והקפידא שנתחדשו בזה. ויתכן שגם זה כלפי טענת צדקת הצדיק שכך היו מקובלים הראשונים הספרדים לכתוב בדוקא, שהרי אף מנהג הספרדים בימינו לכתוב צ' הפוך ידוע שהוא ע"פ קבלת הארז"ל ועי' השיב שאינם צריכים הסכמה. וכן משמע מלשון רבינו לקמן מכתב ז' שכתב אם היה נוסח ספרד הצ' הפוך לא היה הארז"ל מעורר לעשות כן אחרי שהיה ספרדי. ע"כ. הרי שעיקר ההוכחה מבני ספרד שמייחסים זה לארז"ל ואף הארז"ל בכלל.

ק"י ולדינא אין נ"מ. כאן מבוי בדברי רבינו שהחסידיים הנוהגים ע"פ הארז"ל ביוד הפוך אינם צריכים לשנות דנהרא נהרא ופשטי', שהרי כאן הבין שגם הספרדים לא שינו לצ' הפוכה אלא ע"פ הארז"ל ואעפ"כ החליט דלדינא אין נ"מ דנהרא נהרא ופשטי', וא"כ אין

צ' ישר, ואחרי שהיה בקי בחכמת הנסתר ודעתו ז"ל שלא לשנות ממילא השינוי פוסל שאין מי שחולק על רבי שמשון ברוך שאמר.

הכופל שלו

דוש"ת אי"ש

הוספה

(חזון איש הל' תפילין סי' ט' סק"ו)

(בסוף הסימן כתבו שמכתב א' קדום לסי' ט', שהוא מספר סנהדרין סי' נ"ד שיצא לאחר פטירתו, אבל מהנוסח שמביא את הברוך שאמר נראה שדברי החזו"א שבספר קדומים, לכה"פ למכתבים האחרונים – בס' צדקת הצדיק הביא דברים אלו כהמשך למכתב ו', ואע"פ שהכת"י של מכתב ו' מסיים בברכה כמו שהדפסנו. אולי שלח לו החזו"א דברים אלו כהשלמה למכתב).

קכ"א אה"כ ראיתי בספר ברוך שאמר הראשון חברו חכם בשם רבנו אברהם וקבע בו הגהות רבנו שמשון ב"ר אליעזר [בשם הגדולים להחיד"א ז"ל בהזכירו ספר ברוך שאמר הביא בשם מהרי"ל סי' קל"ז שכתב והנה בתיקון התפילין יסוד ה"ר אברהם שהגיהו ה"ר שמשון ברוך שאמר בירר וכו', ואותו חיבור דסמכא הוא כי מאד דקדק המחבר והמגיה עכ"ל] וז"ל רבינו שמשון ברוך שאמר בהגה' של אות צ', פי' זנב הרגל של היו"ד יגע לירך הצ' לאפוקי

חילוק בין הספרדים לחסידים הנוהגים בצ' הפוכה, ולשונו להלן ביד שבעדיק הרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב דוקא ביד הפוך ע"פ הזוהר ונהרא נהרא ופשטי'.

קכ"א בחזו"א או"ח סי' ט', דן רבינו בדין קוצו של יוד באות י' וביוד שבאלף, ובדין היפוך היוד שבאלף, וע"ז הוסיף את הדברים הבאים.

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

מאותם קכ"ב שאין עושין שום רגל ליו"ד של הצ' אך שמדבק פני היו"ד לצואר הצ' כמו שכותבין במחזורים ובזה הם פסולין ומחטיא את הרבים באות אחת בתרי טעמי חדא שמפרידים בין רגל של יו"ד לצואר הצ' וצריכין האותיות להיות אדוקים בלי פירוד לבד מק' וה', כמו שהוכיח מהר"מ לעיל כו', קכ"ז עוד שמדבקים פני היו"ד לצואר הצ' קכ"ד שלא כדת, עכ"ל, ואילו ראו הפנים מאירות והנו"ב קכ"ה ודאי היו מקבלים קכ"דברי פוסק ראשון.

קכ"ב שאין עושין שום רגל ליו"ד. רבינו במכתבים פי' טעם פסול יוד הפוכה בצדיק משום שזה שינוי צורה באות, אבל לפי' לשון הברוך שאמר צ"ע למה האריך בטעמים שמפרידין ומדבקי' ולא משום שינוי צורה, והרי מקור דברי הבי"י והמג"א לפסול כ' פשוטה שעשה ראשה הימני מרובע כעין ד' משום שינוי צורה הוא מדברי הגהת ברוך שאמר באות כ', ומוכח שדעתו לפסול שינוי צורה עיקרי באות אע"פ שלא הוזכר בגמ', וא"כ צ"ע מדוע הוצרך להאריך כ"כ, ואפשר דתרווייהו איתנהו ב' או דס"ל דבאמת מצד השינוי צורה הוא שינוי קל מכ' שעשה ראשה כד', ואף שיש כאן שינוי צורה אינו משנה כ"כ כדי לפסול מצד זה, אבל מצד אחר הוא חמור יותר, כיון שיש בשינוי זה הפרדה בין ב' חלקי הצ' ודיבוק במקום שא"צ, הוא פסול לכו"ע, (גם) לשיטת הרמב"ן והרשב"א ושאר הראשונים שפי' סוגיית הגמ' שבת ק"ג ב' באלפין עינין בפירוד ודיבוק, אף אם אינם מודים לפסול שינוי צורה בכפ' שעשה ראשה כעין ד' ושאר שינויים שלא הוזכרו בגמ', יודו לדברי הברוך שאמר בפסול היפוך היוד שבצדיק כיון שיש בה פירוד ודיבוק). ויש מקשים על רבינו דריש ברוך שאמר מיירי בשאין עושין רגל ליו"ד כלל ולכן פסל אבל יו"ד הפוכה שיש לה עכ"פ רגל וגוף מאן לימא לן שהיה פוסל והשיב ע"ז הגר"ח"ק שליט"א בביאור למס' תפילין ברייתא ג' שמטעמי הברוך שאמר מבו' שאין הסיבה בכך שאין עושין שום רגל, שהרי גם אם עושה רגל, אלא שעושה אותה במקום אחר עדיין יש קפידא על דיבוק והפרדה, לדעת הברוך שאמר שיש חסרון מוקף גויל גם בין ב' חלקי האות. ועי' בסמוך מש"כ להוכיח מהרא"י מספר הבהיר שדעת ר"ש ברוך שאמר לפסול אף מטעם שינוי צורה בלחוד וכסברת רבינו.

קכ"ב ועוד שמדבקי'. רבינו כתב בכמה אופנים חשש הפסול ביו"ד הפוכה שבצדיק, במכתב א' כתב שהנידון כאן אם יוד של הצ' פוסל בה היפוך כשאר יו"ד, וע"ז ודאי שהנידון של הברוך שאמר יותר חמור כיון שאין רגל כלל, במכתב ג' כתב שינוי של הפיכה ברגל היוצא מהגוף הוא בסברא מדברים הפוסלים ועמש"כ בפי' שם, ובמכתב ו' כתב שהספק הוא כיון שהיוד הוא רק חלק מהאלף או מהצ', נמצא שאין צורת הא' והצ' משתנים כ"כ בהפיכת היו"ד, וע"ז הוכיח רבינו בצדק מהברוך שאמר.

קכ"ד שלא כדת. והנה אחר שנתן תרי טעמי הנ"ל לפסול סיים שם בזה"ל ומצאתי רא"י גדולה מספר הבהיר שאין לכתוב כלל הצ' כמו שכותבים במחזורים אלא כמו יו"ד נו"ן, וז"ל הבהיר, שאלו מאי צד"י זה נו"ן יו"ד אף זוגו נו"ן יו"ד, והיינו דכתיב וצדיק יסוד עולם,

קכ"ו וברוך שאמר שם סיים ואם היה לי כח הייתי מסלקם מן הכרם קכ"ח כמו שעשיתי בערן לוזין [סוף התיבות נראה דיש בהם ט"ס] והנה נתגלה קכ"ט שכבר פשטה הטעות לפני שש מאות שנה ולא היה כח ביד רשב"א לבטלו, ולפיכך אין כאן בירור קל ממה

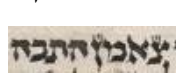
עכ"ל. ומזה יש להוכיח דס"ל לפסול מטעם שינוי צורה כדעת רבינו דאלי"כ מה מצא שם ראיה לדין מוקף גויל בחלק אות או לדין שצריך שיהיה מחובר בלי פירוד א"ו כדאמרן. ואפשר לפ"ז שבעת כתבו התרי טעמי הנ"ל עדיין לא ראה ספר הבהיר וא"כ מנלן דבעי תמונת יו"ד ישר בצ' דאולי אין קפידא אלא שיהא רגל יוצא מצואר הצ' אבל השתא דאיתא בספר הבהיר דבעי צורת יו"ד וסתמו כפירושו ככל יו"ד שהוא ישר א"כ פשיטא ליה לר"ש ברוך שאמר דפסול מטעם שינוי צורה וע"ז כתב שהוא ראיה גדולה לפסול. ואולי כל דברי רבינו במכתב ו' הם באמת כלפי ההוכחה מספר הבהיר. ^{קכ"ה} **ודאי היו מקבלים.** אף שדברי ברוך שאמר אלו לא הובאו בדברי בתראי, כתב רבינו "הלכה עמומה שנתפרשה בדברי אחד מן הראשונים קובעת הלכה".

קכ"ו **דברי פוסק ראשון.** מלבד דברי הברוך שאמר מבואר במכתב נוסף שגם דעת המג"א לפסול א' ביו"ד הפוכה והילך לשון רבינו שם יו"ד שבאלי"ף הפוך מבואר במ"א סי' ל"ב סקכ"ט שהוא פסול ובפמ"ג פי' דאף אם חסר קוץ השמאלי של ר"ת פסול, ובזה נראה לנטות מדברי הפמ"ג אבל בקוצו השמאלי נוגע בגופו ורגל ימין אין לו ודאי פסול ואילו הפמ"א והנוב"י היו מביאים דברי המ"א וחלקו הלכה כבתראי אבל כיון שלא הביאו יש להחמיר כהמ"א דהנידון מדאוריתא. עכ"ל. הרי שנחלק עליהם גם בלא דברי הברוך שאמר ומצא לו חבר הלא הוא רבינו המ"א.

קכ"ו **וברוך שאמר שם סיים כו'.** כל זה כתב רבינו לדחות הראיות מס"ת קדמונים כדמסיים ואזיל.

קכ"ח **כמו שעשיתי בארץ לוזין.** כמב' בברוך שאמר לעיל שם. ^{קכ"ט} **שכבר פשטה הטעות.** עי' בחזו"א או"ח סי' ז' שכתב על דברי המשנ"ב שנכשלין מאד בגודל רגל הה', "ומונה שכתב המ"ב מסייע לן, כמו שאמרו פוק חזי מאי עמא דבר". ^{קל} **ממה שימצאו ספרים ישנים.** מעניין לציין כי בס"ת מארפורט, לטענת החוקרים מתייחסים צורות אלו לפני ח' מאות שנה קודם הברוך שאמר :

ובצורות דלהלן מלפני ז' מאות שנה,

ניכרת השפעת הברוך שאמר לעשות הצ' ביוד ישרה.

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

שימצאו ספרים ישנים ביו"ד הפוך, קלא"וכן כתב וליש שהזכירו אפשר שהיו ביו"ד ישר וביו"ד הפוך כל סופר כמנהגו.

קלב"וכז ביו"ד שבאל"ף אבל יו"ד שבצ' הרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב דוקא ביו"ד הפוך ע"פ הזוהר ונהרא נהרא ופשטי'.

מיהו לאותן הנוהגים בצ' ישר צריכים לנהוג זה לעיכובא וכדעת הברוך שאמר, וכן מבואר קלב"בחת"ס אה"ע ח"ב סי' ח' שדן להכשיר צ' הפוך בגט וכתב כיון דכן הוא כתיבתו ע"פ המקובלים [והראה לספר משנת חסידים ומצת שימורים] והתינוק קורא אותו צ' הרי הוא כשר בגט, והנה במקום שכותבין צ' הפוך בסת"מ ודאי כותבין כן בגט, ונידון החת"ס הוא במקומות שכותבין צ' ישר, ואם היתה דעת החת"ס דכשר צ' הפוך בסת"מ אף במקומות שכותבין צ' ישר לא שייך לדון בגט, אלא דעתו ז"ל דלהנוהגים בצ' ישר הוא לעיכובא בסת"מ, אלא בגט יש להכשיר דמ"מ כתב הוא,

---

קלא"וכן כתב וליש. רבינו בא לחזק בזה שיטתו בענין צ' הפוך בכתב וליש שאינו ע"פ מסורת וליש אלא ענין מקרי שנשתרבב לתוך כתב וליש לפי מנהג הסופרים, ועכשיו אומר שאף אם נמצא כתב וליש עם צ' הפוך מלפני זמן הבי"א אין זה ראה.

קלב"וכז ביו"ד שבאל"ף. כוונתו שמה שכתב לפסול יו"ד הפוך בהחלט לכל ישראל אינו אלא ביו"ד שבאל"ף אבל כו'.

קלב"בחת"ס אה"ע ח"ב סי' ב'. בספר חזון איש נקבע שדעת החת"ס לפסול צ' הפוך (אמנם ספר זה יצא אחר פטירתו, וא"כ צ"ע האם החליט המסדר שזו סוף דעתו, ראה במכתב הנדפס בחזו"א זרעים ליקוטים סי' י"א). אמנם במכתב ח' נראה שחזר בו, וכתב שם הלום ראיתי בחת"ס על צ' הפוך שהוא כפי שקבל ממורו, וכן סיפר הרב שמואל הלפרין זצ"ל שאמר החזו"א כי מעת שראה דברי החת"ס בתשובה שוב אינו פוסל (עכ"פ לנגררים אחר החת"ס בהוראותיו).

קלד' ועיקר מנהג צ' הפוך ע"פ המקובלים הותחל ע"פ האר"י ז"ל כאשר פשטה חכמת הנסתר על פיו זצ"ל, וכמבואר בלשון החת"ס, ולא הזכיר שכן הוא בכתב וליש, ושכן כתבו הראשונים ז"ל שהרי זה עמוד ברזל להכשיר בגט גם לאשכנזים ולא היה החת"ס משמיטו, וכן מבואר בלשון הנו"ב שם דבכתב וליש לא שייך לדון דודאי כשר הוא, ומ"מ ביו"ד הפוך באל"ף יש מקום לפסול, אלא הנו"ב מכריע בסברא דשינוי זה אינו פוסל ואע"ג דאינו כתמונת הב"י שאין דקדוק האותיות שבב"י כולן לעיכובא שיש בהן שהן רק לכתחלה וראי' מכתב וליש וממילא יש לנו רשות לדון בכל שינוי ולהכשיר במה דמסתבר להכשיר, כן מבואר בנו"ב שם, ואם צ' הפוך בכתב וליש הי' הנו"ב מסתייע בזה ליו"ד הפוך באל"ף.

ובתשובת קלה' השיב משה סי' נ"א הביא קלד' דעל פי המקובלים כותבין בתפילין צ' הפוך ובס"ת צ' ישר, ואף שלא ראינו כן

קלד' ועיקר מנהג צ' הפוך. כאן חוזר רבינו לברר שאין זה נוסח ספרד הקדום ומביא ע"ז ד' ראיות חדשות. מתשובת החת"ס, ומתשובת הנו"ב, ומתשובת השיב משה, ומתשובת הפנים מאירות.

קלה' בתשובת השיב משה. לבעל הישמח משה.

קלד' דעל פי המקובלים. בשו"ת וישב הים ח"ב סי' ה' האריך הגר"י הלל שליט"א לבסס שיטה זו מדברי מהרח"ו בשעה"כ הל' תפילין ומדברי המשנת חסידים, ובשו"ע הגר"י סי' ל"ו באותיות או"י עז"ש ובפרט באות ו' שכתב מפורש שמנהג האר"י הוא בתפילין ולא בס"ת, וכ"כ בספרים קסת הסופר, כתוב לחיים, דקדוקי סופרים, ערוך השלחן, וקול יעקב בשם הר"י"ח טוב הוא הבן איש חי, ומסקנתו שם באות צדי שהאשכנזים צריכים לעשות בתפילין ראש הימני בצורת יוד הפוכה. אבל שמעתי שאינו מורה כן לשואלים, (כלו' שלדעתו על האשכנזים לכתוב גם בתפילין ככתב הב"י, ובתשובה רק בא לסכם את השינויים למעוניינים בכך). וני"מ מזה בשני שכנים אשכנזי וחסיד, איזה מזוזה יקבעו בפתח הבנין, שאם היתה קפידא אצל החסידים לכתוב דוקא ביו"ד הפוכה, הי' מקום לטענה שעל השכנים לסמוך על הדעות המקילות. אבל כיון שגם להאר"י אין שום ענין בזה, ממילא הטענה של קיום הדין לכו"ע צריכה להכריע במקום חילוק מנהגים. עכ"פ במקום שהאשכנזי גר בקבע, ואינו רק שוכר שחיבו מדרבנן.

פשר חזון

בזמננו מ"מ למדנו מדבריו שהיו נוהגין כן ואם צ' הפוך כתב הראשונים הספרדים הרי"ף והרמב"ם קל"דאי היו כותבין כן גם בס"ת וכן הפנים מאירות הזכיר שהכותבין הפוך כותבין כן מדורות ולא כתב שכן הוא כתב וליש ושכן כותבין רבותנו הקדושים חכמי ספרד, שזה מסלק מכל הרהור פסול, אלא שזה לא היה בידם, וערבא ערבא צריך.

מכתב ז

אחדשה"ט וש"ת באה"ר

יקרתו הגיעני. מבין השטיין ראיתי כי יש צורך לפרש עמדתני. השאלות הנפגשות בעניני דקדוקי ההלכה, במצוות המעשיות אשר נצטוינו היומיות והזמניות והמקריות רבות הנה, ואין הדבר בי כמובן, לברר כל הלכה. ואני צריך להחמיר, או להקל אם קבלתי להקל, או שנמצא בספר להקל שאנו מקובלים לסמוך. ומעט מעט שאנו זוכים לעי' בגמ' ופוסקים לטעום טעם נפת צופים ועוד.

הלכה זו לא עיינתי מפני קל"ח שאין כאן עיון של סוגיא וראשונים. וחיפוש מעשיות בספרי הדורות אינני מומחה לכך, ואינני סומך על זה, ואני מתנגד לקביעת הלכה עי"ז. ולכן אני מחמיר

קל"דאי היו כותבין כן גם בס"ת. דברי רבינו צ"ע כיון שהתשובה קאי על אשכנזים שמסורת שלהם צ' ישר בסת"ם ועי"ז כתב שהורו המקובלים שא"צ לשנות הס"ת כי עיקר הקפידא לשנות הוא רק בתפילין. ועי"ש עוד ששמע כי הצדי של כתב איטליי הוא ביד הפוכה.

קל"ח שאין כאן עיון. וז"ל הנוב"י [קמא יו"ד סי' ע"ד] אין דעתי נוחה להאריך בדבר שאין לו יסוד בגמ' ובפוסקים, כי מה שלא נתבאר בגמ' אין לנו מקום לעמוד בו על האמת.

להתנהג בכתיבת הב"י שלא נסתפקתי בזה שום ספק שהוא כשר. ואני פורש מן הספיקות, ומיעץ אני כן גם לאחרים, ואני חושב שזו היא הדרך הנכונה להתרחק מן הספיקות ולהחמיר. כת"ר שליט"א המומחה בדבר מבטיח שזו הלכה ברורה כשמש ששתי הנוסחאות כשר, ואין כאן מקום להחמיר כלל וכלל, ואין הדברים מספיקים להשקט רוחי ולהניח את דעתי.

אם היה נוסח ספרד לכתוב הצ' ביוד הפוך היה מרן הב"י נוהג כן שהרי הוא ספרדי, ולא היה האר"י ז"ל מעורר לעשות כן אחרי שהיה ספרדי, ואין ספק שהיה הב"י מזכיר זה בא"ב שהאר"י ב"י בכל אות. וכפי המקובל האר"י ז"ל חידש את הדבר והב"י החזיק לכתוב ביוד ישר. בנוגע לכתב ווליש. אין אנו יודעים באיזה זמן הופיע כתב זה ומי כתבו. ואם הוא כעין תגין ורמזים ע"פ הסוד. ומי יעיד כי הפיכת היוד של צדיק בכתב ווליש איננו מאוחר וכמו בכתב שלנו. קשה לי לומר שהגאון פנים מאירות והגאון פתחי תשובה שהביאו, שדנו זה לשינוי מוחלט ודנו אם השינוי פוסל, טעו ולא ידעו כי הפיכת היוד הוא עיקר הכתב לכתחילה.

ובמנהגי טריפות וחלב ובשארי ההלכות יש חילוקי מנהגים ואנחנו חייבים להתנהג קל^ט כל אחד כמנהג אבותיו, ואף לאסור כלים.

קל^ט כל אחד כמנהג אבותיו. זה נאמר כלפי טענת צדקת הצדיק שאין כאן מקום להחמיר כלל וכלל כמש"כ רבינו לעיל בסמוך וע"ז משיבו רבינו שאף לדברך שכאשר מ"מ צריך אתה לכתחילה לנהוג בצי"י וולו בגלל מנהג אבותיך בלבד ככל חילוקי המנהגים שבשאר ההלכות שחייב כ"א להתנהג כמנהג אבותיו. אבל באמת דעת רבינו לחוש לזה לעיכובא מדינא לבני אשכנז.

פשר חזון

^{קמ}להרבות מנין של המתירים אין זו המדה. ואפשר שיש הרבה בדעת אחרת שלא הגיעו לידינו.

ובכלל כל נשמה ^{קמא}קבלה חלקה בתורה. ואין זו חלקי לחפש. ומה אעשה כי על דעתי כל השינוים כמו ^{קמב}ח' וי' וזי' או זי' וזי' וזי'. אפשר לחשבם לשינוי שאינו פוסל, אבל שינוי של יוד הפוך בצ' הוא שינוי גדול ולא משום שצריך יוד ואינו יוד אלא כיון שנתנו סימנא על צורתו ביוד שלנו, אם לא עשו צורה זו חסרה צורת הצדיק. ודעתי קצרה לעי' בזה מפני שאין כאן סוגיא לעיין בה, ולהיות חוקר בספרים בדברים יבשים אינני מסוגל לכך, ומה יחסר לנו אם נחזיק בכתב הברור לנו.

^{קמג}הערה. אין מובן לי מה שהזכיר כאן ^{קמד}קפידא. מה ענין קפידא לכאן. ואני מחבב מאד את כל דבריו בזה. ובכלל אני מחזיק את הקפדנות למגונה מאד.

מלואים. מש"כ הברוך שאמר היה אשכנזי וכתב אשכנזית. לא יתכן. הברוך שאמר היה חכם ראשון ^{קמה}וספרו בנוי על סוגית

^{קמ}להרבות מנין. עי' במכתב החזו"א שנד' בחזו"א כלאים סי' א'.

^{קמא}קבלה חלקה בתורה. במכתב אחר לבעל צדקת הצדיק כותב רבינו אין דרכי לבוא בויכוחים כי הבדל הדעות יש להם גורמים מוקדמים של רבות בשנים ואין בכח של ראייה לשנות. ע"כ. ויתכן שאף כאן כונת רבינו לומר שלפי חלקו בתורה, דהיינו סברתו המתלווה עם לימוד הגמ' השינוי הזה הוא שינוי גדול וחסרה צורת הצ' ואין להתלונן עליו מצד הסברא שהשינוי אינו משנה כלום כי הרי הוא סבור דמ"מ הוי שינוי.

^{קמב}ח' וי' וזי' וזי'. יש להעיר עי' שהקפידא על ח' שתהי' ב' זיינן יש לה מקור בגמ', וא"כ הדבר חמור יותר עי' דברי הנוביי שהובא במכתב א' שכל שהוזכר בגמ' פוסל, וכן מנהג בעלזא שמשנים מכתב האר"י בצורת ח'.

^{קמג}הערה. הרב צדקת הצדיק במכתבו לרבינו כתב אבקש מאד שלא יקפיד עלי על הטרידי את כהדר"ג במכתבי.

^{קמד}בקובץ אגרות מכתב כ"ב נד' מכתב זה בשינויים.

פשר חזון

הגמ' והפוסקים. ומרן הב"י סימן ל"ו העתיק כל הא"ב שלו ומקורות שכתב, והב"י החזיר את הא"ב והעיר בכל אות ואות. וממש"כ הב"י בשם הר"י אסכנדרני שאם יעשה רגל היות למטה ידמה לעי"ן מבואר שאין היות הפוך.

אין לתמוה אם הגר"ח קמ"ו והפה"ש לא ידעו דעת הגר"א כי תלמידי הגר"א ביקרו את הגר"א רק ימי מספר בשנה. לבי נוטה כי המסופר בשם הגר"א לפסול אמת. אבל אין להתחשב הרבה עם נטיית הלב בלי יסוד שכלי^{קמ"ו}.

מכתב ח

אחדשה"ט וש"ת באה"ר

אנא חשדאי ולא הוי בי, קמ"ח מעולם לא אמרתי לפסול חס ושלו' צדי"ק הפוך, ומעשים בכל יום [לאו דוקא] שאני נשאל שאלות

^{קמ"ח} וספרו בנוי על סוג' הגמ'. אחת מיסודות הטענה בספר צדקת הצדיק היא שצורת האותיות אינה סוגיא בהלכה אלא תלוי במנהג. והיות כי הברוך שאמר הוא מראשוני אשכנז, אין ללמוד מדבריו אלא מהו מנהג אשכנז, אבל א"א ללמוד מדבריו הלכות שמחייבות את כל ישראל. ועי' תשובת רבינו כי למרות שיש חילוקי מנהגים ומחלוקות בהלכה בצורות האותיות, ספר ברוך שאמר הוא ספר הלכה, ויש להתייחס למה שכתב מנקודת הלכה, ובזה אפשר לדון אם יש מחלוקת, אבל א"א לומר בלי רא"י על מש"כ הברוך שאמר שאינו אלא מנהג.

^{קמ"ו} והפה"ש. זה נראה שיגרא דלישנא, כי לא ידוע לנו על המסורת מהגר"א בשם פאת השלחן. ואולי הכוונה לרמ"מ משקלאוו. – אמנם הגרמ"מ משקלאוו לא הי' לפני הגר"א רק ימי מספר בשנה, אלא הי' אצלו שנתיים במחיצתו, וצ"ע.

^{קמ"ו} בשולי מכתב זה נרשם עי' החזו"א "מכתב זה יהי סודי", ולא ידענא מה הי' טעמו, ומה הי' הטעם שהתפרסם בסוף.

^{קמ"ח} מעולם לא אמרתי לפסול חס ושלו'. בארחות רבינו ח"א עמ' ל"ח כתב בשם הקה"י כי בתחלה פסל החזו"א צ' ביד הפוכה לכולם, ואח"כ חזר בו והכשיר לנוהגים כן לנהוג כמנהגם. וכן שמעתי מעוד מקומות, גם בשו"ת מנחת יצחק חלק ד' סי' מ"ז הביא מכתב הגר"י וועלץ שהחזו"א שינה את דעתו בענין. אבל במכתב רבינו כאן הוא נזקק שלא אמר

רגילות בפרשיות הכתובות בנוסח ספרד, ואני משיב להכשיר את המאורע הכשר, ואינני מעורר כלום בענין נוסח הכתיבה, ואינני נכנס להרהר, אבל לעומת זה ג"כ קבלה בידינו מאבותינו בהקפדה גדולה שנניח תפילין דוקא בנוסח שלנו, ולשקוד ע"ז כאילו מצות תפילין תלוי בזה, וכפי הרשום בלבנו גם ^{קמט}הגאון מבריסק שליט"א מקפיד מאד מאד לשמור הנוסח שקיבל מאבותיו בתפילין ומזוזות, ^{קי}ואם כולו בדותא והוא נגד התורה לומר דצריך ליכתב דוקא כה, הרי בידינו מנהג נגד התורה, ואם נניח שזהו באמת במחלוקת שנוי ועל כל אחד לקיים מנהג אבותיו, וכחילוקי הוראה במדינות שונות כל אחת כהוראת רבותיהם, א"כ שב הדין שהחיוב לנהוג כל אחד כתורת אמו.

^{קנא}חידה סתומה היא למה בעל ברוך שאמר הראשון [שמהרי"ל סי' קל"ז מעיד עליו שיש לסמוך עליו] צוח ככרוכיא על צדי"ק

מעולם פסול על הנוהגים כן, וא"כ לא היו חזרות בדעתו, כיון שלאשכנזים פסל עד סוף ימיו, ולספרדים הכשיר עוד בתחלת הדין. (ואולי החזרות היו בהוראה לחסידים, שהם מחד כפופים לרבותינו חכמי אשכנז תלמידי מהר"ם, ובכללם הברוך שאמר, שחייבו דקדוק בצורת האותיות, ואולי לחלק מהם החזו"א הורה בתחלה לשנות את פרשיותיהם, ובזה חזר בו ע"פ האריז"ל דרב גוברי' וקדושתו).

^{קמט}הגאון מבריסק שליט"א. בספר הליכות הגר"ח עמ' ח' הביא שהגר"ח הי' נוהג ללכת לביהכנ"ס של החסידים בעירו כדי לצאת ידי חובת קה"ת, ולא חשש לכך שהס"ת הי' כתוב בצ' ביוד הפוכה. – ועוד כתבו שם שהגרא"מ הורביץ זללה"ה רצה לתקן את כל ספרי התורה שבפינסק שיהיו כתובים ביוד ישרה, ודעת הגר"ח היתה שאין זה מעכב.

^{קי}ואם כולו בדותא והוא נגד התורה. פי' דברי רבינו, צד אחד לומר שהדקדוק בפרטי צורת האותיות שצריך ליכתב דוקא כך ודוקא כך כולו בדותא והוא נגד התורה. וא"כ זהו מנהג טעות, ויש לעזוב את המנהג ולא לדקדק בצורת האותיות, עכ"פ בפרט זה של היפוך היוד שבצדיק. והצד השני הוא ששאלת הדקדוק בצורת האותיות שנוי במח' הראשונים, דעת הראשונים האשכנזים שחייבים לדקדק ואם לא דקדק פסול, ודעת הראשונים הספרדים שא"צ לדקדק, וא"כ תפילין בכתב שאינו מדוקדק פסולים לאשכנזים וכשרים לספרדים.

^{קנא}חידה סתומה היא. דברי רבינו כאן הם בדרך ולטעמך, לטענתך שהספרדים הקפידו לכתוב צ' ביוד הפוכה, תהי' קושיא למה הברוך שאמר צוח ככרוכיא ע"ז, ומדוע הבי" לא

הפוך, בזמן שעושים ע"פ חכמים אשר קבלה בידם, ואינו מזכיר כלל מחלוקת בזה, וכן ברוך שאמר האחרון ומרן הב"י שהשקיעו עצמם כ"כ בדקדוק האותיות ולא הזכירו כלל שינוי הספרדים, וכפי המקובל כתב הב"י אשכנזי ולמה?

קנ"ב ואין הדבר פלא אם לדעת אשכנזים ההפוך פסול, ולדעת הספרדים הוא עיקר הכתב לכתחילה, אבל מי קבע שזה נוסח ספרד לא הביא מעכ"ת מקורו, שזה חשוב מאד, ואיפה המקור קנ"ג שבזמן הרא"ש הי' השינוי הזה, כי הלא יש הרבה שינויים שאין אנו מקפידים עליהם שהנם רק סלסול בתמונת האותיות, וכפי המקובל בידי מאבותי שינוי הצ' לא הי' לפני האר"י ז"ל, והברוך שאמר שכתב שביטל זה ועוד ידו נטוי לבטל זה מסייענו.

קנ"ד והפנים מאירות והנו"ב קנ"ה דנו על היסוד שזה באמת שינוי, אבל אין בשינוי זה לפסול, ובזה מצינו ראשון שקובע בפשיטות בכל תוקף השינוי זה פוסל, ולא מצינו מי שחולק עליו בזה, א"כ

הזכיר שינוי זה. והמכוון בכל זה להכריח שהראשונים הספרדים לא אמרו שצריך לכתוב בדוקא ביוד הפוכה.

קנ"ב ואין הדבר פלא. כוונת רבינו שגוף הדבר שהקפידו הראשונים שיהי' דוקא צ' ביוד הפוכה, ויחלקו על כך אחרים ויפסלו צ' ביוד הפוכה אינו מופקע מצד עצמו, אבל הטענה היא שאין לזה מספיק מקור.

קנ"ג שבזמן הרא"ש הי' השינוי הזה. הכונה להוכיח שהביאו האחרונים משו"ת הרא"ש להכשיר ס"ת של ארץ זו לארץ אחרת. ורבינו השיב ע"ז בכמה מקומות שאין לנו עדות על איכות השינויים שהיו בזמן הרא"ש כדי ללמוד מזה.

קנ"ד והפנים מאירות. רבינו ראה בתחלה את הפנים מאירות כפי שהובא בפתחי תשובה, אבל בהמשך המכתב עיין רבינו בפנים, וראה שיסוד הכשר היפוך היוד הוא ע"פ ספרים קדמונים וע"פ תשובת הרא"ש, ולא כמ"ש כאן, ואעפ"כ המשיך שם וכתב דעכ"פ גם הפנים מאירות אינו מייחס שינוי זה לראשוני ספרד.

קנ"ה דנו על היסוד שזה באמת שינוי. כוונת רבינו להוכיח כדבריו, שיסוד הכתב לכו"ע הוא צ' ביוד ישרה, וכל הנידון אצל הראשונים והאחרונים הוא השינוי זה אינו פוסל, אבל הצורך לכתוב כן בדוקא, נתחדש רק ע"י האריז"ל.

פשר חזון

לדין שאנו מחזיקים בנוסח של הברוך שאמר אין לנו מקור להקל.

^{קנ}ומסורת בידינו לנהוג כהמג"א בהוראה [אם לא שהאחרונים המפורסמים חולקים עליו] ואחרון החביב החפץ חיים ז"ל במשנה ברורה, ^{קנ}ומקובל הדבר בתפוצות ישראל, ^{קנ}ופשוט בפיהם דיו"ד שבאל"ף צריך להיות ^{קנ}דיו"ד כשר בגט, וכן החזיק בפמ"ג ובמ"ב ופשוט בפיהם דיו"ד הפוך הפסול בגט, פסול ביו"ד שבאל"ף, ואנן ניקו ונאמר דהמג"א והפמ"ג והמ"ב כולם אמרו ^{קס}נגד המסורה ונגד דברי הרא"ש [דברי המג"א הם סי' ל"ב ס"ק כ"ט והפמ"ג

^{קנ}ומסורת בידינו לנהוג כהמ"א בהוראה. הכוונה לבסס את שלילת הראי' מדברי הרא"ש, ולהוכיח שעל כרחינו לומר אחת מן השתים, או שהשינויים שהיו במציאות בזמן הרא"ש בין הכתב האשכנזי לכתב הספרדי, היו שינויים בסלסולי צורת האותיות גרידא, אבל הכתב הספרדי בכללותו הי' שוה לכתב האשכנזי, או שהרא"ש ס"ל שדקדוק הכתב אינו מעכב, ואם כן אנן דקיי"ל שהיפוך ראש הא' מעכב, ע"כ דלא קיי"ל כהרא"ש.

^{קנ}ומקובל הדבר בתפוצות ישראל. לנהוג בהוראה כהמ"א והחפץ חיים ז"ל במשנה ברורה.

^{קנ}ופשוט בפיהם. של הפוסקים. בשו"ע או"ח סי' ל"ב סי"ח כתב שאם נגע פני האלף בגט שתחתיו פסול. וכתב ע"ז המג"א דוקא כשנגעה היוד עצמה באלף, אבל אם קוצה השמאלית של היוד נוגעת באלף כשר, כמ"ש באהע"ז סי' קכ"ה לגבי גט, דהא אפי' בלא קוץ מקרי יוד. ומבוי בלשון המג"א שאילולא הי' נקרא יוד בלי קוץ (בכתיבת אות י'), לא הי' מכשיר א' שחסר ביו"ד שלה קוצו של יוד. וא"כ יש ללמוד מזה שיו"ד הפוכה שאין עלי' שם יוד במקום שצריך לכתוב יוד, פסולה באות א'. (ויש לדחות גם את הדיוק הזה, שיו"ד הפוכה ביחס לאלף נקראת יוד, אבל בלא קוץ לא מקרי יוד, וא"כ בכל יוד לא הי' מעכב קוצו של יוד).

^{קנ}יוד כשר בגט. צ"ע בלשון רבינו, כיון שהרמ"א באהע"ז והאחרונים שם ובאו"ח לא איירי ביו"ד שבגט אלא באלף שבגט, דמדמכשירין בגט יש להכשיר בתפילין (משום תקנת הראשונים לכתוב גט בכתב ס"ת דוקא, משום שנקרא ספר, והחמירו בזה מאד כמ"ש הרמ"א אהע"ז סי' קכ"ה סט"ז בדיו"ד וק' הנוגעים בגט). וא"כ אין רא"י מגוף הדין די"ל דסברי כולו דיו"ד כה"ג פסול בגט, ואעפ"כ מכשירין א' כה"ג בתפילין ובגט משום שצורתה עלי'. (והרא"י היא רק מלשון המג"א, והמג"א באמת מחמיר בכל שינוי בצורת האותיות, כמ"ש בס"ק כ"ו).

^{קס}נגד המסורה. הכוונה לטענה שיש מסורה שאין צריך דקדוק בצורת האותיות וכל הצורות כשרות בסת"ם. דבמג"א מוכח דלא נקט כן.

והמ"ב שם] קס"ו והנו"ב עצמו תנינא אה"ע סי' קי"ג הביא ראית המ"א מאה"ע סי' קכ"ה, דמכשרינן בגט בעוקץ של ר"ת ביו"ד שעל האל"ף נוגע בגוף האלף שגם בתפילין כשר, שאין עוקץ של ר"ת קס"ב מעכב ביו"ד שבאל"ף, כיון דאין העוקץ מעכב לענין שלא כסדרן וכן אינו מעכב בגט, והנה פשוט ל"י להנו"ב כהמג"א שאם אין על האל"ף יו"ד הכשר בגט, פסול האל"ף גם בגט, ויו"ד הפוך ודאי פסול בגט, ומקרי שלא כסדרן, וממילא פסול באל"ף גם בגט.

הלום ראיתי קס"ד הפנים מאירות דן על מקומות שנהגו כן מדור דור, וזה ענין אחר שתולין שעשו ע"פ חכמים, ונהרא נהרא ופשטי'.

אבל קס"ד כבר הזכרתי שהנידון הוא רק לבני אשכנזים, ומעולם לא נכנסנו להרהר ח"ו קס"ה לאלו שמחזיקין כן לכתחילה, אך אם שינוי

קס"א **הנודע ביהודא עצמו.** כוונת רבינו שיש כעין סתירה בדעת הנוב"י שהכשיר אלפין ביוד הפוכה, כיון שבמעשה שהי' בגט ללא קוצין דר"ת ביודי הגט, הכשיר הנוב"י מכח לשון המג"א "דחא אפי' בלא קוץ מקרי יוד". והרי תוכן דברי המג"א מוכיח שצריך צורת יוד באות א'. (אמנם צ"ע דלכאור' שפיר יש ללמוד מהמג"א דכה"ג חשיב יוד, אף דלא נקטין כוונת' בהא דבעי צורת יוד באות א').

קס"ב **מעכב ביוד שבאלף.** צ"ע לשון רבינו כאן, כיון שאין הנידון בנוב"י על האלפין כלל, אלא על יודין ובהו ודאי בעי צורת יוד, ועי' יליף מהמג"א באות א' שקוצו של ר"ת אינו מעכב בצורת אות א' (לענין תיקון ושלא כסדרן), ומש"ה יש להכשיר יוד כה"ג בגט. וצע"ג.

קס"ג **דהפנים מאירות דן על מקומות שנהגו כן מדור דור.** לשון הפנים מאירות ח"א סי' ס"ו חלילה לנו לפשוט יד ולפסול ספרים ישנים הנכתבים ע"פ חכמים וזקנים שבדור אחר דור, ושפיר כתב הרא"ש בתשובה צורות האותיות אינם שוות בכל המדינות וכו' ואין פיסול בזה השינוי, ובלבד שלא ההין חתין וכו', ובפרט שיש לה סמך מן האר"י ז"ל, עכת"ד. (הובאו כל דבריו בספר צדקת הצדיק). ודברי רבינו כאן הם חזרה ממש"כ שהפנים מאירות הי' חוזר בו אילו הי' רואה דברי הברוך שאמר, מאחר שהפנים מאירות כותב על אלפין הנכתבין בהיפוך יודין שזה מנהג חכמים וזקנים, אבל עדיין טענת רבינו היא שאין זה מכשיר לאלו שאין מנהגם כך, דהפוסקים כהברוך שאמר צריכים לנהוג לעיכובא כדעתו.

קס"ד **כבר הזכרתי.** בתחילת המכתב, ובמכתב ו'.

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

הזה הי' בימי הרא"ש או שנעשה ע"פ האר"י, אנו מקובלין שהשינוי מאוחר, ועדות ע"ז שהברוך שאמר הראשון לחם בארצו לשנות, וכתב שעלה בידו לשנות, וזה לא יתכן בשום אופן אם הי' מקובל בין רבותינו חכמי ספרד, ואיך לא הזכיר שזו דעת החכמים, וגם ניכר בכל דבריו שהי' נכנע לחכמים, ואילו היתה כאן פלוגתא הי' מביאו בכבוד הראוי, וכן הפנים מאירות והנו"ב אינם יודעים להזכיר נוסח ספרד, ודנים ביו"ד הפוך באל"ף ובצדי"ק, ובמג"א פוסל יו"ד הפוך באל"ף, וכן הפמ"ג והמ"ב, ולא ראיתי גלוי הזה שיש בזה נוסח ספרד, אבל כולו דמיון. השינוי הוא ע"פ חכמת הקבלה כשפשטה בזמן האר"י זצוק"ל כמו שהוא במסורה, אבל אין נ"מ בזה, שאין אנו רשאים להרהר בזה כידוע רב גוברי' וקדושתו, אבל האשכנזים גאוניהם וגדוליהם מקפידים בתפילין לשמור על קבלתם, ^{קס} ומספר תורה אין ראי' אם הקילו, שהרי ^{קסז} הרמב"ם מקיל, וגם אפשר ^{קסח} דלא יצא מכלל אשורית

^{קסה} לאלו שמחזיקין כן לכתחילה. משמע גם החסידים בכלל.

^{קס} **ומספר תורה אין ראי'.** בפאר הדור ח"י עמ' ר"א הערה 131 יו"ש מספרים שהורה לסופר סת"ם למחוק את כל האותיות צד"י שבספר תורה ולכתבן מחדש על פי נוסח הגר"א. בשנים מאוחרות יותר כאשר הוכנס ס"ת דומה להיכל ה"כולל" בזכרון מאיר, שאל אותו גיסו הגאון רבי נחום מאיר קרליץ מה לעשות בס"ת וענה החזו"א, שב ואל תעשה עדיף.

^{קסז} **הרמב"ם מקיל.** בפאר הדור בתשובה ט', לקרוא בס"ת פסול באין לו אחר, משום שעיקר מצות קה"ת היא עצם הקריאה והלימוד. והס"ת אינו חפצא דמצוה כסוכה לולב ושופר והרבה ראשונים נקטו כדברי הרמב"ם, אמנם הגר"א והמשנ"ב נקטו שעיקר הדין הוא להחמיר בזה ואין לברך על ס"ת פסול, ולדבריהם עכ"פ יש ראי' מהמנהג שסברו שדין הצ' ביד הפוכה אינו מוחלט לפסול, ומש"ה אפשר לצרף שיטת הרמב"ם.

^{קסח} **דלא יצא מכלל אשורית.** ואפי' להחולקים על הרמב"ם, כיון שס"ת כשר מעיקר הדין גם ביוונית, כל' שצורת הכתב המסויימת שנאמרה מסיני אינה מעכבת בס"ת. רק שיכתב בלשון הכשרה מה"ת, ובכלל זה לשון אשורית, ולשון אשורית יכולה להשתנות לפי שימוש בנ"א, וכיון שנתפשט כתב אשורי כזה, א"כ גם להברוך שאמר הפוסל תפילין ומזוזות בכתב זה, יש להכשיר בס"ת. ועי' בארחות רבינו הקה"י ח"א עמ' ל"ט שהחזו"א לא התיר

בזמן שהחזיקו רבים, והרי כולם לא שמענו מעולם שהקילו בתפילין.

הערה. קסט"הלום ראיתי בחת"ס יו"ד סי' רס"ו כתב על צ' הפוך ששלח להשואל, שהוא כפי שקבל ממורו ע"פ קבלת האר"י ז"ל, והנה החת"ס ז"ל מוסר מקורו ומיחסו להאר"י ז"ל, ואם הוא של הרי"ף והרמב"ם וכל חכמי ספרד, ק"מכנים תמיד נוסח הספרדי, וגם לא שייך לומר קבלת האר"י, והאומר שהוא נוסח ספרד בזמן הראשונים נכשל בעון עדות שקר ואומר שמעתי על מה שלא שמע.

מכתב ט^{קעא}

אחדשה"ט וש"ת באהבה

יקרתו הגעני לא מצאתי בהם חדש. קעב"הצילומים מהכ"י אין דרכי להעמיד עליהם כי לא ידענו מי כתבם, ושפיר י"ל דכתב הסופר

למחוק את הצדיקים שראשם הפוך ולתקנם ככתב ב"י, ואולי טעמו הוא משום דלא יצא מכלל אשורית וכמש"כ במכתבו כאן. (עי' שו"ת אהל משה סי' א' ובי' שהאריך בזה). ויש לעי' בסברא זו לענין קריאת זכור, שנאמר בה כתב זאת זכרון בספר, האם אפשר לקיים קריאתה בס"ת הכתוב יוונית, ונ"מ לסמוך על סברא זו דלא יצא מכלל אשורית, להקל גם בקריאת זכור. (בהליכו"ש כתבו שהגרשו"א היקל בזה לקריאת זכור, ואולי צירף גם סברא זו).

קסט"הלום ראיתי. רבינו הזכיר תשובה זו במכתב ו', וכאן נראה שנתחדשה לו ידיעת תשובה זו, וצ"ע בסדר המכתבים.

קע"מכנים תמיד נוסח הספרדי. אף שהחת"ס ורבו לא היו משנים את צורת האותיות מחמת דעת רבני ספרד, אלא רק מחמת קבלת האר"י ז"ל, טענת רבינו היא כי אם הי' מקובל שזהו הכתב הספרדי הי' החת"ס מכנהו כן.

קעא"חצי המכתב הראשון נד' בקוב"א ח"ב מכתב כ"ג.

קעב"הצילומים מהכ"י. אולי מכתב זה גם נשלח לרא"ל פרידמן, ואולי הכוונה להעתקות של הס"ת של מהר"י אבוהב ושל הס"ת שיוחס בזמנו להר"ן. שהרא"ל פרידמן כותב

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

כמו שהוא רגיל, והדבר ידוע בעניני הלכה שלא לסמוך הרבה על מציאות חדשות, רק על ספרי הפוסקים ^{קע} שנמסרו מדור לדור בלא הפסק. הברוך שאמר ^{קעד} לא כתב ע"פ המסורה רק ע"פ דקדוק מש"ס ופוסקים כמבואר בספרו, וב"י העתיק המקורות של כל אות ואות, ואח"כ העמיק הב"י ע"פ ש"ס ופוסקים בכל אות ואות. ^{קעה} אין מי שהעיד שאצל הספרדים הי' הצ' ביו"ד הפוכה, ולא בספר התגין. ^{קעו} אין מי שמערער לפוסלן, אבל גם המדקדק ישכון בטח. יש עוד דברים, אבל אני מוצא תועלת להאריך

הדו"ש באהבה אי"ש.

בספרו עי' לי' שנסע לשם ושלחם לרבינו, ואולי גם להעתקים של מחזור ויטרי ועוד שהביא בצדקת הצדיק. (עי' בארחות רבינו ח"א עמ' ל"ט מש"כ בענין הס"ת של מהרי"א).

^{קעג} **שנמסרו מדור לדור.** עי' בחזו"א עירובין סי' ג' ס"ק י"ב.

^{קעד} **לא כתב ע"פ המסורה.** הכוונה שלא כתבו ע"פ מה שהסופרים כותבים, דאדרבה הרבה פעמים הפוסקים כותבים שהסופרים טועים. וע"כ שדרך ההוראה בעניני צורת האותיות היא ע"פ העיון בש"ס ופוסקים, ולא ע"פ מנהג הסופרים. (עכ"פ לא כשהמנהג נגד משמעות הפוסקים).

^{קעה} **אין מי שהעיד.** ע"פ הקדמה זו, טענת רבינו שלהכשיר את כתב הספרדים לאשכנזים, צריך שהפוסקים יעידו כן, ולא מספיק שיש עדות שכך כתוב בספרי תורה שלהם.

^{קעו} **אין מי שמערער.** צ"ע על מי מדבר רבינו כאן, אם על האשכנזים הרי הוא מערער לפסול, ואם על הספרדים, מבואר כאן בדבריו שגם המדקדקים הספרדים שישנו לצ' בכתב ב"י ישכנו בטח.

והצדיקו את הצדיק

כיון שמרן החזו"א זללה"ה ביאר את שיטתו בדבר היוד ההפוכה שבצדיק במכתבים רבים, והיות כי בטבע ההתכתבות הנושאים באים מעורבים, ראוי לסדר את דברי רבינו זללה"ה דבר דבור על אפניו להגדיל תורה ולהאדירה.

א. האם פסול צ' ביוד הפוכה הוא חידוש של החזו"א?

כתב החזו"א "כפי המקובל גדולי אשכנזים מחזיקים שאין להם רשות להניח תפילין של צ' הפוך" "קלא דלא פסיק דהגר"א חלק על צ' הפוך". ובאמת דעה זו של פסול צ' ביו"ד הפוכה מובאת בספרי הסת"ם. בספר משנת אברהם שער התמונה סי' כ"ג אות פ"ו הביא דברי הברוך שאמר ומאמר מרדכי שפוסלים בצדיק יוד הפוכה כמו באלפין, וז"ל שו"ת מאמר מרדכי (מהגאון רבי מרדכי האלברשטאט - תק"ן) "כי היודין של הצדי' המה מהופכין ונראה לפוסלו אפי' דיעבד".

בקובץ מורי' קכ"ז הביאו כת"י הגהת הגאון רבי ישראל בן הגאון רבי שלוי שכנא מלובלין בזה"ל "הראה א"מ לכל חכמי דורו ובראשם ה"י הגאון מהר"י מרגלית זצ"ל, והסכימו עמו על כל צורת אותיות שלמטה שהם פסולים מכל וכל", וא' האותיות המסומנות שם לפסול היא צ' בהיפוך היוד. כמו"כ הביאו בקובץ ישורון ל"א, תשובת תלמיד מהר"ש וורטהיימר זצ"ל הפוסל צ' ביוד הפוכה. ובקובץ אוצרות ירושלים (חלק קנ"ג עמ' תתמ"א) כתב הרב רפאל רייכמן שליט"א תשובת הגר"ש איגר מכת"י דפשיטא ל"י לפסול, כיון שאין להי' שבצדיק ירך ימין, הוי כאילו אין כאן י' כלל. וכך הביאו בס' הליכות הגר"ח בשם רבי אלעזר משה זצ"ל שרצה לתקן את כל הס"ת בפניסק.

ובקסת הסופר נקט לדינא דיש לתקן, ולשונו אם אפשר לתקן בנקל יתקן, אבל בספר צדקת הצדיק עמוד י"א הביא מספר מלחמת חובה שפשט המנהג ע"פ קסת הסופר, וכמה ס"ת נגנזו ע"פ פסקו של הקסת הסופר, ומעיד שם דאע"פ שהודה בעל קסת הסופר כי גם רבו הגאון המפורסם מוהר"ם א"ש זצוק"ל לסוף ימיו

פשר חזון

התיר תמונת הצד"י בעוקץ שמאל עם כל זה לא הניאו לבו לתקן מה שפסק בקסת הסופר, ע"ש. ובאמת דעת הקסת הסופר לבד יש בה ממש, וכמ"ש החת"ס בהסכמתו לקסת הסופר "עברתי בין בתריו מרישא לסיפא, והנה כלך יפה רעייתי ומום אין בך, מכוון להלכה ע"ד האמת, ומכאן ואילך לא יתנו רשות וכתב קבלה לשום סופר כ"א למי שיהי' בקי בספר הזה ורגיל על לשונו, וסופר שאינו בקי בספר הזה יופסל מאומנותו".

והקול בשם הגר"א מובא גם בספר "הצדיק רבי שלמה" על תלמידו של הח"ח ר"ש בלוד בשם החפץ חיים, וז"ל שם באות ס"ה "החפץ חיים התנגד לכתוב צד"י הפוכה כפי המקובל בשם הגר"א (פעם דיבר ר"ש בלוד) בטענה על המצדיקים את הצד"י הפוכה, היפוך דעת הגר"א כידוע. כ"כ הי' פשוט אצלו פסקי רבו, עד שפעם סידר עשיית בתים לאחד ומששמע שהלה ישים בפנים פרשיות אלו לא הסכים ליתן, אף שהפסיד ההוצאה). וכל השקו"ט של בעל צדקת הצדיק בדעת הגר"א בזה אינו פשוט, כיון שהח"ח והחזו"א שגדלו וחיו בליטא ובוילנא, ודעתו של הגר"א היתה חשובה להם ביותר, והם מעידים דקלא דלא פסיק שהגר"א פסל צדיק זו, אין כ"כ מקום להתווכח אתם בזה. אם כי בדור הגר"א לא היתה דעתו ידועה כל כך בענינים רבים ואפי' אצל תלמידיו. ובאחד המכתבים (שלא נדפסו בצה"צ) כותב החזו"א על הטענה שיש תלמידי הגר"א שלא פסלו צדיק כזו "אין לתמוה אם הגר"ח והפה"ש לא ידעו דעת הגר"א, כי תלמידי הגר"א ביקרו את הגר"א רק ימי מספר בשנה".

אמנם אין כ"כ ראוי מקדמונים שלא ידעו שהרבה סופרים בימי קדם כתבו כן, ויש מדינות שלמות שכותבים כן, והוראת האר"י לנהוג כן לכתחילה, ומסתבר שהיו מתחשבים בזה.

ב. האם לבני אשכנז יש לפסול צ' ביווד הפוכה?

כתב החזו"א במכתביו "הנידון של צ' ביווד הפוכה אין הכשרו מוכרע" "מצות המעשיות הזמניות והמקריות דורשות פתרון במפגיע, וע"כ אנו מחמירים בספקות וכו'" "וכפי המקובל גדולי אשכנזים מחזיקים שאין להם רשות להניח

פֶּסֶחַ חֲזוֹן

נא

תפילין של צ' הפוך, ואם עלו בתורה משום שסמכו על הרמב"ם דאף אם נשתנה אות אחת מברכין עליו, אין מי שיספר שהניחו תפילין בצ' הפוך, שיראים כולם לשנות מסורתם מאבותיהם", "יש לנו דברי ר"ש בעל ברוך שאמר שכותב בפשיטות ובחמה שפוכה ששינוי זה פסול ומחטיאים את הרבים, הנה בטלה דעתם של אחרונים ז"ל נגד הוראת ראשון שהעיד עליו מהרי"ל לסמוך עליו, ולפ"ז בני אשכנזים צריכים לנהוג לפסול דיעבד". "אותן הנוהגים בצ' ישר צריכים לנהוג כן לעיכובא וכדעת הברוך שאמר, וכן מבואר בחת"ס אהע"ז חלק ב' סי' ח' וכו', ודעתו דלהנהגים בצ' ישר הוא לעיכובא בסת"ס".

והנה לענין דינא יש הרבה מגדולי האחרונים שהכשירו צ' ביוד הפוכה גם לבני אשכנז, ובראשם הנוב"י שהכשיר א' ביוד הפוכה והפמ"א ח"א סי' ס"ו והפתחי תשובה שהביאם, (רבי יצחק אלחנן בספר עין יצחק יו"ד סי' כ"ח הכשיר צ' ביוד הפוכה, החכ"צ סי' צ"ט העלה להיתר לאשכנזים לקרוא בס"ת של ספרדים, אף שהי' אחרי האריז"ל, וכ"כ בשו"ת מהרש"ם סי' ק"כ, ובשו"ת יד יוסף סי' י"ד האריך בהכשר צ' ביוד הפוכה, (ובשו"ת משיב דבר להנצי"ב סי' ה' הכשיר אפי' בלא עשה צורת יוד כלל אלא קו היוצא מהצדיק, אלא שבוזה המשני"ב פוסל בסי' ל"ו אות א') ובספר צדקת הצדיק הביא עוד שהכשירו). ואף שכתב החזו"א "ואילו ראו הפנים מאירות והנו"ב ודאי היו מקבלים דברי פוסק ראשון" יש פוסקים שהכשירו אף שראו דברי הברוך שאמר, והחזו"א עצמו כשכתב להכשיר לספרדים צירף גם דעת הפמ"א, וא"כ יש כאן מחלוקת האחרונים דכמה אחרונים פסלו בזה והרבה אחרונים כנגדם הכשירו. (ועי' בספר הליכות שלמה פ"ד אות כ"ב, ותקיפותו שלא לחשוש לדעות המחמירים בזה, צ"ע. ושמעתי שהמעשה הי' שרצו להחזיר ס"ת שהי' בצ' הפוכה, וע"ז אפשר להבין את קפידתו).

ובספר שונה הלכות סי' ל"ו צורת אות צד"י כפופה דין ק' העתיק מסקנת החזו"א לדינא בזה"ל "כתב החזו"א שיש עושים היו"ד שעל הצד"י הפוך ונהרא נהרא ופשטי", והנהגים צד"י ישר צריכים לנהוג כן לעיכובא, ואם פני הנון של הצד"י הפוכה פסול לכו"ע". (בא לידי מכתב מהגרר"ק שנשאל אם להקים מנין ותיקין באופן שהס"ת שיכולים להשיג הוא בצ' הפוכה, והשיב שלא).

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

ג. לדעת האחרונים המכשירים צ' ביוד הפוכה, האם יש מקום להדר
אחר כתב ב"י של צ' ביוד הפוכה.

כתב החזו"א "כפי דברי הב"י אנו כותבין פנים נגד עורף, ולפי קבלתינו צריכים לכתוב נו"ן יו"ד, וסתמו כפירושו ככל יו"ד" "הנוהגים בהפיכת היו"ד כקבלתם לא שייך לומר שעושין שלא כדיון, אבל מי שמהדר אחר כתב הב"י אין מזניחין אותו". "אם בספר ברוך שאמר שזכה חלקו בהלכות אותיות, ומרן הב"י, לא הזכירו שתי תמונות בצדי"ק ולא שמעו זה, עלינו מנקודת הלכה להתחשב עם זה". "אין לנו הלכה ברורה בהנידון, ובפרט שאין כאן מקום עיון בש"ס ופוסקים, ולכן אני מחמיר לקחת צ' ביו"ד ישר שלא ערער עליו אדם וכן אני מייעץ לאחרים" "האמת כמבואר בברוך שאמר הראשון שהמקובל הי' צ' ישר בסת"ס". "אני מחמיר להתנהג ככתיבת הב"י שלא נסתפקתי בזה שום ספק שהוא כשר, ואני פורש מן הספיקות, ומייעץ אני ג"כ לאחרים, ואני חושב שזו הדרך הנכונה להתרחק מן הספיקות ולהחמיר". "ומה יחסר לנו אם נחזיק בכתב הברור לנו".

והנה הרבה אחרונים כתבו כן שהצורה לכתחילה היא כמ"ש בכל הראשונים צורת נון ויוד, במור וקציעה כתב נ"ל יותר שהיווד הימנית צ"ל כראש האלף עם ירכו, כלו' שלא יהי' כעין יוד הפוכה ובספר קול הרמ"ז לרבי משה זכותא כתב יש סופרים שכותבין בו יו"ד הפוכה ויש כותבין כדרכו והוא עיקר כן הוא דעת הפוסקים. לשון הפנים מאירות ח"א סי' ס"ו בדיעבד אינו מעכב, בקסת הסופר כתב שאם יוד הפוכה אם אפשר לתקן בקל יתקן. ובספר מלאכת שמים הביא דבריו, וכ"כ בספר מקדש מעט משמעות כל גדולים הנ"ל דהיוד שבצ' היא י' כסדרה ולא הפוכה עם פני' לימין וכן עיקר. וגדולי הקדש כתב דגם המכשירין בהצדיק י' הפוכה מודים דעדיף י' ישרה כמבואר בדבריהם וכמ"ש הנו"ב דטוב לתקן. ובהגה"ה בספר אמרי שפר כתב להכשיר צדי ביוד הפוכה, וכתב שם "לאמת הדיון שכתבתי להכשיר דיעבד" וכ"כ שם בשם הגאון הישועות יעקב "עכ"פ זה פשוט דביעבד כשר" אתה הראית לדעת דמלבד שאלת שינוי צורה ומלבד שאלת פירוש דברי הברוך שאמר, יש הרבה אחרונים דס"ל דכך היא צורת הצדיק, כלו' דמשמעות הראשונים שכתבו נון יוד פירושו ככל יוד. וכך משמעות השו"ע סי' ל"ב

סכ"ה שכתב שהצ' נעשית כב' אותיות י' נ', וא"כ אף אם אי"ז שינוי צורה, בודאי שלדעתם לכתחילה יש לכתוב בצורה הנכונה.

אמנם בתרומת הדשן סי' ר"ל יש לדייק להיפך...

ד. מה דין הצ' ביוז הפוכה לבני ספרד הנוהגים בכתב וועליש?

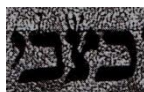
ודאי שבכתב הנהוג אצל הספרדים שנים רבות יש בו צ' ביוזין הפוכות, אלא שאם באים בני ספרד להעמיד את כתבם על צורה אחידה, כמו שהתפשט (ע"פ האשכנזים) בדורות האחרונים, האם יש להם הידור בהעדפת הצ' ביוז ישרה.

הנה, היעב"ץ במו"ק שהוא הראשון שכתב בספר את צורת האותיות כתב וועליש כתב "צד"י בספרדית, הראש הימני כעין יוד הפוכה, אכן נ"ל יותר שהיוד הימנית צ"ל כראש האלף עם יריכו, וכתמונה זו האחרונה משמע במגן דוד, ובמצת שימורים מצויירת כתמונה ראשונה" הרי שאף לבני ספרד כ' היעב"ץ שני"ל יותר לעשות יו"ד ישרה והחיד"א בספר לדוד אמת העתיק כל דברי המור וקציעה ולא העיר עליו מאומה.

ויש להוסיף ע"ז מש"כ החיד"א בספר לדוד אמת סי' י"ג שהסופרים הספרדים יבחנו אם הם כספרים קדמונים הנמצאים, כגון ספרי הרב משה זאבארו מהגירוש שבחנו שלא נמצא שום טעות כלל בספריו וספרי הרב עזרי' פי"ג עכ"ל, והרב אלעזר נידאם שליט"א בסוף ספר תורת הסופר הביא צילום ס"ת הנ"ל, (בספר דמות צורות פקפק על הייחוס הנ"ל, עכ"פ הס"ת הם מדויקים ומוסמכים), ובספר המיוחס למהר"מ זאבארו ניכר שיש בהם יוד שבצדיק שהיא יוד ישרה שפני' כלפי הנון, אלא שההתעגלות של אחורי היוד היא עבה וגדולה יותר מגוף היוד והיא מאחורי גבה של רגל היוד, וכנראה נכתב כך ליופי הכתיבה כדי למנוע קירבה יתירה בין היוד לנון, אבל צורת היוד הספרדית המקורית לדברי החיד"א וכקבלת הר"מ זאבארו היא ג"כ לא דוקא ביוז הפוכה.

פשר חזון

והנה כמה צילומים מהס"ת המיוחס למהר"ם זברו :

ובס"ת של הרב עזרי' פיגיו יש ג"כ מקום עיון דק בין הצורה המקובלת היום להפיכת היוד שפני היוד לאחורי' והרגל יוצאת משמאל היוד, ויש אפשרות אחרת שפני היוד כלפי מעלה (ע"ד מש"כ בספר כתוב לחיים בשם הגר"א) והרגל יוצאת מימין בעקום, וההבדל בין ב' הצורות הוא הבדל דק, ופשוט שגם אם המסורה היתה לעשות כלשון אחרון, העשי' כלשון ראשון אינה שינוי הפוסל, אבל ייתכן שבס"ת של ר' עזרי' פיגיו ועוד ס"ת ישנים עשו יוד ישרה שפני' כלפי מעלה ולא יוד הפוכה.

וגם החזו"א כתב "והנוהגים בהפיכת היו"ד כקבלתם, לא שייך לומר שעושים שלא כדין כיון שהורו להם חכמי הדורות, וע"ד כן נתנו המצוות לישראל, וגם הפמ"א מכשיר, אף אם זה שינוי". "ואמנם אם רבבות ישראל עושין כן, לנו לכפוף ראשנו ולא להרהר על זה", "מוסכם שהספרדים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם, ומעולם לא אמרתי ח"ו פסול עליהם". "ולדינא אין נ"מ (לגבי הספרדים, האם מקור ההיפוך הוא מהראשונים) דנהרא נהרא ופשטי". "יו"ד שבצ' הרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב דוקא ביו"ד הפוך ע"פ הזהר ונהרא נהרא ופשטי" וכך העתיק בשונה הלכות הנ"ל.

והנה לשון החזו"א על יו"ד שבצדי"ק שהרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב ע"פ הזהר"ק ונהרא נהרא ופשטי, קאי גם על החסידים הנוהגים ע"פ האריז"ל והגר"ז להפוך יוד שבצדיק, ואלבא דהחזו"א אין מקום לחלק בין הספרדים לחסידים בזה מחמת שהחסידים נהגו בכתב ב"י ושינו אח"כ, כיון שדעתו שגם הספרדים שינו בזה ע"פ האריז"ל, וא"כ כשכתב שהספרדים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם נכלל בזה גם מנהג החסידים, ואף שהי' מקום לחלק שמנהג הספרדים מסופק

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

נָה

אצלו, וא"כ יש ללמוד ממנהגם שכן מקובל אצלם מהראשונים, משא"כ מנהג החסידים שהוא ודאי מהאריז"ל, מ"מ מדבריו בכל המכתבים ששינוי זה מהאריז"ל, וע"ז כתב שנהרא נהרא ופשטי מבוי שגם החסידים צריכים לנהוג לכתחילה כמנהגם.

אמנם, בהוראות המקובלות בשם החזו"א נאמרו כמה פנים, במעשה איש ח"ב עמ' ק"ב מסופר שאמר להרב ב"ז דויטש שאינו פוסל אבל שיזמין תפילין אחרות, בח"ג עמ' קכ"ד מהר"ר צבי הבר אמר לבן חסידים שא"צ להחליף, וא' מתלמידי החזו"א הי' לו תפילין בצ' ביד הפוכה, ושאל את החזו"א על כך, והחזו"א שתק, והחזו"א ידע שע"פ שתיקתו זו הוא המשיך ללכת כמה שנים בתפילין אלו, בארחות רבינו ח"א עמ' ל"ט, הוה עובדא בנער שאביו הי' ממקורבי החזו"א, ותפיליו לא היו מוכנות, והציע א' לפני מרן שישאיל לנער את תפיליו שהיו בכתב האריז"ל, ואמר מרן שלא, ונימק בגלל הצדיקים. נבהל הלה ואמר א"כ אני מניח תפילין לא כשרות, הרגיעו מרן ואמר לו חמשה מליון יהודים מניחים תפילין כשלך. ויתכן שהכלל בזה הוא שאם באמת נמשך אחר הנהגות החסידים ורבותיהם בכל ענינו, יכול לכתחילה להניח תפילין ביד הפוכה בצדיק, אבל מי שנמשך בהוראותיו אחר הגר"א ותלמידיו, אלא שנשארו לו תפילין ממנהג אבותיו, בזה דעת החזו"א שיזמין תפילין אחרות.

ובא לידי מכתב מהגר"ח גריינימן זצ"ל שכתב "בנוגע לצדיק ביו"ד הפוכה הי' דעת מרן זללה"ה דלאשכנזים זה מעכב דיעבד, אבל החסידים שמקובלים כך אין לחייבם לשנות, ואעפ"כ למקורביו הי' ממליץ לעשות כדעת ב"י שזה כשר לכו"ע, ולענין קרה"ת לא ידעתי במיוחד בזה, אך הרי בדיעבד בנמצא פסול סמכינן על הרמב"ם דקורין בחומשין, והא נמי דכוותי".

יש לציין כי אצל אדמו"ר מויז'ניץ יש ס"ת מהיכל הבעש"ט בצדיקים ישרות, (הובא צילומו בספר מסורת האותיות). המראה שגם מנהג החסידים בהיפוך הצדיקים אינו חד משמעי. וכן מבוי בתשובת השיב משה לבעל הישמח משה, שהס"ת של החסידים בצ' ישרים, (וכתב שם אפי' לתקן לצ' ישרה). אע"פ שאין פסול בכך כיון שהאריז"ל מכשיר בתפילין.

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

ה. האם כוונת הזוה"ק שיש לכתוב צד"י ביוז הפוכה?

בכתבי האריז"ל לא מבואר הנימוק להפיכת היו"ד, ואדרבה לפי מה שנקטו האחרונים בפי' דברי האריז"ל שלא אמר כן אלא בתפילין, ע"כ שלא פשוטו של הזוה"ק הביאו לזה, דא"כ מה בין תפילין לס"ת ומזוזות. אבל יש אחרונים שכתבו שהמנהג כן ע"פ הזוה"ק, כ"כ בספר דעת קדושים ובספר כתוב לחיים.

ובחזו"א ג"כ כתב **"וכשנתפשטה חכמת הקבלה ע"פ האר"י ז"ל, שנתחדשו כמה דברים, נתחדשה ע"פ הזוהר צ' הפוך". "הרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב דוקא ביו"ד הפוך ע"פ הזוהר"** מבוי דהבין דשינוי האריז"ל והמנהג הוא ע"פ הזוהר, וא"כ יש לנו מקור קדום לצורה זו.

אמנם בגוף כוונת הזוה"ק, כתב החזו"א שיש לדון בזה, וז"ל **"אין כוונת הזוהר רק על אותיות שנבראו קודם בריאת שמים וארץ, והם ענינים רוחניים ע"פ חכמת עשר ספירות, ואותיות דידן הם רומזים על מדות ידועות בעולמות הי"ס, ובהם יש שינוי לפי זכויות העולם ותיקוניו, אבל הכתיבה בעולם המעשה שלנו אין בה שינויים"** ועוד טען על מי שרוצה ללמוד מהזוה"ק את צורת הכתיבה בעולם המעשה **"למה פוסלים אם פני הנו"ן הפוכה, הלא גם זה לא נזכר בגמ' לפסול, וגם איתא בזהר דאין היו"ד והנו"ן אנפין באנפין, משמע דהתיקון שתהינה אנפין באנפין, וראוי להכשיר אנפין באנפין, ולא שמענו להכשיר בזה"**.

ועוד טען החזו"א בזה, שהגר"א נקט אחרת בדעת הזוה"ק **"הראו לי ספר כתוב לחיים וכתוב שם דהגר"א הגי' בזוהר"** ההגה"ה המבוארת שם היא **"לאסתחרא"** ולא **"לאחורא"** ר"ל שפני היוד מהדר וסובב את עצמו סחור סחור מן הנון כלפי מעלה קצת עכ"ד. ובאמת לא כ"כ מובן מה ההבדל בהגה"ה כי לאסתחרא משמע סיבוב, ומהדר לאחורא ג"כ מתפרש שרוצה לחזור לאחוריו ולכן עולה כלפי מעלה קצת, וממ"נ אם מפרש מהדר שמתחיל לחזור לאחוריו או להסתובב, יכול לפרש כן לבי הגירסאות, ועכ"פ למדנו מכאן פירוש הגר"א בזוה"ק דהיו"ד רק רוצה לחזור ופונה כלפי מעלה, אבל לא הסתובב לאחוריו, אמנם בצדקת הצדיק הקשה על שמועה זו מדברי הגר"א בעצמו בפי' ספרא דצניעותא דעל מש"כ בספד"צ לא הו' משגיחין אפין באפין, כתב הגר"א וכמ"ש בהקדמת הזוהר באות צדי כד ברא קב"ה

לאדה"ר דו פרצופין בראו ובגין כך אנפוי דיוד מהדר לאחורא ולא אתהדרו אנפין באנפין כו' והוא בזעיר ונוקבא קודם הנסירה, וכן היו אבא ואמא בעולם התוהו וכו' לא משגיחין אפין באפין שהוא סוד פנים בפנים דבר ה' עמכם וכו' בסוד פה אל פה אדבר בו וכו'.

והחזו"א השיב ע"ז **"הגהת הגר"א ז"ל אפשר דהיתה בזקנותו, כי ההגהה מעידה על עצמה שממקור קדוש היא"** (בתחילת ספר תשובות וכתבים יש הערה מהגר"ק על תשובה זו, "זה תשובה על מה שהכותב רצה לטעון שהגהת הגר"א בזוהר מזוייפת מכיון שהגר"א בספרא דצניעותא העתיק כהנוסח הישן, וע"ז השיב מרן דאפשר דהגה"ה זו כתבה בזקנותו ולכן בספד"צ עדיין לא הגיה, ועל מה שכי' שהוא מזוייף השיב שההגהה מעידה על עצמה שממקור קדוש היא, אמנם בספר צדקת הצדיק טענת החזו"א כתובה במכתבו השני, עמ' ע"ה, ואת הכתוב לחיים הביא בשם החזו"א רק בעמ' פ"א). ובמכתב אחר (שלא נדפס בצה"צ) כתב החזו"א **"ליבי נוטה כי המסופר בשם הגר"א לפסול אמת"**, אמנם, אין מדובר על הגהת תיבה אחת, כי לפירוש הכתיבה תמה, אין שייכות לדברי הזוהר בענין הצ' עם דברי הספד"צ בענין אפין באפין וכל דברי הגר"א שם, אלא מדובר על חזרה יסודית בביאור כל דברי הזוה"ק, שכל הזוהר מדבר על ענין אסתכל לעילא שכתוב בהמשך שם, ולא דיבר כלל בענין אנפין באנפין, כי בספר כתיבה תמה הביא מע"ח שער המלכים שער י"א פ"ח שלפי האריז"ל יש ד' מדרגות. אחור באחור ואחור בפנים ופנים באחור ופנים בפנים. ולפי"ז צ"ע כי לשון הזוה"ק "אנפוי דיוד מהדר לאחורא ולא אתהדרו אנפין באנפין", משמע שזהו כן הנידון. ואולי החזו"א פי' שיש עוד מצבים, ואסתכל לעילא הוא גם שייך להא דלא אתהדרו אנפין באנפין וצ"ע.

ולמעשה כתב החזו"א בדעת הגר"א **"הגר"א הי' כותב בתפילין שלו צ' ישר, ואחרי שהי' בקיא בחכמת הנסתר ודעתו ז"ל שלא לשנות, ממילא השינוי פוסל, שאין מי שחולק על רבי שמשון ברוך שאמר"**. כלו' דיש כאן מח' הגר"א והאריז"ל בדעת הזוה"ק, להאריז"ל הזוה"ק מתפרש כפשוטו שיוך הצדיק הפוכה, ודעתו שיש לנהוג כן בעולם המעשה, והנהוגים כהאריז"ל יכולים וצריכים לסמוך על הזוה"ק נגד ר"ש ברוך שאמר, והגר"א גרס או פירש אחרת בזוה"ק או דס"ל דאף לפשוטו של

פֶּסֶחַ חֲזוֹן

הזוה"ק אי"ז אלא ענינים רוחניים אבל בעולם המעשה לא אמר הזוהר מידי, וא"כ לדעת הגר"א אין לנו מקור קדום החולק על ר"ש ברוך שאמר.

ויעויין עוד בשו"ת זכר אברהם (מהגאון רבי אברהם דוב בער ברקוביץ גאב"ד לאחווה) ח"א סי' כ"ז שהאריך לבאר שאין הוכחה מהזוהר לצ' הפוכה.

ו. דעת הברוך שאמר לפסול צדיק ביוז הפוכה.

כן כתבו בספר משנת אברהם בפשיטות, ובספרים גידולי הקדש ואמרי שפר דנו בזה כמה צדדים ודעתם שאין לפסול, והחזו"א האריך בזה, ועיקר חששו לפסול יוז הפוכה בצדיק הוא מכח דברי הברוך שאמר. באחד המכתבים החזו"א מצטט לשון הברוך שאמר ממקורו **"זנב הרגל של היו"ד יגע לירך הצ' לאפוקי מאותם שאין עושין שום רגל ליו"ד של הצ', אך שמדבק פני היו"ד לצואר הצ' כמו שכותבים במחזורים, ובזה הם פסולים ומחטיא את הרבים באות אחת מתרי טעמי, חדא שמפרידים בין רגל של יו"ד לצואר של צ' וצריכים האותיות להיות אדוקים בלי פירוד ועוד שמדביקים פני היו"ד לצואר הצ' שלא כדתי".** (והנה, החזו"א לא טרח לבאר דברי הברוך שאמר, אף שלפירוש האחרונים והחזו"א שהברוך שאמר נתכווין לפסול צ' הפוכה לא מובן למה לא כתב זאת בקיצור ובביאור "אם היו"ד של הצ' הפוך, פסול משום ששינה צורתו" ואולי עדותו של הברוך שאמר שכן כותבים במחזורים, היא ההוכחה שמדובר על היפוך היוד ולא על צורה משונה של גוף דבוק לנזן בלי רגל וכיו"ב. ועי' בפ"י הגר"ח קניבסקי למס' תפילין עמ' ל"ג. ובנקודה זו יש טוענים שהחזו"א הלך שולל אחרי הספר כתוב לחיים שהוסיף מילים בדברי הברוך שאמר, ואם החזו"א הי' מתבונן במה שהוא מעתיק מהברוך שאמר עצמו, לא הי' מפרש אותו כמו האחרונים שפוסל צ' ביוז הפוכה אלא בפירוש אחר, ואני בער לא אדע מה נטפלו לספר כתוב לחיים שהביא את האר"י אף שלא נקט כוותי', ואף שיתיקן' בתוך דברי הברוך שאמר, לא השתמש בזה כדי לנגח, ולא כתב לפסול בדיעבד או שיש לתקן כמו הקסת הסופר, אלא ביאר יפה את כל הצדדים רק שכתב שאנו קיי"ל כדעת הברוך שאמר והב"י והגר"א הלכה למעשה). ומזכירו עוד כמה פעמים **"ולעומת זה יש לנו דברי רבינו שמשון בעל ברוך שאמר שכותב בפשיטות ובחימה שפוכה ששינוי זה פסול ומחטיאים את**

פֶּסֶחַ חֲזוֹן

נמ

הרבים, והנה בטלה דעתם של אחרונים ז"ל נגד הוראת ראשון שהעיד עליו מהרי"ל לסמוך עליו", "בשה"ג להחיד"א ז"ל בהזכירו ספר ברוך שאמר הביא בשם מהרי"ל שכתב והנה בתיקון תפילין יסוד הר' אברהם שהגיהו הר' שמשון ברוך שאמר בירר וכו' ואותו חיבור דסמכא הוא כי מאד דקדק המחבר והמגי' עכ"ל". "אותן הנוהגין בצ' ישר צריכין לנהוג כן לעיכובא, וכדעת הברוך שאמר".

ז. האם האריז"ל הכשיר יו"ד הפוכה שבצדיק גם לאשכנזים?

הנה, לפי מה שהעמיד החזו"א את דעת האריז"ל ע"פ הזוה"ק, אין מקום לחלק בזה בין אשכנזים לספרדים, וא"כ הוראת האריז"ל שיש לנהוג כן קודש לנו ולכל ישראל, ומאידך אם היינו אומרים שהאריז"ל כתב לנהוג כן ע"פ הזוה"ק הי' מקום לומר שאין דבריו אלא למי שבא בסוד ה', ובא לכוון אותיותיו לפעול פעולות ידועות בעולמות, אבל לא למדנו מזה שיש לנהוג כן לכתחילה לכל העולם (אף דלכא' לא שייך מנהג כוונות בצורה הפסולה ע"פ הלכה, שייך צורה כשירה שיש לנהוג כן לכתחילה לאיש מסויים או במקום מסויים ע"פ מצב העולמות כפי רוה"ק וגילוי אליהו). אמנם כיון שלהאריז"ל אין כוונות בכתובת התפילין אלא בפרשיות ובשמות הקדושים, משום שהאותיות הם הגוף ורק התגין והנקודות והטעמים הם רוח ונשמה המייחדים את העולמות, א"כ דברי האריז"ל להפוך את היוד שבצדיק הם מנקודת הלכה, ודעת האריז"ל שיש לחילוקים בין הכתב האשכנזי לכתב הספרדי שורש בעולמות העליונים, ולכל השינויים יש מקור וסיבה, וא"כ ייתכן לדעתו שגם מנקודת הלכה יהי' שינוי מעכב בין כתב זה לזה.

והחזו"א כתב בזה "החת"ס או"ח קצ"ז כתב שהאר"י הי' ספרדי, ושמעתי שכתב בשה"ג שהי' ממשפחת מהרש"ל (א"ה מקובל שאביו ממשפחת מהרש"ל ואמו ספרדית), בכל אופן הי' נוהג במנהג ספרד שהרי נוסחו בתפילה לא הי' נוסח אשכנזי" מכך שהעמיד החזו"א את הדיון על שאלת מנהג האריז"ל, נראה שרצה לומר שלא אמר האריז"ל כן אלא לבני ספרד, ותפס החזו"א את החבל בשני קצותיו, מחד אמר שאין מקור מהראשונים הספרדים אלא מהאריז"ל, ומאידך אמר שהאריז"ל לא נקט כן אלא מפני שנהג כבני ספרד.

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

ובאמת יש מקום לומר שיש בזה חילוק מנהגים בצורת הצדיק, ושרשו במחלוקת הראשונים בצורת הצדי', מצד אחד דעת רבי יהודה החסיד בכתרי אותיות תפילין אות ע', והו"ד באלפא ביתא הראשון לרבינו יו"ט מילהויזן אות ג' ובהגהות ברוך שאמר פ"ז שאין לעקם שום אות כי כן קבלנו שיהיו כולם בעמידה פשוטים ולא מוטים לא לימין ולא לשמאל, ובכלל זה אות צ' כמ"ש שם כשיכתוב ארצנו יכתוב הויו תוך הנון ש"מ שצריך להסמיך הראשים. ובצורה כזו של נון זקופה שראשה כז', הרבה יותר פשוט לכתוב יוד ישרה כי יוד הפוכה תגע בראש הנון, ומבואר שתי דעות בראשונים שכל אחד הזהיר לפי דרכו שלא תדמה הצ' לעין, בהגהות ברוך שאמר צ"ד כתב בשם החסיד, עוקצו של היוד שאחורי הנון לא יעמיק עד כפיפת הנון שא"כ יראה כעין, וזה מתאים עם שיטתו שהנון זקופה וא"כ האזהרה היא שעוקצו של היו"ד יהי' באמצע ולא למטה, אבל בתקון תפילין כתב ומושב הצ' ימשוך למטה לחוץ לצד ימין שלא תדמה לעין, מבואר שצורת הצדיק להתקון תפילין היתה כצורת הצדיק שלנו שהיא בנון כפופה, וע"ז הקפידא שימשוך אותה לחוץ כדי שלא תדמה לעין. ולשיטה זו יותר קשה לכתוב יוד ישרה, וא"כ י"ל דלפי מסורת זו אין קפידא על יוד ישרה, וטענת החזו"א היא שהאשכנזים הנגררים אחר רבי יהודה החסיד, ושורש מנהגינו לעשות את הנון שבצדיק זקופה וישרה, א"כ אף שזה לא מעכב כמ"ש ריה"ח שכשיכתוב ארצך טוב לעקם צואר הצדי מעט לצד ימין כדי שיקרב קצת הכף פשוטה לראש הצדי, אבל צורת היוד של הצדי לדעה זו מעכבת שתהי' יוד ישרה המתאימה לנון זקופה, ולא יוד הפוכה.

ח. האם המקור ליוז הפוכה שבצדיק הוא מהראשונים הספרדים או מהאריז"ל?

רוב דברי החזו"א במכתבים שבספר צדקת הצדיק הם סביב נקודה זו, שאם הי' מקור בדברי הראשונים הספרדים לצורה זו בצדיק, יכולנו לסמוך עליהם עכ"פ לענין דיעבד, אבל כיון שאין לנו מקור בראשונים לצורה זו, אף שהנוהגים כן עושים כהוראת רבותיהם, עלינו לפסול כמנהגיו.

"ולענין אם כתב הספרדים ביו"ד הפוכה הוא אמת כהא דספרו קשה לברר, והשינויים שבכתב וליש אפשר שאינם בעיקר האות". "ובצדי"ק נשתבשו

סופרים והפכו את היו"ד מפני שנוח להם הכתיבה בהפיכת היוד, ונמשכו אחריהם עוד סופרים הגונים שחשבו שכן נהגו, ואין כאן שום ראי' לא מדפוס ולא מכת"י, ואין זה נוסח ספרד ולא בשינוי הארצות, רק נשתרבב שיבוש, ואין לדיין אלא מה שענינו רואות אף שהוא נגד רבותינו האחרונים ז"ל, ואילו היו מעידים שזה נוסח ספרד (כלומר מהראשונים) היתה חובתינו לקבלה, אבל אחרי שיש לנו עדות ממרן הב"י שלא כתב כן אין זה נוסח ספרד". "הספרדים עד זמן הב"י והאר"י היו כותבים יו"ד ישר כפי הרגיל בפי המסורה שיוד ישר הוא כנוסח הב"י וההפוך כנוסח האר"י, אף שמרן הב"י והאר"י היו ספרדים, ואין מי שיקבע את שינוי היו"ד לשינוי מנהג ספרד ואשכנז, וכתב וליש הוא ענין אחר, ואם נמצא בכתב וליש צ' ביוד הפוך, אין זה בשביל הקבלה אלא סופר הכותב הי' רגיל בצ' של יוד הפוך. ואם נמצא בספר של ראשון מודפס צ' כזה, נעשה זה בדפוס ואין זה מקורי, כן הגאון פנים מאירות והפ"ת שהביאו ביו"ד סי' רע"ד סק"ה, שדנו אם שינוי הפיכת היו"ד הוא שינוי גמור לפסול לא ידעו ליחס זה לשינוי מנהגים של ספרד ואשכנז. כן אי אפשר לדעת אם כתב וליש הנזכר בסיפורים, היה היו"ד הפוך, ובכל אופן אינו בכלל כתב וליש אלא נידון בפ"ע". "ראיתי שבא להכחיש את הידוע דשינוי כתיבת הצ' נעשה ע"פ קבלת האר"י זצוק"ל, והרהיב בנפשו להעיד כי צ' הפוך הוא נוסח ספרד בזמן הרי"ף והרמב"ם וכל רבותנו הראשונים ז"ל. והנה הוציא לעז על רבנו שמשון ב"ש ז"ל שהעיד פניו נגד כל הראשונים ואמר שכל רבותנו הקדושים הספרדים אינם מניחים תפילין ושינה כתבם בארץ אחת וכתב דידו נטוי' לבער את המכשול מן הכרם, ואיש כזה מזכירו מהרי"ל לשבח הנשמע דבר כזה להעליב אחד מן הראשונים, הוציא לעז על מרן הב"י שג"כ לא נשא פנים לכל רבותינו הראשונים ושינה מן המסורה שבידו שהצ' הפוך וכתב צ' ישר, והעלים כל הדבר ולא הזכירו כלל בב"י, וכן ברוך שאמר האחרון שמסר נפשו על כתיבת האותיות לא הזכיר כלל שינוי בצ' בין הספרדים לאשכנזים, וכן הפ"מ ונו"ב שדנו בזה לא ידעו כלל שזה פלוגתא בין הספרדים לאשכנזים". "רצוני לבהר הדברים מה הם המוסכמים ומה הן הספיקות, א. מוסכם שיש מחלוקת בין הספרדים לאשכנזים בצורת צ' לכתחלה, מוסכם שהספרדים צריכים לנהוג לכתחלה כמנהגם ומעולם לא אמרתי ח"ו פסול עליהם, מוסכם ג"כ שדעת הספרדים שגם נוסח הב"י כשר, אך מקום הספק בדעת

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

האשכנזים אם מסורה שלהם לפסול את צ' הפוך או לא, הספק הזה אינו מחמת שהספרדים עושין כן לכתחלה, אלא הספק הוא כיון שהיו"ד הוא רק חלק מהאל"ף ומהצ' נמצא שאין צורת האלף והצ' משתנים כל כך בהפיכת היו"ד הפ"מ והנו"ב הכשירו שהחליטו בסברא שאין זה שינוי צורה ושינויים קלים ששינו ממנה שדקדק הב"י אינם מעכבים וראי' מכתב וליש, מבואר בדבריהם דנידון זה של הפיכת יו"ד אינו בכתב וליש אלא מדמים מלתא למלתא אחרי ששינויים קלים אינם מעכבים מסתבר להו דגם שינוי זה מן הקלים, ולעומת זה יש לנו דברי ר"ש בעל ב"ש שכותב בפשיטות ובחימה שפוכה ששינוי זה פסול ומחטיאים את הרבים, הנה בטלה דעתם של אחרונים ז"ל נגד הוראת ראשון שהעיד עליו מהרי"ל לסמוך עליו, ולפ"ז יהי' כאן מחלוקת הספרדים והאשכנזים כפלוגת המעריבים והבבלים בחלב דאיתרא וכיו"ב נהרא נהרא ופשטי' ובני אשכנזים צריכים לנהוג לפסול דיעבד.

הנידון השני אם נוסח ספרד שהזכירו החיד"א והגר"עב"ץ כונתם בזמנם והוא ע"פ הקדוש האר"י ז"ל שהנהיג כן ע"פ הקבלה, ולא נכנסו כאן לחקירת הזמן, או אם הם מעידים על כל רבותנו הראשונים הספרדים.

והנה יש לנו שני עדים היותר נאמנים שלפני זמן האר"י ז"ל לא היה היו"ד בצ' מהופך א. ממנה שהעידו שהב"י כתב צ' ישר וכמש"כ בב"י שלא הזכיר כלל שיש כאן שתי נוסחאות, ואחרי שהב"י היה ספרדי, ודאי לא היה משנה ממנהגו. ב. עדותו של ר"ש ב"ש שכותב ובוזה הם פסולים ומחטיא את הרבים. ואם היה לי כח הייתי מסלקם מן הכרם. וגם מכנה את הצ' ההפוך כמו שכותבים במחזורים, ואילו היה כאן פלוגת הספרדים והאשכנזים היה כותב בלשון חכמים דלאשכנזים ראוי להחמיר, ולא היה תולה בכתב מחזורים, וח"ו לחשדו שכתב על כתב ספרדי מחטיאים את הרבים. ואם היה לי כח... ואחר עדות זו אין להטיל שום ספק כי ודאי צ' הפוך הוא ע"פ התפשטות חכמת הנסתר וכמש"כ הח"ס שהוא ע"פ קבלת האר"י ז"ל, ומעכ"ת שליט"א לא הביא שום אחד שיאמר שהוא מוקדם, ולא שייך לפ"ז ליחד שם האר"י על זה, כי שרפי מעלה אדירי התורה רבותנו הספרדים הראשונים א"צ הסכמה.

והס"ת שיוחס בטעות לר"ן כבר נתברר שלא היתה שום עדות על היחוס, ובבדיקת פתמן 14 נמצא שהוא לכל המוקדם מאה שנה לאחר הסתלקות הר"ן.

ט. האם יש מה ללמוד מספרים ישנים ומס"ת ישנים?

ברמב"ם פרנקל בסוף ספר אהבה הביאו הרבה כתבי ידות של השירה שבחלקם יש צ' הפוכה, אמנם אין אלו ספרי תורה, אלא העתקות של ספר משנה תורה להרמב"ם שבאו להראות את סדר השירה, וא"כ א"א ללמוד מהם כ"כ, ובחזו"א כתב "האמת כמבואר בברוך שאמר הראשון שהמקובל הי' צ' ישר בסת"ם רק במחזורים לא הקפידו כי לסופר נוח לכתוב צ' הפוך". "והנה נתגלה שכבר פשטה הטעות לפני שש מאות שנה ולא הי' כח ביד רשב"א לבטלו, ולפיכך אין כאן בירור ממה שימצאו ספרים ישנים ביוז הפוך" ובמכתב אחר כתב החזו"א "הצילומים מהכת"י אין דרכי להעמיד עליהם כי לא ידענו מי כתבם, ושפיר י"ל דכתב הסופר כמו שהוא רגיל". אמנם בצילומי הכת"י של ההגהות מיימוניות ג"כ יש צילומים של צורת האותיות, ואע"פ שהג"מ לא איירי להדיא בצורת הצ', אם הי' פסול כזה לא יתכן שכל הכת"י יהיו בצ' הפוכה, והג"מ הוא מחכמי אשכנז וא"כ יש מכת"י קצת ראי' לדידן.

עוד צריכין אנו רב שילמדינו מה הגבול שבו אנו רואים את הס"ת הישנים כ"מנהג" ולא כ"מציאות חדשות". כי בזמן החזו"א היו ידועים רק ס"ת בודדים מהתקופה שקודם האר"י, וגם הם לא היו מוסמכים, אבל היום ישנם עשרות רבות של ס"ת וחלקי יריעות מארצות רבות מאירופה ומכל הועלם, וא"כ יתכן שעל כה"ג מודה רבינו שיש מהם יתד חשוב לדבר הלכה. אמנם אם כי המסקנה מכל הס"ת הנ"ל תלוי' בחילוקי דעות החוקרים, כי דירוג התקופות והמקומות והמספרים הוא חכמה ולא מלאכה, כי בס"ת הקדומים ישנם צדיקין מכל הסוגים, וניתוח המסקנות הוא ענין עיוני שבו כל חוקר הגיע למסקנה אחרת, עכ"פ יתכן שצריך לעיין גם בזה, ולהתחשב בזה לדינא.

פשר חזון

י. האם החת"ס הכשיר צ' ביוז הפוכה?

הנה החזו"א בתחלה בנה יסודותיו על דברי החת"ס וכתב בספרו "לאותן הנוהגין בצ' ישר צריכים לנהוג זה לעיכובא וכדעת הברוך שאמר, וכן מבואר בחת"ס אהע"ז ח"ב סי' ח' שדן להכשיר צ' הפוך בגט וכתב כיון דכן הוא כתיבתו ע"פ המקובלים והתינוק קורא אותו צ' הרי הוא כשר בגט, והנה במקום שכותבין צ' הפוך בסת"מ ודאי כותבין כן בגט, ונידון החת"ס הוא במקומות שכותבין צ' ישר ואם היתה דעת החת"ס דכשר צ' הפוך בסת"מ אף במקומות שכותבין צ' ישר לא שייך לדון בגט, אלא דעתו ז"ל דלנהוגים בצ' ישר הוא לעיכובא בסת"מ, אלא בגט יש להכשיר דמ"מ כתב הוא, ועיקר מנהג צ' הפוך ע"פ המקובלים הותחל ע"פ האר"י ז"ל כאשר פשטה חכמת הנסתר על פיו זצ"ל וכמבואר בלשון החת"ס".

אמנם בכמה מכתבים הביא את דברי החת"ס יו"ד סי' רס"ו, "דשינוי כתיבת הצ' נעשה ע"פ קבלת האר"י זצוק"ל וכמ"ש החת"ס סי' רס"ו" "הלום ראיתי בחת"ס יו"ד סי' רס"ו כתב על צ' הפוך ששלח להשואל, שהוא כפי שקבל ממורי ע"פ קבלת האר"י ז"ל" וידוע שהנוהגים כהחת"ס בכל מעשיהם, תפיליהם וספרי תורותיהם הם בכתב ב"י, מלבד הצ' שנכתבת בהיפוך היוד, וכך הי' המנהג עוד בחו"ל לפני השואה, וזה מתאים עם תשובת החת"ס שצורת כל האותיות היא בכתב ב"י, והצ' נכתבת למעשה כהאר"י ז"ל. אם כי עדיין לא הצלחתי לברר אם המנהג הוא ע"פ התשובה הנ"ל, שהמדקדקים במעשיהם כדעת החת"ס נהגו כן ע"פ התשובה, או שיש מסורת על זה שכך נהג החת"ס למעשה.

יש להעיר עוד מתשובת החת"ס סי' רע"א שכתב שאין לשנות צורת האותיות ע"פ קבלה. וקושיא זו קשה גם בדברי היעב"ץ שכתב בחריפות שלא לשנות צורת האותיות ע"פ קבלה, ואעפ"כ העתיק את הספרים שכתבו צורת האותיות ע"פ האר"י ז"ל. ויש לחלק בין צ' הפוכה וכיו"ב שנאמרה בלשון הוראה לעשות כן, משא"כ במקום שע"פ ביאור הסודות יש מקום לשנות את הצורה, ע"ז כתבו היעב"ץ והחת"ס שאין לשנות. (וע"ע בשו"ת להורות נתן ח"ד סי' ד' סיכום דעת החת"ס בזה).

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

סה

ובענין הסתירה בדברי החזו"א בדעת החת"ס, בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' מ"ז הביא מכתב הגר"י וועלץ שהראה לחזו"א את תשובת החת"ס, והחזו"א חזר בו. וע"ע בשו"ת שבט הלוי ח"י סי' ז', שמספר שהראה לו את תשובת החת"ס. ויש עוד שמועות ממקורבי החזו"א על חזרות בדעתו. (בספרו של ר' יוסף ב"ר שמואל היילפרין, פירוש החסיד ר' יוסף יעבץ למגילת רות ועוד, חמ"ד תשמ"ה, בליקוטים בסוף הספר, עמ' 28 מספר שאמר לו אביו הרב שמואל היילפרין, (הרב הראשון בזכרון מאיר) שאחיו ר' יעקב היילפרין מייסד זכרון מאיר בקש מהסופר לכתוב לו תפלין מחדש מפני שבעל החזון איש זצ"ל אמר מפני שהצדיק נכתב ביום הפוכה המה פסולין. ואחר פטירת אבי ז"ל אמר לי דודי ר' יעקב הנ"ל, שאחד הבעלי בתים אמר לו שהיתה לו שאלה על פרשה אחת מן התפלין שלו שמצא בה נקב וכשבא לחזו"א אמר לו הנקב אינו פוסל מפני שיש גויל מקיף, ואודות הצדיק, מפני שראה שהחתם סופר כותב שלמד צורת האותיות והצדיק עם יו"ד הפוכה, יש לסמוך עליו). ונראה מכל זה שדברי החזו"א בספר הם לישנא קמא בדעת החת"ס, ואח"כ חזר בו ע"פ דברי החת"ס סי' רס"ו, (ובספר הליכות שבט הלוי כתבו בשם הגרש"ז אולמן שהגר"ש וואזנר הי' מורה לנגררים אחר החת"ס לכתוב בכתב ב"י ובצ' בי' הפוכה, אבל לשאר הקהילות הי' מורה לנהוג בכתב ב"י).

אמנם קשה לעמוד על טיבה המעשי של חזרה זו, שהרי דעת רבינו לפסול ע"פ דברי הברוך שאמר, ואף שהנו"ב והפנים מאירות הכשירו, החמיר בזה מחמת דברי הראשונים. ומה יוסיף תת כח דעת החת"ס בזה. ואולי כיון שהחת"ס כתב לעשות כן לכתחילה ע"פ האריז"ל, עדיף מדברי הנו"ב והפמ"א שהכשירו בדיעבד, והוי הוראה קבועה לסמוך עלי'. ועכ"פ גם במכתבים שהביא דברי החת"ס הנ"ל דעתו לפסול.

אפשר אולי לשער מתוך הסיפורים של הגר"ש וואזנר והגרד"צ הילמן על הזעזוע של החזו"א בשעה שנודעו לו דברי החת"ס, שלא רק דבר הלכה למד ממנו, כי באמת צ"ע בדעת החת"ס מה נשתנתה אות צ' מכל האותיות ששינה האריז"ל, ובפרט שהחת"ס לא נהג מנהגי קבלה, ומדוע בפרט זה הקפיד לנהוג כהאר"י, ואולי הי' טעמו משום שהנידון על הצ' הי' הרבה יותר משאלת דקדוק הלכה, כיון שהנגררים אחרי הצבי שבור עשו עסק גדול מהיפוך הצ', ולכן הגר"א לחם בזה, והחזו"א סבר

פטר חזון

שעלינו להחזיק בהקפדה זו. וא"כ המשמעות של קפידת החת"ס על היפוך הצ' היא להפקיע מזאת המחשבה, כיון שעבר זמנה של המלחמה. ולכן התבטא החזו"א "לא אמרתי אלא לבני ווילנא", שמצד הלכות צורת האותיות אין יחוס מיוחד לוילנא, אלא שהקפידא על מנהגי הגר"א כצורתם התייחדה לבני ווילנא.

אמנם, גם אחרי שניטל העוקץ של דברי הגר"א, סבר החזו"א שיש פסול בזה, ולעצמו הקפיד מאד, אלא ששוב לא היתה הוראתו לאחרים חריפה בזה.

וכן כתב בקריינא דאיגרתא ח"ב אגרת ע"ח (בדפוסים חדשים סי' שיי"ז – ובכתבי קהלות יעקב מנחות). "ובדבר מה ששמע ממגידי בעלטה שהחזו"א זצלה"ה חזר בו בעיני הצדיקים ההפוכים, אל ישמע להם שכך דרכם של כמה בלתי אחראים להגיד בשם מרן זצלה"ה מה שהם רוצים, בהרבה פוסקים מבואר שהצדי צורתו יוד מימין וסתמא כפירושא יוד נורמלי כמו שהוא, והעושה יוד הפוכה הוא ספק קרקפתא דלא מנח תפילין ח"ו, ומאחר שצורת הבי"י כשרה לכל הדעות מי יכנס לספק דאורייתא בזמן שהמצוה יכולה להעשות בהכשר ללא ערעור. אמנם מי שהוא ספרדי או מהספרדים האשכנזים שאבותיו נוהגים מעולם ביו"ד הפוכה א"א לחייב להם לשנות ונוהג ע"פ קבלת אבותיו, ועכ"פ לא יתלו בשם החזו"א דבר אשר לא כן".

סיכום דברי החזו"א

א. דין הצדיק ביוד הפוכה שנוי במחלוקת עתיקת יומין, ויש פוסלים אע"פ שרוב האחרונים מכשירים.

ב. הנוהגים בצ' ישר צריכים לנהוג כן לעיכובא.

ג. צורת הצ' היא ביוד ישר, וא"כ עכ"פ לכתחילה יש לכתוב כן.

ד. מנהג הספרדים הכותבים צ' ביוד הפוכה, אינו ברור לגמרי, אבל דעת החזו"א שהספרדים והחסידים יחזיקו במנהגם לכתחילה.

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

ה. נח' האריז"ל והגר"א האם יש לשנות את צורת הכתיבה בעולם המעשה ע"פ הזוה"ק.

ו. הברוך שאמר פסל צ' ביום הפוכה.

ז. יתכן שגם האריז"ל לא הכשיר צ' זו לאשכנזים.

ח. אין מקור בראשונים להיפוך היום שבצ'.

ט. אין ללמוד מספרים ישנים ומס"ת ישנים.

י. ככל הנראה מסקנת החזו"א בדעת החת"ס שצ' זו כשרה לכתחילה.

סוף דבר

האיש המשכיל בוחר לעצמו את הדרך הבטוחה והישרה בענייני התורה, וכאשר לימדנו הר"ן בתשובתו (הנדפסת בשו"ת הריב"ש סי' שצ) שאפילו בעסקי העולם כל משכיל בוחר לנפשו הדרך היותר בטוח והמשומר מכל נזק ומכשול ואפילו באפשר רחוק, ועל אחת כמה וכמה שיש לנו לעשות כך בדרכי התורה והמצוות שהן כבשוננו של עולם, וכמו שכתב במסילת ישרים כי ודאי הוא שהדקדוק שידוקדק על ענין המצוות והעבודה מוכרח שיהא בתכלית הדקדוק כאשר ידקדקו שוקלי הזהב והפנינים לרוב יקדם, כי תולדתם נולדת בשלימות האמיתי והיקר הנצחי שאין יקר למעלה ממנו, והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת אם טעמו נראה אפילו שאין הלכה כמותו, ולהחמיר בספיקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם, ולכן טרח רבינו

פֶּשֶׁר חֲזוֹן

החזון איש זיע"א לברר שיטת הברוך שאמר והגר"א בדקדוק כתיבת אות צ', וכמ"ש במכתבים "אני מחמיר להתנהג ככתיבת הב"י שלא נסתפקתי בזה שום ספק שהוא כשר. ואני פורש מן הספיקות. ומיעץ אני כן גם לאחרים ואני חושב שזו היא הדרך הנכונה להתרחק מן הספיקות ולהחמיר". "קשה להעמיק בכל הלכה והלכה, ומצוות המעשיות היומיות הזמניות והמקריות דורשות פתרון במפגיע. וע"כ אנו מחמירים בספקות, וכמו כן אין לנו הלכה ברורה בהנידון, ולכן אני מחמיר לקחת צ' ביו"ד ישר שלא ערער עליו אדם וכן אני מיעץ לאחרים".

וברבינו יונה בפרקי אבות פ"ד מ"ה כתוב לאמר. כי הלומד ע"מ ללמד אין זה מדבר אלא ע"מ לעשות אסור והיתר במשמעו לא שיטרח ויעיין הרבה אולי ימצא איסור בדברים המותרים אלא לוקח הדברים כפשטן, מפני כך אין מספיקין בידו אלא כפי מחשבתו, אבל הלומד ע"מ לעשות שדעתו לפלפל בלימוד כדי לדעת אמיתת הדברים, ורצונו לטרוח כמה ימים ושנים לנהוג עצמו ע"פ האמת, ה"נ למד ע"מ לעשות, שכל עיקר מחשבתו אינה כי אם אל המעשה להיות אמיתי, ולפיכך מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות שהכל בכלל המעשה.

ובספר אמונה ובטחון פ"ד אות ז' כתב רבינו זיע"א כי אם אמנם המצוות המעשיות בצביון השטחי כפי מצבן הקיים בשדורות ההמונים קלים הם לשמרם ולעשותן, כבדים הם מאד לאלה היודעים חומר הדין ואשר אהבת ההלכה קבועה בליבם כי אלה הררים התלויים השערה, וכמו שכתב במכתבים "ועד כמה בלבי קבוע להקפיד על זה, הוא ממסירה תמידית לקפידת דקדוק ההלכה, ואיני רשאי לזלזל בזה".

אמנם הנידון של היפוך היו"ד שבצ', יש בו שינוי רב הערך באשר ציוה עליו הקדוש איש האלקים האר"י ז"ל, ונתפשטו הנהגותיו בישראל בדיוק כפי שיצאו מפיו. והדבוק באור האר"י ובא בסוד ה' ליראיו, כשהוא מתעטר בכתר תפילין דמרי עלמא ועולה על ראשו מידת הצ' כפי צורתה שבזוה"ק ובמקובלים, והוא מיחד קוב"ה ושכינתיה, הוא מתעטף ברוממות

נאצלה ומעורר את התענוג הנפשי אשר הוא למעלה מכל חיי בשרים, וכל תענוגי עוה"ז כאפס כנגד עונג של דביקות האדם ליוצרו ית'.

ואשר על כן כתב רבינו "יו"ד שבצ' הרבה רבבות ישראל מחזיקים לכתוב דוקא ביו"ד הפוך ע"פ הזוהר ונהרא ונהרא ופשטי".

אבל לכל אשר איתו, מסר רבינו נפשו להורות את המעשה אשר יעשון, והעמיד את דקדוק הדין ברום המעלה אשר היא היא העבודה המעולה המתקנת את המידות המרגיזה את יצה"ט על יצה"ר ומבטיחה את העלי' ואת התיקון, ומתוך יסודות אלו החמיר מאד על עצמו שיהיו הס"ת והמזוזות בכתב ב"י בכל מקום ובכל זמן, והורה למבקשי אמת להקפיד על כתב ב"י בפרשיות התפילין. וכמו שאדם נזהר שלא לעמוד במקום סכנה כמו שאמרו שבת ל"ב א', לימד רבינו דעת את העם, אם בסכנת הגוף כך כש"כ בסכנת הנפש, ובחר בדרך הבטוחה.

דברי רבינו כדרכו אחוזים בעיון עמוק, ומלאים בתשובות לכל פרטי הנידון. ניסינו קצת לעמוד על סוף כוונתו להרחיב את דבריו ולבאר מה שיש להסתפק בהכרעת דעתו, והמעיינים יראו את אשר לפניהם, ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

